

המכון ללימודי השואה

ע"ש ח. אייבשיץ

רחוב התיכון 39, נווה-שאנן,

ת.ד. 9288, חיפה 31092

Bitan.shoa@gmail.com

בס"ד, כסלו תשע"ח – נובמבר 2017

ביטאון פורום שמירת

זיכרון השואה

ביטאון מספר 51

עורך הביטאון: גדעון רפאל בן-מיכאל

מתוך נבכי גנזך

ספרי הזיכרון לקהילות ישראל

שנכחדו בשואה

סיפור עדותו של הרופא

ד"ר אליעזר שקלאי

על קורותיה של

קהילת בז'ז'ני בשואה

תוכן העניינים

עמודים

- פתח דבר 10-7

סיפור עדותו של ד"ר מנחם שקלאי

- ימי שלטון הנאצים 12
- עלילת דם 17-13
- "היודנראט" 20-17
- פרשת ההעברות 21
- מילציה יהודית אורדנונגסדינסט 21
- קבוצת עבודה לרשות הקריזהאופמאן 23-22
- האקציה ביערות ליטיאטין – דצמבר 1941 25-23
- פקודה ליהודים למסור פרוות 26
- אקציות טיפוס 27-26
- הארבייטס-אמט – לשכת עבודה 28-27
- מחנות עבודה 31-28
- במחנה מפי איש-קשר למחנות 35-31
- שיטות תפיסה למחנות 36-35
- המיליציה היהודי כקרדום וכבן-אדם 39-36
- חכנות לפתרון הסופי – אביב 1942 40-39
- ארגונו מחדש של היודנראט 42-40
- העברת יהודי הכפרים העירה 43-42

תוכן העניינים

עמודים

- תקופת פסח – 1942 46–44
- מחבואים – בונקרים 50–46
- נשים למחנה יגלניצה 51
- אקציות יהודים מזמרים 51
- אלטרנטיבות למחבואים 53–52
- חבשורה על בלז'ץ 54–53
- חימים הנוראים 55
- יום כיפור תש"ג 57–55
- האקציה הראשונה לבלז'ץ 60–57
- מפי עדי ראייה 64–60
- הפתח לחיים 64
- חזרובן שאחרי האקציה 66–65
- הדרך לחיסול מלא – והמאבק נגד החיסול 67
- חגטו 72–68
- האקציה השנייה לבלז'ץ 74–72
- לקראת החורף 75–74
- מאבקי למען חולי חטיפוס 79–75
- אקצית חנוכה – 1942 80–79
- מצבנו בגטו ומאבקנו עד החיסול 81–80
- אקצית "חלב" ואחרות 82–81

תוכן העניינים

עמודים

- האקציה האחרונה לפני חיסול הגטו 83–82
- חיתמות והשער הנעול 85–84
- הפרד ומשול של הגסטאפו 86–85
- הקסרטיקין 87–86
- הריקוד האחרון 87
- האקציה האחרונה – חיסול הגטו – יודנריין 90–88
- אחרי חיסול הגטו 92–90
- שוב שלטון הסובייטים 95–93
- סוף המלחמה 95
- אני עוזב את העיר 95

• • • • •

סיפור עדותו של ד"ר אליעזר שקלאי

שנכתב בספר הזיכרון

לקהילות בז'ז'ני, נריוב והסביבה

[עמ' 260–344]

וועד ספר הזיכרון

עורך הספר: אדריכל כ"ץ מנחם

חברים:

בר דוד (ברדוביץ משה

גולמן נתן

דניאל-פלד בלה

נאמן ישראל

קנוהל דב

ד"ר רדליך שמעון

שפיצן יהודה

ד"ר שקלאי-וואגשאל אליעזר

הוצאה פרטית של ארגון יוצאי בז'ז'ני נריוב והסביבה
בישראל ובארה"ב בשל"ח – אפריל 1978

יזכור עם ישראל את
 נשמות אחינו בני קהילות
 הקודש ב'צ'צ'צ' צ'צ'צ'
 ובכדי הסביבה שנעקרו
 שנחרבו ושמחוק. יזכור
 עם ישראל את בניו, חללי
 השואה ואיבודיה, קורבנות
 ממלכת הרשע, שעונו עינוי
 גוף ונפש במחנות ההסגר
 שגורשו לארץ גזרה
 ולא נודעו עקבותיהם
 שנרצחו בהמוך בשוקים
 וברחובות, שהובלו לטבח
 בקרונות מות, שנקברו
 חיים וחולל בבידום
 ונשיבך דמם בידיים
 טמאות- על קידוש השם.
 יזכור אלהים את עקדתם
 ויצידם בצידם החיים
 את נשמותיהם. ינוחו
 בשלום על משכבותם
 ונאמר אמן.

פתח - דבר

במסגרת עיסוקי בחקר השואה, אני נמצא תדיר בספריות שונות. מעת לעת, בהיותי באחת הספריות, אני ניגש לארון הספרים בו נמצאים ספרי הקהילות, ספרים שהוציאו ניצולי שואה לזכר קהילותיהם שנכחדו בשואה. בדרך כלל ארון הספרים עומד בשיממונו. מעטים מעיינים בספרי הקהילות. המעיינים הם בדרך כלל חוקרים, סטודנטים ותלמידים העושים עבודות חקר על קהילות בשואה, גם הם אינם מסוגלים לעיין בכל מאות ספרי הקהילות. מתעניינים נוספים וחשובים הם צאצאיהם של יוצאי קהילות המחפשים את שורשי משפחתם. זאת הסיבה, שגמלה בליבי ההחלטה להביא לקדמת הבמה קורותיהם של מספר קהילות בשואה ולא להשאיר את ספרי הקהילה בתהומות הנשייה.

קיימים כ-303 ספרי זיכרון "קלאסיים" לקהילות היהודיות שנכחדו בשואה. בנוסף נמצאים בארכיונים של "יד ושם", "בית לוחמי הגטאות" ובארכיונים נוספים עדויות של ניצולי שואה המספרים על קהילות נוספות.

המבקר בבקעת הקהילות ב"יד ושם" ימצא למעלה כ-5000 אבנים שבהן חרוטים שמותיהן של קהילות שנהרסו ונכחדו בשואה. כמובן, לא אוכל לעמוד במשימה של חשיפת 5000 קהילות, אך אני מקווה **שהקהילות שתיחשפנה, תייצגנה** גם את הקהילות שלא סיפרנו את קורותיהן בשואה.

יריעת הביטאון קצרה ולכן לא הבאתי בביטאונים את חיי הרוח, הדת והתרבות התוססים בקהילות, מוסדות העזרה ההדדית ועוד. **התמקדתי רק בקורותיהן של הקהילות בתקופת השואה.**

בעתיד, אוציא מספר ביטאונים שיעסקו בחיי הרוח, חיי הדת, הפעילות התרבותית והציונית, מערכת החינוך, אורח החיים היום-יומי, מוסדות העזרה ההדדית, אישים ייחודיים ועוד, המסכמים עושר תרבותי של הקהילות לפני השואה.

בביטאון זה הבאתי את קורות יהודי בז'ז'ני בשואה על פי סיפור עדות שכתב הרופא ד"ר אליעזר שקלאי בספר הזיכרון לקהילת בז'ז'ני, נריוב והסביבה.

ד"ר אליעזר שקלאי היה רופא אמיץ לב, בעל תעוזה, רופא בחד, שסיכן את חייו פעמים רבות כדי לסייע לאחיו היהודים להינצל מציפורני הגרמנים.

הביטאון מיועד לבני נוער, צעירים ומבוגרים המתעניינים בקורות השואה. סיפור עדותו של **הרופא ד"ר אליעזר שקלאי**, על קהילת בז'ז'ני, מאפשרת לקוראים דרך קורות קהילה בשואה, להכיר ולדעת על מעשי הרצח האכזריים של הגרמנים תוך כדי שיתוף פעולה מלא של האוקראינים שערכו פוגרומים ביהודים ועוד נושאים רבים מהשואה כגון, גטו, הטלוי הצהוב, אקציות, מקומות מסתור [בונקרים], "היודנראט" ותפקודו, רציחתם של אנשי היודנראט, מעשי הצלה של יהודים, צעדות מוות, גזרות השלטון הגרמני, תשלומי כסף ושלמונים שניתנו לגרמנים כדי לדחות את גזרותיהן הקשות, התעללות הגרמנים ביהודים כגון הורדת כל השיער של נשים וגברים, הערמה ורמייה של הגרמנים, הובלת יהודים למחנה ההשמדה בלז'ץ, רציחות של יהודים בצעדות וביער – לבורות גיא ההריגה, מחנות כפייה ועבודת הפרך, חטיפת יהודים למחנות הכפייה, מחלות טיפוס ורעב שהביאו למותם של יהודים רבים, רציחת חולי הטיפוס ע"י הגרמנים, מצבי פחד ואימה. התפרקותן של משפחות ועוד.

להמחשה, ראו מה כתב ד"ר אליעזר שקלאי על מחנה עבודה, וכך כתב:

„מחנה עבודה” — שתי מילים, שפרושן : רעב, פחד, עינויים, עבודת פרך, מכות, השפלה עד בוא הגאולה על ידי מלאך המות. מחנה עבודה היה מכה וסבל לאנשי המחנה ולאנשים בגיטו כאחד, עד החיסול המוחלט והרשמי של הגיטו בעירנו. הוא בלע אלפי אנשים בלי להשאיר זכר. זה היה גיהנום עלי אדמות, שיא של עבדות ושפלות, כאשר אדם מאבד עשתונותיו, מפסיק לחשוב, נעשה מדיום עיוור בידי השטן, ההופך אותו לחיה רעה ועושה בו כרצונו.

* * * * *

עלינו גם לדעת ולזכור היטב כי את "היודנראט" הקימו הגרמנים כדי לבצע את זממם באמצעות מנהיגות יהודית מקומית שהגרמנים מינו, כדי להרדים את

היהודים בתקוות שווא ועל ידי כך ימנעו תופעות של מרי. מהעדות, אנו מקבלים מידע רב על תפקודו ופעילותו של "היודנראט" בבז'ני.

* * * * *

העדות משמשת כתב עדות אוטנטי כנגד מכחישי שואה.

* * * * *

הגדלתי את דפי הספר למען הקוראים, כדי שיקל עליהם העיון. ניתן למצוא את הספר ב"יד-ושם", ב"בית לוחמי הגטאות" ובספק, גם בספריות של האוניברסיטאות בישראל ומכונים נוספים.

המעוניין לקרוא את ספר הזיכרון כולו, ניתן למצוא את הספר גם באתר האינטרנט "זיכור", אתר ייחודי שסרק ספרי זיכרון שיצאו לאור במשך השנים.

כתובת האתר: <http://yizkor.nypl.org>

* * * * *

להשלמת ידע נוסף, ניתן לקרוא את ספרו של **פרופ' שמעון רדליך**, ניצול שואה מבז'ני. שם הספר:

"יחד ולחוד בבז'ני, פולנים, יהודים ואוקראינים, 1919-1945"

* * * * *

נוכל ללמוד מהעדות על עמידתם הגאה של יהודי בז'ני בשעות הקשות הללו, על הערבות והאחריות המשפחתית, עזרה הדדית, אמונה טהורה והתקווה, שאולי ימצא שביב אור בקצה המנהרה והם ישרדו. תקוותם נגזזה.

* * * * *

בז'ני

בז'ני (Brzeżany), נקראית בידיש: בריזן, עיר נפה במחוז טרנופול – גאליציה המזרחית.

תיאור קצר של העיר כפי שכתב ד"ר אליעזר שקלאי:

דאי לתאר בכמה מילים את העיר עצמה. דבר זה יקל עלינו בהרבה את הבנת המדובר והמתרחש — במקום ובזמן.

בדרום מזרח גליציה, כמאה קילומטר דרום-מזרח מהעיר לבוב, במשולש בין הערים לבוב, סטניסלבוב וטארנופול, בין יערות ועצים, על יד נהר „זלוטה ליפה“, לרגלי האגם, בגיא נמוך, שוכנת עיר קטנה — בז'ני.

לכאורה, עיר כיתר הערים באותה הסביבה, ובכל זאת משהו מיוחד היה בעיר הזאת, שהבדילה מיתר הערים: נוף יפה להפליא ומצטין בניקיונו. לא גדולה בשטח ולא במספר תושביה, אך אם בכל זאת ידועה בעולם הרחב, היהודי, הרי זה תודות לגדולי התורה והפוסקים, להם יצאו מוניטין הרחק מגבולות עירנו.

מתוך ספר הזיכרון לקהילת בז'ז'ני נוכל ללמוד על חיי הרוח העשירים של הקהילה ומוסדות רבים שפעלו בה.

במסגרת הפעילות ציונית הענפה פעלו בבז'ז'ני מוסדות, כמו קק"ל, קרן היסוד, צעירי ציון, אגודת אקדמאיים ציונים, השומר, אגודת תלמידות מרים, אגודת השחר, אגודת פועלי ציון, החלוץ, קבוצת התארגנות לקראת עלייה לארץ ישראל, השומר הצעיר, תנועת המזרחי, הנוער הציוני, בית"ר ועוד. בז'ז'ני תוכל לשמש דוגמה, כיצד חיו יחדיו יהודים בעלי השקפות שונות ללא מלחמת אחים.

בבז'ז'ני הוקמו מוסדות חינוך לתפארת וגם עסקו בחוליה החלשה של האוכלוסייה והקימו בית יתומים. הוקמו גם מוסדות צדקה ועזרה הדדית. כ-15 בתי כנסת פעלו בקהילה וגם חברת קדיש לקבורת המתים. התקיימה פעילות תרבותית עשירה כמו חוג דרמטי, פעילות ספורטיבית, פעילות מוזיקלית והצגות שהתקיימו ב"בית העם".

בז'ז'ני התברכה באנשים משכילים-אקדמאיים, באישים מיוחדים וברבנים לתפארת. פסיפס זה של האנשים, העשיר מאד את חיי הקהילה. כאמור, המעוניינים להתעמק בחיי הקהילה יוכלו לקרוא את הדברים בספר הזיכרון וגם בספרו של פרופ' רדליך.

* * * * *

בין שתי מלחמות העולם חיו בבז'ז'ני כ-3,500 יהודים – כשליש מאוכלוסיית תושבי העיר.

ב- 12.6.1943 הגיע מועד חיסולם הסופי של יהודי בז'ז'אני. הנותרים בגיטו נורו יחד עם שוכני המחנה (או קבוצות העבודה). מספר ההרוגים באקציה אחרונה זו עלה כנראה ל- 1,760. בו ביום הודבקו בעיר כרזות שהודיעו, **כי העיר בז'ז'אני היא "יודנריין"**. מבין תושבי בז'ז'אני היהודים מלפני המלחמה נותר רק קומץ קטן מהם, שמצאו מחבוא אצל נוצרים, ומהם שנמלטו בשעתו לברית-המועצות.

* * * * *

עורך הביטאון
1932 יפאן זן-איכא

עורך הביטאון

סיפור עדותו של ד"ר אליעזר שקלאי

וכך כתב בפתח כתיבת סיפור עדותו:

בדחילו ורחימו, ברגש של אחריות ומתוך ידיעת המשימה, אשר קבלתי על עצמי, אני נגש לכתוב את הפרק הזה – הפרק הקשה ביותר בחיי. הפרק האחרון והסופי בחיי היהודים בעירנו. זהו סיפורם של שנים עשר אלף יהודים, ספור סבלם, מאבקם ומותם בעירנו בזיזני – בשלוש השנים של הכבוש הנאצי. טרם אגש לפרק השואה ברצוני לענות במילים קצרות, עד כמה שאצליח, על השאלה המכאיבה. כיצד קרה מה שקרה? זוהי שאלה קשה. תעבורנה שנים, ודורות יחלפו, עד אשר יענו חוקרים והסטוריונים באוניברסיטאות על שאלה זו, על סמך בדיקות ועיון במסמכים, מי הוא האשם. לא אתם ולא אני, מוסמכים לחרוץ פסק דין, על כל שנעשה בתקופה זו. אשר לי – עומד אנוכי לפניכם כאן, כעד, המופיע בשם היהודים, שמצאו מותם בעירנו, בין אם היו הם בני עירנו ממש או פליטים, שבמקרה נזדמנו אליה, ובה מצאו את מותם. חלילה לי משפוט או מלהאשים מישהו בעדותי. אנוכי עד בלבד, לא דיין, ולא שופט. ובמעמד זה של עד עלי להגיד את האמת – את כל האמת ורק את האמת.

ד"ר שקלאי אליעזר

ימי שלטון הנאצים

לעירנו הגרמנים ברוב פאר ובכח גדול. ראשונים היו רוכבי אופנועים, אחריהם צבא באוטובוסים ובמשאיות ובעקבותיהם התותחנים. על יד האגם „זלוטה-ליפה" נערך קרב קצר, בו נפלו מספר גרמנים, והצבא הסוביאטי נסוג מזרחה. כל אותו יום עבר צבא גרמני רב והקיף חלק מהצבא הסוביאטי — חיל פרשים, שלא הצליח לסגת.

התחיל הקרב. התותחנים הגרמנים ירו כל היום — היה זה ביום רביעי — הירי היה בכיוון הצבא הסוביאטי, לצורך רכוך, ונמשך עד לפנות ערב. לקראת הלילה ערכו הגרמנים מארב בתוך העיר. הם הבינו, שהסוביאטים ינסו לפרוץ דרך ולנוס מזרחה. בלילה התנהל בתוך העיר קרב פנים אל פנים קשה, בו נפלו הרבה פרשים סוביאטיים על סוסיהם. בבקר יום חמישי קמנו, ולפני עיינו מחזה נורא: העיר — בחלקה היהודי — הרוסה. הרבה בתים שרופים, מאות חללים פזורים בחוצות העיר, כשלידים מתגלגלים פגרי סוסים. ועל הכל — כתמי דם, כתמים, אשר לא נמחו זמן רב, עד אשר שטפו אותם הגשמים.

בין החללים רצים אנשים — ברובם נשים וילדים, כשלכל אחד ענין חשוב — לחפש מזון, להביא מים, למצוא קרוב או ילד שנעלם. אחדים מנסים גם לצאת את העיר, לברוח בעוד מועד, עוד בטרם תעלה השמש ותעיר את כלם.

קצין העיר הגרמני מינה שלטון זמני — אוקראיני. הם קבלו פקודה מקצין העיר לנקות במשך יום אחד את העיר מהחללים ומפגרי הסוסים. מובן מאליו, שלעבודה זו לקחו את היהודים. על העבודה הקשה, המכות, הגידופים והקללות נוספו לנו שלושה קרבנות בנפש. לפנות ערב תפס קצין גרמני שלושה יהודים, בין אלה שעבדו, אשר משום מה לא מצאו חן בעיניו, פקד עליהם להכנס „לריטשולה" על יד הגן הצבורי, שלף את אקדחו וירה בהם. אחד מהם היה חיים דוד ליבלינג, בנו של אידלי „קוזובר", השני היה בוקסבאום והשלישי — יהודי ממערב גליציה. המעשה זעזע את כלנו, אבל גם זרז את הנוכחים בעבודה, ועד הערב גמרו את עבודתם.

הידיעה על שלושת ההרוגים התפשטה בכל העיר, אבל הצרות של אנשינו היו גדולות. אם כי קבלו ידיעה זו במפח נפש, לא חשבו אז, שזה אות לבאות, למה שייעשה אחרי כן בקנה מידה גדול פי כמה וכמה.

לאוקראינים, אשר השגיתו יחד עם הגרמנים על היהודים, נתן מעשה זה של הריגת יהודים בטחון, דחיפה וגם תאוה להצר ליהודים. ראו, שחיי יהודים הנם הפקר, ומותר לנהוג בהם ללא מעצורים וללא רחמנות.

עלילת דם

יוד ביום ששי התפשטה השמועה, שמצאו באחד מאגפי בית הסהר תא אחד סגור, וכאשר פתחו אותו מצאו בו שנים עשר אסירים ללא רוח חיים, כי מתו מחנק, מחוסר אוויר לנשימה. סיפור זה שמעתי אחרי כן מפי עד ראיה נאמן, אשר נקרא לשם לקבוע את סיבת המות, היה זה דר. בילינסקי, מנהל בית החולים, והוא אישר את העובדה, שאמנם כך היה. לא ידענו, שהאוקראינים הפיצו סיפור, כי היהודים הם שהרגו את האסירים, וכי הם האחראים למעשה נבלה זה.

השבת עברה עלינו בשקט יחסי, אבל חשנו באיזה אי שקט באויר. משהו מתקרב ובא. ביום ראשון, בשעות הבקר המוקדמות, תפסה המיליציה האוקראינית אנשים — גברים וגם נשים, והוליכה אותם לבית הקברות הנוצרי, לחפור קברים עבור המתים, שנמצאו בבית הסוהר. אותם היהודים לא חשבו, כי חופרים הם קברים לעצמם. בגמר החפירה התנפלו האוקראינים על היהודים — חלק הצליח להמלט, אך את השאר הרגו באכזריות, בגרזנים ובאתים.

בינתיים באו אכרי הסביבה בהמוניהם (היה זה יום ראשון בשבוע) להתפלל בכנסית העיר. לא ידענו ולא עלה בדעתנו, כי הביאו עמם גרזנים וסכינים, כשכוונתם — ביזה ורצח. בכנסיה, בעת התפילה, קבלו עדוד ממנהיגיהם, אשר העלילו על היהודים, כי הרגו כשלושים ותשעה נוצרים בבית הסהר, בטרם עזבו הסוביאטים את העיר.

האכרים התפזרו בכל העיר, ועד שיכולנו להבין את המתרחש, הרגו ופצעו באכזריות רבה מאות יהודים. הגרמנים עזרו להם ברצח, או עמדו מן הצד והסתכלו. היה זה פוגרום כמו בימי חמלניצקי או פטלורה — הרגו, רצחו ובזזו באין מפריע מאות יהודים אבדו את חייהם, אלפים — את רכושם. בין אלה, שאני זוכר, היו: ונדמאיר דזיונק, פודושן הזקן ובנו. הרוגים רבים היו בפרברי העיר, ואילו הביזה התקרבה למרכזה. יתכן, שנוכחותם של קצין העיר וגרמנים רבים במרכז העיר השפיעה על האכרים, שהסתפקו בביזה בלבד.

מספר שבועות לאחר מכן העבירו אנשינו, אנשי חברה קדישא עם גינסברג בראש, שני קברי אחים מהגן העירוני לבית הקברות שלנו, בסך הכל כמאתים וחמישים איש, חוץ מאלה, שנהרגו בבית הקברות הנוצרי. רוב האכרים עזבו את העיר בערב, בלקחם אתם את השלל, בעוד חלק נשאר בעיר לסיים את המלאכה. הם גם קברו את הקרבנות בגן העירוני כדי לכסות על פשעם.

יום שני בבקר, העיר היהודית אחרי הפוגרום בהבדל אחד, שמספר הקרבנות הפעם הוא הרבה יותר גדול מבשנים שעברו. בבקר פנה דר. קלר — ראש הקהילה, אשר נבחר עוד לפני המלחמה, יחד עם עוד ששה אנשים לועד הזמני האוקראיני וגם לקצין העיר ובקשו מהם עזרה. אותם ימים עוד היו בין האינטלי-גנציה האוקראינית אנשים, אשר התביישו בנעשה והתנגדו לקו הברברי הזה. הם גם הבטיחו להשפיע על ההמונים, שלא יחזרו על המעשה הברברי. קצין העיר הבטיח אף הוא להנהיג סדר בעיר.

וזה היה הסדר הגרמני: גזרות נגד יהודים!

א) עוצר לילה רק ליהודים — בשבע בערב נסגרים הבתים, בהם גרים יהודים, ואסור ליהודי לצאת מן הבית.

ב) כל יהודי חייב לענוד סמל של מגן דוד כחול על גבי טלאי לבן ברוחב של 12 סנטימטר על שרוולו הימני. לכאורה — זו גזירה קלה, שהרי מגן דוד כחול על רקע לבן אינו סמל של גנאי ליהודי, אלא שהיה זה הרבה יותר: סימן היכר, סימן שידעו, כיירו ויבחינו ביהודי מרחוק, כי יהודי הוא והוא מחוץ לחוק, שהוא נדון למוות. מותר לירות בו במקום, בלי לעמוד למשפט על מעשה זה. מהיום הזה והלאה ילווה אותו סימן היכר בכל דרכיו, בכל מקום, ברחוב ובבית.

ג) אסור ליהודי לצאת אל מחוץ לעיר ללא רשיון מיוחד.

ד) אסור ליהודי להתקשר באופן חופשי עם העולם הרחב. ועוד... ועוד...

והיו גם גזרות, אשר פגעו בנו פחות, אשר גזלו מאתנו את חופש הפרט. אחרי הפוגרום נרגעו הרוחות, והחיים חזרו לאט למסלולם. עמדו לפנינו שתי בעיות חשובות ובווערות, שדרשו את פתרון המידי. להקל את הרעב בעיר ולדאוג לעבודה. בשבועות הראשונים היה השילטון בידי קצין העיר — גרמני, כשלידו עוזרים האוקראינים, ועדזמני ומיליציה. לא היה להם ידע כל שהוא בניהול וגם לא נסיון. הם סגרו את כל הדרכים, המובילות העירה, וכל אכר עבר בהכנסו בדיקה כדי למנוע הבאת מזון ותוצרת חקלאית העירה. האכרים עצמם לא רצו בתחילה למכור מתוצרתם ליהודים. קודם כל משום שנאתם הגדולה ליהודים, אך גם בגלל סיבה נוספת — בגלל המעבר מהשלטון הסוביאטי לגרמני אבד הכסף הסוביאטי את ערכו, והאכרים לא רצו לקבלו. אך במשך הזמן הרגישו מחסור במצרכים, שלא יכלו להשיג בכפר, והתחילו להשיג אותם בעיר, אצל היהודים, בדרך של חליפין.

אנשי הועד האוקראיני התנגדו לדרך זו, וטעמם עמם. לפני פרוץ המלחמה בין הגרמנים לפולין הבטיחו הגרמנים לאוקראינים, כי אחרי הכבוש יכירו במזרח גליציה כבמדינה אוקראינית עצמאית כתמורה על עזרתם נגד הפולנים. האוקראינים אף חלמו על צירוף אוקראינה הגדולה למדינתם עם העיר קייב כעיר הבירה. הם חיכו בכליון עינים להכרזת מדינה אוקראינית, ואז יחרימו את כל הרכוש היהודי. הם גם יהיו „בעלי בתים” על התוצרת של הכפר ויפתרו באופן חוקי את כל הבעיות האלה. גדולה היתה אכזבתם, כאשר ששה שבועות אחרי פרוץ המלחמה, הודיעה ברלין על צירוף מזרח גליציה כמחוז של הגוברנמן. חלק ניכר מהלאומנים האוקראינים פנו עורף לגרמנים, אך היו כאלה, שנשארו עם הגרמנים מטעמים אישיים שלהם, — להרויח ולהתקדם.

אז השתנה המצב ביחסים שבין הכפר והעיר. האכרים החליטו לנצל את ההזדמנות הזאת, את מצוקת המזון בעיר, ותמורת תוצרתם, שהיתה דלה ביותר, דרשו דברי ערך, שלא חלמו עליהם מעולם. היהודים, בלית ברירה, נתנו בעד פת לחם הכל, ובלבד לקיים את הגוף ואת הנפש. גם האכר סבל אותו הזמן ממחסור במזון, כי הסוביאטים, לפני שעזבו את האזור, הוציאו את רוב התבואה, ואחריהם באו הגרמנים והחרימו את הנוותר. הרעב התגבר בעיר מיום ליום.

הבעיה השנייה היתה בעית עבודה. מצד אחד דרשו הגרמנים יום יום אנשים לעבודות שונות — מהן קשות מהן קלות, מהן בעיר ומהן מחוץ לעיר. חוץ מפחד וממכות לא קבלו האנשים האלה שום תמורה חומרית בעד עבודה. נותן העבודה היתה הקהילה היהודית, והיא גם נתנה לאנשים האלה ככר לחם אחד תמורת יום עבודה. זו היתה עבודה ארעית, יום יומית, לא קבועה כגון; תקון מסילת ברזל, עבודה בתחנת הרכבת, תקון גשרים, נקיון בעיר, עבודת נקיון אצל הגרמנים, הובלה, פריקה וכו'. הקהילה היתה חייבת להעמיד יום יום לרשות

הגרמנים אנשים לעבודה לפי דרישתם, גם באמצע היום. הקהילה שלחה, בהתאם לדרישה, אנשים מתאימים. למטרה זו ישבו יהודים ע"י משרד הקהילה במשך כל היום וחיכו. וכל זה תמורת ככר לחם אחד ליום.

והיתה סיבה אחרת. בזמן הסוביאטים למדנו להיות קשורים למקום עבודה קבוע מהרבה טעמים. תשלום, אפילו מצומצם, בעד עבודה נותן לך אפשרות מחיה, תעודת עבודה (חשוב מאד), והעיקר — מישהו שיגן עליך — נותן עבודה — הוא ידאג, שלא יקחו אותך כל יום לעבודה אחרת או שלא יעבירו אותך לעבודה למקום אחר. כל זאת חשוב היה בימי שלום, קל וחומר אצל הגרמנים בזמן המלחמה. בינתיים, כל העבודות האלה היו ארעיות, לא קבועות וללא תשלום.

הקהילה ברחוב טארנופולסקה בבית ד"ר וילנר היתה הכתובת בשביל הגרמנים והאוקראינים. כל הדרישות מצד הגרמנים כלפי היהודים הגיעו לשם, אם היתה זו דרישת אנשים לעבודה, או אנשי מקצוע, או סתם שליחות או דרישת דברי ערך ורהוט. אנשי הקהילה חייבים היו למלא כל דרישה באותו יום ובהקדם האפשרי, שאם לא כן דאגו הגרמנים עצמם לזאת, בעזרתה של המיליציה האוקראינית ובתוספת מכות ונזקים גדולים. מובן, שהיהודים, בלית ברירה, נתנו את כל הדרוש, ובלבד שלא יגיעו לידי הטיפול הגרמני. בהתחלה היו ההזמנות צנועות, אך הן גדלו בכמות ובאיכות מיום ליום, עם הזמן גדל גם התאבון.

הקהילה קבלה מדי יום ביומו כמות מסוימת של לחם, ודר. קלרר בכבודו ובעצמו חלק את הלחם בין האנשים, שעבדו אותו יום, והיו, כאמור, כל מיני עבודות, גם בקהילה וגם עבודות חוץ. רבים היו האנשים, שבקשו עבודה.

מצב בריאותם של היהודים בעירנו היה בכי רע. היו מאות פצועים, עוד מימי ההפצה, ועליהם נוספו פצועים מהפוגרום. בית החולים העירוני לא קבל אותם. הוא היה מלא בחולים לא יהודים. דר. פלק ז"ל ואנוכי פנינו לראש הקהילה ובקשנוהו לאפשר פתיחת בית חולים משלנו וגם מרפאה על יד בית החולים. את הכלים הדרושים קבלנו על עצמנו לספק. אנו בקשנו רק מקום, עזרה בכוח אדם ועד כמה שאפשר — עזרה במזון לחולים. תוך שבוע ימים פתחנו בית חולים ומרפאה בבית-העם היהודי. מאות אנשים קבלו עזרה ללא תשלום. כאחות ראשית שמשה אחת הבנות של ד"ר קלרר. בהסכמתו של קצין העיר הוקם ואושר בית חולים זה כבית חולים יהודי עבור האוכלוסיה היהודית בעירנו. באותם הימים כבר נתגלו מקרים בודדים של מחלות מדבקות. ידענו, שהם יהיו מקור מגיפות קשות בגלל הרעב הכבד וצפיפות הדיור. לחמנו בכל מקרה ומקרה, אך לא הצלחנו. מגיפות פרצו גם בין הגוים, אולם בין היהודים ביתר עוז. המגיפות, יחד עם הרעב, היו העוזרים העיקריים של הגרמנים בחיסול היהודים בגיטו ואחרי כן ביער.

המצב הזה, כפי שתיארתי לעיל, עם הפתעות קטנות, נמשך אצלנו כששה שבועות. לא היה לנו „בעל בית“, לא היה אל מי לפנות — לא בענין עבודה סדירה ולא בכל הקשור בחיי יום יום. הכל היה ארעי. אנשים קוו, ששלטון גרמני ממשי יביא איתו הקלה ונורמליזציה בחיינו. ובאמת בא שינוי, אבל לא לטובתנו. השלטון הארעי של קצין העיר והאוקראינים עבר לידי שלטון גרמני אזרחי, תחת השגחתה של הגסטפו.

גליציה הפכה להיות חלק של הגוברנמן, עם הגוברנטור פראנק כ„דיסטריקט גאליציאן“. מושל שלה ישב בקראקוב. הדיסטריקט חולק למחוזות. במזרח

גליציה היו שלושה מחוזות: מחוז לבוב, מחוז סטאניסלבוב ומחוז טארנופול — כל אחד עם לאנדסהאופטמן משלו. כל מחוז חולק לערים. כל עיר וסביבתה היתה יחידה בפני עצמה = קריז — עם קריזהאופטמן בראש. אנו היינו חלק ממחוז טארנופול, קריז בז'יז'ני. הקריזהאופטמן שלנו היה אסבך, וסגנו קריגר. לרשותם עמדו זונדרדינסט עם האזה בראש. זה היה שלטון אזרחי, אך נוסף להם היה הגסטפו, שתחת השגחתו היה נתון כל השלטון. הגסטפו שלנו היה בעיר טארנופול, אך הם באו לעתים תכופות לבקורים. האחראי מטעם הגסטפו לעיר שלנו היה הרמן. היו גם עוזרים אחרים לגסטפו, אחד מהם היה הובר!

הבטחון בעיר ובסביבה היה בידי ה„זונדרדינסט“. המשרדים של הקריז האופטמנשפט היו בבנין הגימנסיה. במשרד פעלו מחלקות לעבודה, לכלכלה, לבריאות, למים, לחשמל, לתברואה וכו'. ליהודים לא היתה כל גישה למשרדים. הם היו מחוץ לחוק. בתחילה בחר הקריזהאופטמן את מושבו בעיר רוהטין, כיון שעירנו היתה הרוסה. לאחר כשבועיים ימים החליט לעבור לעירנו.

הוא חלם לבנות כאן עיר בשבילו ולפי סגנונו — בעבודה ובכסף יהודיים. מיד עם הגיעו אלינו צווה הקריזהאופטמן את ד"ר קלרר להתייצב לפניו עם עוד עשרים ושלושה איש בשעה חמש אחה"צ בבית „סטארוסטו“ מול בנק החסכון. עם אותם עשרים וארבעה איש נמנית גם אנוכי. הודיעו לי על כך כחצי שעה לפני המועד. כאשר סירבתי להופיע שלחו אלי את ד"ר פומרנץ עם פקודה דחופה מהגסטפו, ושנינו הגענו ממש ברגע האחרון. בכל זאת היינו ביחד רק עשרים ושנים. יעקב מיטלמן ופס לא התייצבו. הקריזהאופטמן דרש להסגיר אותם מיד, ולא עזרו לד"ר. קלרר כל נמוקיו להצדיק את אי בואם.

לא אשכח פגישה זו. עשרים ושנים יהודים מכובדים עמדו בשורה, כמו פרחים, זה על יד זה. לפנינו, ליד השולחן, ישב אחד במדים, איש שמן, גבוה עם ה„ריטפיטשה“ ביד. קריזהאופטמן אסבך ישב בצד על כסא, ועוד כמה גרמנים עמדו בצד. ד"ר קלרר הציג כל אחד מאיתנו בשמו ובמקצועו. הגרמנים לא היו שבעירצון מהרכב המיועדים ליודנרט — יותר מדי אינטליגנטים. לאחר נאום קצר, מלא חמה ובוז, הודיעו לנו, כי אנו היודנרט. ד"ר קלרר נתמנה לאובמן (ראש), ורוס לסגנו. יתר העשרים נתחייבו לשמוע בקול האובמן ולמלא אחר כל מילה שלו בדיקנות ובקפדנות! אנו — היודנרט — אחראים לפני השלטון הגרמני ליהודים בעירנו אחריות קולקטיבית. זאת אומרת, על מעשה יהודי אחד יענש לא רק אותו יהודי, — אלא עונש יוטל על כל האוכלוסיה היהודית, או על חלק גדול ממנה. על כל סטיה מהתקנות, על כל התנגדות למלא אחרי פקודות מלמעלה יוטל עונש מוות!! עם גמר הנאום נתנו לנו פקודה להתפזר, נשארו רק האובמן וסגנו.

כל אחד מאיתנו יצא משם מדוכא. כל אחד מאיתנו לא ידע על שום מה ולמה קראו אותו לקריזהאופטמן. נכנסנו לשם בני חורין ויצאנו אסירים בידי הגסטפו. ואלה הם האנשים, שנתמנו ליודנרט: ד"ר שמעון קלרר, ישראל רוס, איסר שומר, לייזר ברנשטין, שמשון פוגלמן, גינסברג דוד-מאיר, פרייער, ד"ר ברנרד פלק, ד"ר פיליפ פומרנץ, ד"ר שטארק, ד"ר אליעזר וגשל, ד"ר גרוסמן, ד"ר פינקלשטין, מג' טראונר, מג' לבר, המורה ד. הורוביץ, יעקב מיטלמן, פייר, בנימין מיטלמן, לודמיר, קורן הצלם, סומר דוד — עורך דין, ישראל פס, ושמחה שכטר.

יצאנו משם כאילו נגזר עלינו דין מוות. לא דברנו איש עם רעהו. אותו לילה לא יכולתי לישון, ובטוחני, שכל אחד מהאחראים, שהיו שם, לא עצם עין אותו לילה.

לא העם בחר בנו, ולא בהסכמתנו נעשה הדבר. היתה זו פקודה מלמעלה, לפי המלצתם של ד"ר קלרר ושל רוס. באותם הימים לא ידענו עוד, מה טיבו של יודנרט, מה כוחו ומה יכולתו.

"היודנרט"

נשים ברחוב קבלו את המנוי ברגשות מעורבים. סוף סוף יש לנו כתובת למי לפנות — אנשים מכובדים, רציניים, לא טיפשים, ואפשר על כן לסמוך עליהם, לא יכולה להיות הפקרות. בתנאים אלה נדרשים אנשים חזקים, אשר ידעו לחלק את העול על כל האוכלוסיה, על כל אחד לפי יכולתו. אחד בכספים, אחד בעבודה וכו'. העיקר — לעבור את תקופת המלחמה, והפתרון יבוא. מצד שני לא כל האנשים ביודנרט התאימו לתפקיד, אשר הוטל עליהם, ולא העם בחר בהם! לא ידענו אז, שמוכן כבר בשבילנו פתרון סופי, וכל מה שהגרמנים עושים, הרי זה כדי לבלבל אותנו ולנצל את כוחותינו כדי לעזור להם בביצוע מזימותיהם עד הסוף המר. חלקנו בינינו את הטיפול באוכלוסיה היהודית בעיר; דאגה לדיור, לכלכלה, לעבודה, לבריאות, למשפט (?), להגנה בפנים וליצוג כלפי חוץ. לא ידענו אז, שהקשר בין הגרמנים והיודנרט הוא רק חד-סטרי, פקודות מלמעלה ותו לא. לאנשי היודנרט היו מחשבות ותכניות טובות, לו רק נתנו לנו לחיות. האנשים שלנו רצו ביודנרט כבשעיר לעזאזל. קוו שזה יחסוך להם מכות וענויים, ואפשר יהיה לחלק את הנדרש בין הכלל, וגם להתחמק, לא למלא את הנדרש. סוף סוף יושבים ביודנרט יהודים! באופן כזה יעמוד הכלל ביתר קלות בדרישות הגרמנים. אך לא כך היה הדבר. כיון שנכנסנו לבוץ, טבענו בו, כולנו, היודנרט בראש וקהל היהודים אחריו, ולא יכולנו עוד לצאת ממנו. לפנינו עמדה ברירה אחת — למלא את דרישות הגרמנים או למסור את עצמנו בלי להציל את אחרים! היו גם כאלה! יהיה זכרם ברוך!

פעם שאלתי את האובמן, „מי נתן לך רשות להחליט על חיי אדם — מי לחיים — ומי למוות?!“ והוא ענה לי:

אתה רופא, אם תעמוד לפניך הבעיה — להוריד חלק מהגוף, איבר שלם, בריא בכדי להציל חיי אותו אדם, ואתה יודע, שהאיבר עוד בריא! האם תחליט לחיוב או לשלילה? יש תקוה, שבדרך זו נצליח להציל חלק מאנשינו, ולכן צריכים להחליט, מה עדיף?!

בימים האלה קשה היה להגיד, עם מי הצדק. רק אחרי זמן ראינו, שהכל היה אבוד מראש, להציל מצפורני הגסטפו לא יכולנו, יכולנו רק לנסות את הבלתי ידוע בכדי להשקיט את מצפוננו. ניסינו! בין כך ובין כך לא היה מה להפסיד. הגורל בעצמו פתר את השאלה המציקה ודן את האנשים האלה, „השולחים“ וה„נשלחים“ כלם הלכו באותה הדרך.

היה צורך בכספים, בהרבה כסף, כדי להשתיק את תאבוננו של כל אחד מהגרמנים, אם היה זה הקריזהאופטמן, סגנו, הזונדרדינסט, הגסטפו ז'נדרמריה, אפילו למיליציה האוקראינית נתנו „דמי לא יחרץ“ בתקוה להעביר את רוע הגזירה. כך זה נמשך עד הסוף, ואין לשכוח, שחלק נכר מאנשי היודנרט הוצאו להורג בידי הגרמנים, משום שלא ספקו את דרישותיהם.

למחרת הפגישה עם הקריזהאופטמן היתה לנו ישיבה, וד"ר קלרר מסר לנו על הקונטריבוציה של שמונה מאות אלף זלוטי בשני שעורים. על הקונטריבוציה שמענו כבר לפני כן, מערים אחרות. זה אמנם לא היה חדש, אבל היה קשה מאד. את העבודה חילקנו בינינו. חלק מהיודנרט עסק בחלוקת הסכום הדרוש בין היהודים לפי ראות עיניהם, בעוד אחרים הלכו לאסוף את הכסף. למען האמת, היה זה בשבילנו סכום פנטסטי, בכל זאת יכולנו עוד לעמוד בזה. יהודים התעלפו בשמעם את הסכום, הנדרש מכל אחד מהם, אך בליט ברירה שלמו, והסך הוכנס בזמן לקופתו של הקריזהאופטמן. אבל זו היתה רק התחלה. היו גם דרישות אחרות, לא פחות חשובות; לסדר את הדירות והמשרדים בשביל הגרמנים, שבאו לגור בעירנו. הגרמנים לא הסתפקו במה שבא ליד, הם בעצמם בחרו, ואם לא מצאו, אז הזמינו את המוצא חן בעיניהם, ואי אפשר היה לסרב לדרישותיהם! היודנרט היה המספק הגדול — אנשים לעבודה, אנשי מקצוע, רהוט ופריטים שונים, כולל סירי לילה, והכל לפי מידה ודרישה. כך עברו עלינו עוד מספר שבועות. ראש השנה הגיע. אנשינו התאספו בדירות פרטיות להתפלל, „לשפוך את לבם“ לפני הבורא, לבקש ממנו רחמים והצלה. באותם הרגעים כבר כתבו (אפילו חתמו) להרבה מאיתנו את גזר הדין: מי באש ומי במים, מי ברעש ומי בחנק. עברו עוד שמונה ימים.

ערב יום כפור, ט' תשרי תש"ב, ב־10 בבקר הגיעה פקודה ליודנרט מאת הקריזהאופטמן בזו הלשון: מחר (ביום הכפורים) ב־1.10.41, בשעה 10 בבקר על כל יהודי בגיל 20—55 להתייצב לצורך רשום במגרש הקסרקטין עם היודנרט בראש. מודעה כזאת היתה בכניסה למשרד היודנרט וגם על החלון.

הידיעה הרעה התפשטה בין כל היהודים כהרף עין, ומיד צצו שאלות: מדוע דוקא ביום הכפורים? מדוע באותה שעה, מדוע בחרו דוקא במגרש הקסרקטין מה פשר הדבר, מה טמון מאחורי המנדעה?! הרגשנו, שמכינים בשבילנו משהו בלתי ידוע ולא טוב. מדוע כבר מחר? מה החיפזון הזה?... מי חכם ויכול לענות, אם ללכת או לא ללכת, את מי לשאול, ומי יענה?...

נציג היודנרט ניסה לברר את טיב הפקודה והלך לקריזהאופטמן להציג לפניו מספר שאלות — מה יהיה דינם של אנשים, שעובדים מחוץ לעיר ונרשמו לעבודה למחר כבר בשעה 7 בבקר? מה יהיה עם הרופאים, העובדים בשעות אלה, — ויש הרבה עבודה, הרבה פצועים וחולים? אשר לרופאים — שחרר אותם הקריזהאופטמן מלהתייצב, ואילו את היהודים, שנרשמו לעבודה לאותו היום, צוה לאסוף לפני השעה 7 בבקר על יד בית-העם היהודי, ושם יבצעו את הרשמותם. נוסף לזה לא יכלו להוציא מפיו אף מילה או רמז.

אי שקט אחז אותנו. אנשים הסתובבו בלי שוט מטרה, כשעל פניו של כל אחד מרה שחורה ושאלה גדולה, ללכת או לא ללכת? מה מחכה לו מחר? הזמן זחל באטיות. הרגעים ארוכים, — אבל החיים בורחים, ואתה אינך יודע, איך להחזיק בהם!

אינני יודע, כמה אנשים התפללו תפילת מנחה, ואם בכלל טעמו מהסעודה המפסקת שלפני התענית. אט אט ובלב שבור התאספנו, גם בדירתנו, לתפילת „כל נדרי“, להתייחד עם הבורא. יתכן שנמצא בזה נחמה והרגעה. סגרנו את החלונות והאפלנו אותם לכל יפרצו החוצה האור והקול. הדלקנו נרות נשמה והצבנו אותם בפניה, התעטפנו בטליתות, פתחנו את הארון, בו עמד ספר תורה, ואבי פתח בתפילת „על דעת המקום“ ותפילת „כל נדרי“. לא היתה זו הפעם

הראשונה, ששמעתי תפילה זו, אבל הפעם היתה התפילה שונה, זאת היתה תפילה ובקשה מאדון העולמים, תפילה, היוצאת מעומק לבנו, והיינו בטוחים, שתפילתנו תגיע הישר לכסא הכבוד, תרעיש את השמים ותדיין עם הבורא רבנו של עולם, אל תעזבנו, שלח ישועה לעם הנרדף, עמוד לצדנו בעת צרה! ... ועוד... ועוד...

סיימנו את התפילה, אך לא גמרנו להתפלל. רוב הנוכחים נשארו עטופי טליתות, שררה דממה. כל אחד בפני עצמו מלמל תפילה להצלתו מידי אויב. לפתע שבר קול בכי מחריד את הדממה, מילים מקוטעות נשמעו... אוי... אוי... ונפסקו. הבכי הפך חרישי, נמשך עיו שניות ונפסק גם הוא. הרמתי את ראשי – דממה, אף לא תנועה בחדר. חשתי, כאילו בין מתים נמצא אנוכי. בחדר חשוך למחצה רואים את לובן הטליתות שורות שורות. לא ניע לא ניד... בפינה דולקים הנרות באור כהה חד-גוני. לפתע עלתה הלהכה בנרות מספר, האור גבר, ושוב נמס החלב, והלהבה קטנה, דעכה ודעכה, והנה מאמץ נוסף להגדיל הלהבה, אך אין יכולת עוד, גוססים.

הם גוססים! – רציתי לצעוק, אך המילים נשארו תלויות באויר, נשארו תלויות וחקוקות בקרבי. ועודני רואה היום, עודני נושא היום בלבי תמונת הנרות הכבים, הגוססים. רק זאת לא אוכל לזכור – כמה זמן נשארו במצב זה, אם דקות או שעות.

הלילה עבר. בחמש בבקר התאספו אנשים לתפילת שחרית. בעצלתים נמשכה התפלה. אחר לילה כזה לא היה בנו עוד כוח לבכות. חיכנו לגזר הדין ברגש מעורב של יאוש ותקוה.

השעה היתה תשע בבקר. הפסקה בתפלה. הסרנו את הטליתות ואחד אחד יצאנו את הדירה בלא אומר. לחלק נכר היתה זאת תפלת וידוי – והדרך האחרונה – נרותיהם כבו! שמתי פעמי לעבר משרד היודנט. נודע לי, שבשעה שבע בבקר בקרו הגרמנים את אנשינו, שיצאו לעבודה, שאלו כל אחד למקצועו ושלחו אותם לעבודה. היודנט עם כל הפקידים היו מוכנים. לבקשתו של האובמן נשארו – המורה הורביץ ואנוכי בתוך היודנט. האובמן הבטיח להיות איתנו בקשר הדוק ולהודיעני, עד כמה שזה אפשרי, על המתרחש. הם יצאו. נשארו שנינו, שתקנו, לבי דפק בחזקה, השתדלתי לשלוט בעצמי ובעצבי. עמדתי כל הזמן על יד החלון הפתוח וחכיתי לחדשות! הדקות הארוכות נמשכו...

בשעה עשר וחמש עשרה הופיעו הראשונים מהקסרקטין וידיעה בפייהם – בשעה עשר באו הגרמנים וכלי יריה בידיהם, הקיפו את המגרש, ואחד מהם התחיל את המפקד, בהעמידו לחוד את היודנט עם הפקידים של היודנט, – לחוד אנשי עבודה בעלי מקצועות שונים, – ולחוד מורים, עו"ד, סוחרים, וחסידיים אחרי החלוקה הזו פקדו על אנשי העבודה לחזור לעבודה, על היודנט – לעזוב את המקום, עליהם להרגיע את האנשים ולדאוג לשקט בעיר. את אלה שנשארו סדרו בשורות, ארבעה אנשים בשורה, ותחת שמירה קפדנית הולידם אותם בכיוון לבית הסהר.

החלה פניקה בעיר, נשים וילדים החלו לצעוק ולבכות, ואז הופיעה ז'נדרמריה ברחובות ופזרה את הקהל תוך יריות באויר. האנשים נסוגו והתפזרו. הקולות והיריות הגיעו לאוזני, וכאשר ראיתי את אנשי הז'נדרמריה מתקרבים, נמלטתי בעד הדלת האחורית, רצתי סביב העיר והגעתי אל ביתנו. כאשר פתחתי את השער של הבית, עמד כ-10 מ' לפני גרמני ורובה בידו מכוון אלי. הספקתי להשליך

עצמי על האדמה, כאשר עבר צרור כדורים מעל ראשי. ברחתי למרתף ברחוב השני וחכיתי עד יעבור זעם. באותו זמן עמדו אבי יחד עם אשתי על יד החלון וחכו לי, הם ראו איך פתחתי את השער, חשבו שנכנסתי לחצר, ובאותו רגע שמעו יריות. כשעברו כמה דקות, ואני לא באתי, היו בטוחים שנהרגתי. אשתי התחילה לבכות ולצעוק, — אז ניגש אליה אבי ואמר: בתי, התגברי, זה הוא הגורל של כל היהודים, קבלי את פסק הדין בכבוד, התחזקי! את לא היחידה! כאשר השתקו הקולות חזרתי הביתה. הייתי מוכה הלם אחרי מה שקרה. אבי הטיף לי מוסר — בני, היה חזק ואל תפול ברוחך. בכל התנאים ובכל המצבים היה חזק ותעמוד במבחן. לקח את המחזור, המשיך בתפלה והתיחד עם בוראו. עד הערב לא שמעו מפיו מלה נוספת.

חזרתי ליודנרט. התאספנו, דברנו, התוכחנו והחלטנו לבקש פגישה עם הקריז האופטמן. הוא הסכים לקבל את ד"ר קלרר ואת רוס. אחרי שעה חזרו מהפגישה וספרו, שהקריזהאופטמן דורש חמישה ק"ג זהב תמורת שחרור אנשים. בבקר קמו הנשים — לאו דוקא מהיודנרט — הלכו מבית לבית, אספו תכשיטי זהב והביאו אותם לד"ר קלרר. שני השליחים שלנו, ד"ר קלרר ורוס, העבירו הכל לקריזהאופטמן. היה זה ביום חמישי. אותו בקר, עוד לפני שקבל הקריזהאופטמן את הזהב, שחרר האזה מהזונדרינסט חמישה איש, ביניהם שני בניו של פנסטר. סך הכל אנשים שנלקחו לבית הסהר הגיע ל-600—650 איש.

ביום ששי ב-9 בבקר סגרו הגרמנים את הרחוב, המוביל לבית הסהר, הוציאו משם את האנשים והובילו אותם במכוניות משא בכיוון כפר הסמוך אולכוביץ. מאז נעלמו עקבותיהם. נאמר לנו, שהעבירו אותם לעבודה בגרמניה. כמה שבועות אחרי כן הגיעו שמועות, שהם חיים, וכי כתבו, אפילו שלחו דרישות שלום. אכרי הסביבה ספרו לנו, שהם ראו מרחוק כיצד הביאו אותם, פקו עליהם להסיר את הנגדים ולרוץ בכיוון ההר, ובעודם רצים ירו בהם. ואחרי כן קברו אותם בקבר אחים. אך אנו לא האמנו ולא רצינו להאמין שנרצחו.

זו היתה האקציה הראשונה. שבועות רבים חכינו לידיעה מהם. הגרמנים והקריזהאופטמן בראשם הבטיחו, שהם חיים במחנה עבודה. זה נמשך עד האקציה השניה, היא שמה קץ לכל האשליות, אז התבררה לנו האמת המרה!

המכונה הגרמנית לחיסול היהודים עבדה מהר, בלי הרף, לא לתת לנו אפשרות לחשוב או לפעול. כמה ימים אחרי האקציה של יום הכפורים הזמין הקריז האופטמן אליו את האובמן וסגנו. הוא התיחס אליהם כאילו לא קרה בינתיים שום דבר, דבר אליהם בשחצנות וברוגז — ובמילים ברורות הסביר להם, כי לא יסבול, שימצאו כל כך הרבה יהודים בעירנו, ויש להעביר חלק נכר מהם לערים הסמוכות. תחילה יש להעביר את כל אלה, שאינם מביאים שום תועלת. היינו החלשים, הזקנים והחולים. בעיר יש להשאיר רק אנשי עבודה. תפקיד זה הוא מטיל על היודנרט, שאותו הוא עושה אחראי לבצוע הפקודה. יש לארגן מדי שבוע העברת מאה עד מאתיים איש. את הרשימה או את ההודעה על ההעברה יש לשלוח אליו מדי שבוע. כן מוטל על היודנרט לארגן במשך שבוע ימים את המיליציה היהודית — „אורדנונגסדינסט“, שנים עשר מיליציאנטים, שיהיו את הכוח המבצע את הפקודות של הקריזהאופטמן ליודנרט. את הרשימה יש למסור לו בעוד שבוע ימים. ודרישה נוספת היתה לו. הוא החליט לשנות את פני העיר, היינו, לבנות אותה מחדש. לשם כך יש לפנות את ההריסות, שנותרו מן ההפצצות והשריפה, ויש להרוס גם חלק מן הבתים השלמים, שנשארו ברובע היהודי. במקום זה הוא יבנה עיר מודרנית בסגנון גרמני בכסף יהודי ובידיים יהודיות. לבסוף הזכיר ליודנרט, שאם לא ימלאו את פקודותיו, ימסור את כל הבעיות לידי הגסטפו, והם כבר ידעו איך לטפל בזה, וזה, כמובן, לא יהיה לטובת היהודים.

פרשת ההעברות

א קל היה ליודנרט למלא את כל דרישותיו של הקריזהאופטמן. היה קשה לארגן את ההעברות, להוציא את האנשים מבתיים בימי גשם וקור ולשלוח אותם למקומות חדשים, כשהם אינם מוכנים לזה, לא באופן פיזי ולא באופן נפשי. משמע לעקור אותם מהשורש ולזרוק אותם הפקר לאיזה מקום נידח, ושם, בלי שום עזרה, ימותו מרעב, מקור וממגיפות אבל זאת היתה בעצם הכוונה של הגרמנים. הפקודה הזאת לא היתה רק פקודה מקומית. בימים האלה עוד לא היתה החלטה על „הפתרון הסופי“, להמית את כל היהודים בלי יוצא מן הכלל בכל הדרכים ובמהירות האפשרית. על השלטון הגרמני המקומי היה לדאוג בכוחות עצמו לחסל את כל אלה, אשר לא נחוצים למלא תפקיד בשביל הגרמנים, וזה במהירות האפשרית.

היודנרט ארגן מחלקה מיוחדת של פקידים להכין ולבצע את המשימה הזו של העברה. אך הם לא הצליחו אף פעם למלא את כל המכסה לפי הדרישה של הקריזהאופטמן. האנשים ברחו מבתיים, והיו צריכים להשתמש בכוח ולא פעם גם תוך תגרת ידים להביא אותם למקום האיסוף לשם העברה. גם זו היתה כוונה של הגרמנים, לזרוע פירוד באוכלוסייה היהודית, לסכסך בין היהודים לבין עצמם ולזרוע קנאה ושנאה, וגם בזה הצליחו. הגרמנים בכוונה תחילה לא התערבו, הם השאירו את העבודה הבזויה ליהודים עצמם. ידעו, שהתוצאות לא תאחרנה לבוא. לא הגרמנים, אלא היודנרט והפקידים אשמים בזה. וכך זה נמשך, כל שבוע או פעם בשבועים יצא משלוח של חמישים עד שמונים איש בעגלות על המטלטלים שלהם, העוני, הצרות והדמעות, כשמלוים אותם אנחות, בכי, צעקות וקללות!

מילציה יהודית - אורדנונגסדינסט

יודנרט מילא גם את הדרישה השנייה של הקריזהאופטמן ומסר לו את הרשימה של שנים עשר מיליציאנטים יהודיים כעזרה ליודנרט לבצע את הפקודות של השלטון הגרמני. לידתה של המיליציה היתה קשה. הייתי נוכח בויכוח, בו דנו בשאלה, את מי לצרף ואת מי לא לצרף. היו מאד זהירים בבחירה למיליציה. ההחלטה של היודנרט היתה לאשר רק כאלה, אשר יש בטחון, שיעמדו במבחן, שיכולים לסמוך על היושר ועל הצדק שלהם. בחורים, שבאו ממשפחות מכובדות וידועות בעיר. אך משהו קרה לאנשים האלה במשך הזמן, או ליתר דיוק — לחלק מהמיליציאנטים. איני בא כאן להאשים אותם, אני רק קובע עובדה, שהם לא עמדו בנסיון! ההפך מזה, הגרמנים הצליחו לעשות מהם חיות, בחלקם גם חיות טרף. על פרשת המיליציה עוד אדבר בפרק אחר. היה עליהם לעמוד בפני לחץ גופני ונפשי קשה ובלתי רגיל, לא לפי כוחם של אנשים נורמליים, על אחת כמה וכמה בתנאים הקשים, הבלתי אנושיים, תחת שוט ולחץ. הם נשברו, והם גם לא היו מוכנים לזה, ומובן שנכשלו!

קבוצת עבודה לרשות הקריזהאופטמן

ל היודנרט היה למלא גם את הדרישה השלישית. לתת אנשים לעבודה בשביל הקריזהאופטמן. אנשים, שיעמדו לרשותו תחת ההשגחה של אנשים שלו, „הזונדרדינסט“ ומפקדו. האנשים האלה יגורו בקסרקטין ויקבלו אוכל מהיודנרט ויעבדו מהבקר עד הערב. לקסרקטין נועד בית-העם היהודי — בו אנו (ד"ר פלק ואני) סדרנו קודם לכן את המרפאה ואת בית החולים היהודי. את בית החולים העברנו לבית, בו שכן לפני המלחמה בית היתומים היהודי. סידור הקסרקטין בבית-העם לא האריך ימים. ביום אחד בקרה הגסטפו אצלם והחליטה, שהתנאים, בהם הם נמצאים, הם יותר מדי טובים. הם שוכנים באמצע העיר, בבנין בנוי מאבן, נקי ונוח, נתנה פקודה להעביר אותם לאורוה גדולה, לא רחוק מטחנת קמח. השוכנת על הכביש הראשי. המוביל לטארטפול. לפנות בקר הביאו אותם תחת משמר לעבודה, ובערב החזירו. הם היו ארבעים במספר. מצבם היה קשה מאד, חוץ מהעבודה הקשה ומהמכות, שקבלו מהגרמנים, לא היה מי שידאג להם, ליודנרט היו הרבה צרות ודאגות אחרות, וכך הפקירו אותם, זנחו אותם לנפשם!

כבר ספרתי על הרעב הקשה בין היהודים, אשר התגבר מיום ליום. בתחילה היתה זו המיליציה האוקראינית, אשר מנעה את האכרים מהביא אוכל העירה, ואחריהם באו הגרמנים ודרשו מכל כפר וכפר מכסה קבועה של בשר, תבואה וירקות. אנשי הכפר בעצמם היו צריכים לחלק ביניהם את הסך הנדרש, כל אכר חייב היה לתת את חלקו. האכרים לא מהרו למלא את הדרישות האלה, אז שלח הקריז האופטמן לכפרים האלה את האנשים שלו, הזונדרדינסט, לקחת מהם ביד חזקה את המגיע עם עודף גדול. הזונדרדינסט עשה מה שהוטל עליו בהתלהות יתרה, עשו בגוים שמות, הרסו מה שנפל לידיהם, כשהם אוכלים ושותים על חשבון הכפר, עד שהשיגו מטרם. אז העבירו אותם לפי הפקודה לכפר אחר. בשבילנו היה זה רע וקשה משני טעמים. האורחים האלה בקרו בשעות החופשיות בעיר, ולפי הרגלם ערכו התנפלויות על עוברים ושבים, היכו מכות רצח ובזזו כל מה שבא לידיהם. הקרבן העיקרי היו האנשים, שעסקו בהריסת הבתים, הם לא יכלו לברוח, אף לא היה להם לאן לברוח. האכרים מצדם פחדו לבוא העירה ולהביא מתוצרתם ולמכור אותה ליהודים, פן ילשינו עליהם. בגלל המצב הזה עלו המחירים של התוצרת החקלאית, אשר בין כך היו גבוהים לאין שיעור. יחד עם הרעב פרצו בעיר מגיפות, כגון: טיפוס מעיים, דיזנטריה, טיפוס בהרות. מובן מאליו, שהאנשים החלשים והרעבים היו הראשונים, שנפלו למיטה ולא קמו עוד. ואם לא מהמחלה עצמה, אז מחוסר כוחות להתגבר ולהחלים. וכך קצרו הרעב והמגיפות יום יום חיי יהודים בעירנו.

כתוצאה מהמגיפות יצאו מספר גזירות מטעם השלטון:

גזירה א':

בהתחלת חודש נובמבר, ביום קר וגשום, אסף קריזהאופטמן בחצרו את היודנרט במלואו ונתן לנו לחכות יותר משעתיים. אחרי כן יצא אלינו והודיע, שכל יהודי וכל יהודיה חייבים תוך עשרים וארבע שעות להוריד את השער מכל הגוף ולא רק מהראש ומהזקן. הוא אמר לנו, שהיהודים אשמים במחלות ובמגיפות. ואם יתפס מישהו עובר על הפקודה יענש היודנרט כולו על כך, כי הוא, היודנרט, אחראי למלוי הפקודה, זה, כמובן, חוץ מדין מוות לעברין. הגברים קבלו את הגזירה כגזירה מהשמים ומילאו אותה בקפדנות. בעיה היתה, מה לעשות עם

הנשים שלנו? נציגי היודנט פנו אל הקריזהאופטמן ובידיהם מתנה הגונה כדי לבטל סעיף זה של הגזירה. אחרי העלת המחיר של המתנה הבטיח הקריזהאופטמן לא לברר, אם בוצעה הפקודה, אבל לבטל אותה כליל לא היה מוכן.

גזירה ב':

באותם הימים נקראתי כרופא אחראי לבריאות יהודי עירנו להתייצב ביודנט, שם חיכו לי איש הגסטפו הרמן ועמו עוד אחד, והודיעו לי, כי מאותו היום ואלך עלי להודיע להם על כל מקרה של מחלה מדבקת. (באותם הימים טרם היה גיטו). ד"ר פלק לא עבד עוד עמי. בכמה מילים אספר, מה קרה לו בהתחלת חודש דצמבר.

הלכתי לבית החולים שלנו, היה זה בשעות הבקר בדרך „נווירינק“, פתאום שמעתי יריות, ומרחוק ראיתי אדם נופל ארצה. התקרבתי וראיתי את ד"ר פלק על האדמה פצוע בצוארו, מהפצע שותת דם. התברר, שד"ר. פלק סירב להביא לבית של האזה את האווז, שהוא לקח אצל אכר בשוק, ואז שלף האזה את האקדח וירה בד"ר פלק. הגשתי לו עזרה ראשונה והבאתי אותו לבית החולים הפולני, שם טיפל בו ד"ר בילינסקי. הפצע לא היה מסוכן, ואחרי שבועיים חזר הביתה, אבל לא לעבודה, ואני נשארת לבדי לשרת בבית החולים, וגם כאחראי לבריאות האוכלוסיה היהודית בעירנו כלפי השלטון והגסטפו.

תשובתי לגסטפו, שאני עושה כל מה שבאפשרותי למנוע מחלות ומגיפות מהאוכלוסיה היהודית, ועד עתה הצלחתי, ואין אצלנו אף מקרה אחד של מחלה מדבקת. אז לא ידעתי עוד את כוונתם, אבל הרגשתי, שהדרישה הזו היא לא לטובתנו.

לפני צאתם הזהירו אותי לא להתיחס בקלות ראש להודעה זו והדגישו את האחריות האישית, שאני לקחתי על עצמי! כך עבר עלינו עוד חודש אחד.

האקציה ביערות ליטיאטין-דצמבר 1941

מונה ימים לפני חנוכה, בשמונה לחודש דצמבר הזמין הקריזהאופטמן אליו את נציגי היודנט, — בכעס ובצעקות הודיע להם. שהוא לא יסבול את הזילזול בפקודותיו. היודנט לא העביר לפי דרישותיו את היהודים במספר הדרוש מהעיר לסביבה, ולכן יש לו דרישה אחרת, והנה, כעבור שבעה ימים בדיוק, בלילה שבין החמישה עשר לששה עשר בדצמבר (בנר ראשון של חנוכה), יש להכין „העברה“ של אלף יהודים (אף לא אחד פחות), תחת השגחה של הזונדרדינסט והמיליציה האוקראינית לעיר הסמוכה פודהיצה, המרחק — כשלושים ושנים קילומטר. האנשים יצעדו ברגל, בשורות, ארבעה בשורה! מותר להם לקחת עמהם מצרכים אישיים ולא יותר מחמישה ק"ג לכל אדם. פקודה זו אין לשנות. אחרי מה שקרה עד עכשיו היתה הרגשתנו, שזאת היא תחבולה, מזימה נבזית חדשה. חשדנו, שאיזה אסון טמון בה בשביל האנשים האלה. עוד פעם אותן שאלות! אם כנים דבריו, מדוע דוקא בלילה? מדוע בשורות של ארבעה? מדוע ברגל? מדוע בתאריך מסוים ומדויק? מדוע? ועוד פעם מדוע? כל הפקודה אמרה דרשני!

הידיעה הרעה פשטה במהירות בכל העיר. האנשים התחילו לעזוב את בתיהם, ללון מחוץ לעיר או אצל מכרים לא יהודים תמורת כסף או שוה כסף. היודנרט מצדו הלך בשני הכיוונים. ראשת הכין במהירות את רשימת המועמדים להעברה, והודיע להם בעוד מועד. מצד שני נסה גם לברר אצל המקורבים לקריזהאופטמן, מה באמת כוונתה של הגזירה הזאת ומה טמון בה. היודנרט לא רחש אמון יתר לקריזהאופטמן אחרי המעשה ביום כפור וחיפש דרכים אחרות להגיע לאמת. מצאו את הדרך לסגנו של הקריזהאופטמן, קריגר, על ידי המזכירה שלו, שקבלה מהיודנרט בעד התיווך טבעת זהב עם יהלום גדול.

קריגר הבטיח תמורת סכום כסף גדול לברר את העניין. אחרי הבירור, חזר מהקריזהאופטמן והבטיח לקחת את העניין של ההעברה לידי. הוא הבטיח ליודנרט בהן צדק שלו, שהפעם מדובר אך ורק בהעברה, והוא בעצמו ישגיח על כך וידאג, שלא יקרה שום דבר לאף אחד. את התאריך ואת המספר (אלף איש) כמדובר אין לשנות. לעומת זאת יעמיד היודנרט לרשותם של האנשים עשרים וחמש עגלות בשביל חולים, זקנים וילדים. מותר לקחת עמם לכל אחד עשרה ק"ג ק"ג מהחפצים האישיים, ואת יתר הדברים ידאג יחד עם היודנרט לשלוח להם במועד מאוחר יותר. קריגר בעצמו נסע לעיר פודהיצה להכין על ידי היודנרט שם מקום בשביל אלף היהודים, שנועדו להעברה, כן דרש מהיודנרט בפודהיצה להכין אוכל בשבילים לכמה ימים.

אחרי ההבטחות האלה נרגע היודנרט ונגש בכל המרץ להכין את האנשים להעברה. אבל כל ההסברים של היודנרט לא השפיעו כלל על האנשים, שקבלו הודעה להתייצב במקום ובזמן מסוים והתפזרו לכל ארבע קצוות העיר ומחוצה לה. בלית ברירה התחילו היודנרט, הפקידים והמיליציה במצור על האנשים האלה, וכשלא הצליחו בכך הצטרפו אליהם בחצות הלילה אנשי הזונדרדינסט והמיליציה האוקראינית ותפשו אנשים מכל הבא לידם, אנשים, אשר כלל לא היו ברשימה. על אף כל המאמצים לא הצליחו לאסוף יותר משש מאות איש, ובשעה שלוש לפנות בקר — בלילה קר ורטוב, יצאה השירה לאט לאט לכיוון העיר פודהיצה. אל השירה צורפו הפקידים של היודנרט, אשר עזרו לאסוף את האנשים, וביחד מנו כשש מאות וחמישים איש.

בראש השירה צעד מלאך המות, שהביא את השלל שלו תחת ליווי של מלאכי חבלה — הזונדרדינסט והאוקראינים, פנסים בידיהם, לזכר הנר הראשון של חנוכה.

בשעה שמונה ושלושים בבקר פגשתי ביודנרט את האזה, מפקד הזונדרדינסט ורשימה בידו, הוא הסתכל ברשימה, פנה אלי ושאל: „אתה ד"ר פלק"? לא! עניתי, ובאותה הזדמנות זרקתי מבט בכיוון לרשימה וראיתי בין היתר את שמו של ד"ר פלק, כעשרים שמות של אנשים היו ברשימה זו. האזה יצא את היודנרט בחיפזון. הבנתי, שזה קשור בהעברה. האזה אסף בינתים את האנשים לפי הרשימה, ביניהם היו משפחת ד"ר פלק במלואה, סגל לזר, אישה בשם ברגר ועוד. הסיעו אותם במשאית בכיוון השירה. ישבנו ביודנרט מדוכאים, לא דברנו איש עם רעהו. הרגשנו הפעם, שאנו כולנו אשמים, כי נתנו יד להעברה זו. חכינו בכליון עינים ובאי שקט לידיעה מפודהיצה, שהשיירה הגיעה לשם בשלום. ידענו, שזה לא יכול להיות לפני הצהרים.

אך הידיעה הקדימה לבוא, הרבה לפני הזמן. לא חכינו עד הצהרים, כבר בשעה עשר ושלושים חזרו העגלונים עם העגלות. כאשר ראינו אותם מרחוק, ידענו, שאין בפייהם בשורה טובה. לדאבונו לא טעינו. שוב נפלנו בפח, רימו אותנו באופן גס ובלי בושה.

זוהי הסיפור שסופר בפי בעלי העגלות: באמצע הדרך, על יד ליטיאטין, במקום הנקרא בשם קריבולה, „העקומה“, כ-14 קילומטר מהעיר, עצר הזונדרדינסט את השירה ונתן פקודה לאנשים לרדת מהעגלות. את בעלי העגלות צווה לעזוב כלעומת שבאו. את האנשים הביאו בכיוון ליער. אחרי שנסעו בחזרה כחמש מאות מטר הם עצרו, חיכו זמן מה, ואז שמעו צעקות וקולות בכי מכיוון היער, וזמן מה אחרי כן יריות ממכונת ירייה וגם יריות בודדות. אז חזרו הביתה. בדרכם בחזרה פגשו את הזונדרדינסט במשאית מלאה יהודים, כשהוא נוסע בכיוון היער.

אז התברר לנו המצב בכללו והתחלנו להאמין לסיפור האכזרי על האנשים שלנו מיום כפור, שהומתו ביער, לא רחוק מהעיר. אז הבנו, איך מערימים עלינו בשקרים, איך מוליכים אותנו שולל, הבנו, שאין עם מי לדבר או ממי לדרוש, אין את מי לבקש, אין הבטחה, אין מילת אמת, אין צדק, אין יושר, לית דין ולית דיין. צריכים לשאת בעול ולקוות לעזרת השמים, בכוחות עצמיים לא נוכל להם.

על כל הסיפור בפרוטרוט שמענו יום לאחר מכן מפי עד ראייה, שהצליח להסתתר ביער ונשאר בחיים. הוא הופיע ביוזנר. ראיתי אותו ודברתי עמו; וזה מה שסיפר: בהגיעם ליער חיכו להם גרמנים מזוינים בכלי ירייה, היכו אותם ונתנו פקודה להתפשט מהר ולאסוף את החבילות ואת הבגדים בערימות. אחרי זה התקרב כל אחד לבור מוכן מראש, ועל יד הקבר הזה ירו בהם. אחרי גמר ה„עבודה“ כיסו את הבור באדמה. את החבילות והבגדים העלו על מכוניות ויצאו את היער. הוא בעצמו הצליח להתחבא מאחורי שיח, וכך נשאר במשך כל הלילה בלי בגדים ורעד מקור. לפנות בקר רץ לכפר הסמוך, שם קבל מאכר בגדים בלויים וזוג נעלים קרועות, משם הגיע העירה. כל זאת שמעתי מפי עד ראייה, הוא סיפר מה שעבר עליו, מרגע שלקחו אותו בכוח, עד שחזר העירה. הוא גם ראה, איך הביאו את האנשים במשאית וצרפו אותם לאנשי השיירה. כולם הומתו. זאת היתה האקציה ההמונית השניה בעירנו!

למחרת היום, אחרי פעולת ליטיאטין, קרא הקריזהאופטמן לנציגינו: ד"ר קלרר ורוס, שתיכף יופיעו לפניו. הוא קבל אותם בזעם, בצעקות, ובפעם הראשונה גם בשוט. הוא הרביץ בשוט על פניהם ופצע אותם, וכל זאת בשל הפעולה הבלתי מוצלחת והבלתי מסודרת, בה היו שש מאות וחמישים איש במקום אלף. המקרה הזה גם חרץ את גורלו של ד"ר קלרר, פסק הדין שלו נחתם אז, אם כי המשיך עוד לכהן כאובמן של היודנרט.

הזמן — סוף שנת אלף תשע מאות ארבעים ואחת. המאזן בשבילנו הוא מאוד שלילי, יותר מחמישה עשר אחוז מהאוכלוסיה היהודית לא היו עוד בחיים, ולא היתה שום תקווה, שהעתיד ישתפר למעננו. נחמה פורתא היתה הידיעה, שהצבא הגרמני נעצר, אינו מתקדם, ואדרבא, יש לו אבדות קשות, ובהרבה מקומות הוא בנסיגה. בלב קשה, בלי תקוות ובבקשות חמות לרבונו של עולם — קבלנו את השנה החדשה — שנת אלף תשע מאות ארבעים ושנים. ..

פקודה ליהודים למסור פרוות

חורף היה קר מאד, הגרמנים לא היו מוכנים לחורף כזה. לפי התוכנית היו צריכים לסים את ההתקפה ולהכניע את הסוביאטים עוד לפני התחלת הגשמים. הגנרל „בוץ” והגנרל „קור” עצרו אותם על יד לנינגרד, על יד מוסקבה ובדרום לא רחוק מהקאוקז. בחזיתות סבלו הגרמנים אבידות קשות, בהרבה מקומות עברה היזמה לידי הסוביאטים. הגרמנים ניסו להקל על הצבא שלהם ולשלוח להם לחזיתות בגדי חורף ופרוות. השלטון הגרמני פנה לאוכלוסיה היהודית בפקודה למסור במשך שבועיים את כל הפרוות בלי יוצא מהכלל!

בעד אי מסירת פרוה נקבע עונש מוות, ובכדי שהפעולה תצליח, דרש הקריז־האופטמן שלנו מהיודנט שנים עשר איש כבני ערובה, וזה בלי דיחוי. האובמן עם עוד שני אנשי היודנט הכינו במהירות את הרשימה, מסרו אותה למיליציה היהודית עם פקודה לתפוס את האנשים ולהביא אותם ישר לבית הכלא, את ההעתק שלה שלחו לקריזהאופטמן. המיליציה הצליחה לתפוס רק עשרה מבין השנים עשר, שנים מהאנשים המיועדים ברחו עוד קודם לכן והסתתרו. הגרמנים לא רצו לותר ודרשו במקומם שני אנשים אחרים, אחרת אימו למסור את הענין לגסטפו. בעיר קמה בהלה. אנשים פחדו מפעולת גמול מצד הגרמנים. שום איש לא האמין, ששנים עשר האיש „בני הערובה” ישארו בחיים אחרי גמר פעולת איסוף פרוות. אנשים הסתתרו, ברחו מחוץ לעיר, לא הואילו ליודנט שום חי פושים או ציד אחרי שני „ערבים” אחרים. המשחק הזה נמשך כשבועיים, לבסוף, בעזרת כסף ומתנות — ואחרי שהיהודים מסרו כמעט במאה אחוז את הפרוות, שחררו הגרמנים את עשרת בני הערובה.

אולם גזירות אחרות וצרות לא פסקו ולא איחרו לבוא.

אקציות "טיפוס"

יו פעולות רצח מצד הגסטפו נגד האוכלוסיה היהודית בגלל מחלות מדבקות, פעולות „מנע”, בכדי למנוע התפשטותן של מחלות אלה. הזכרתי כבר, כי הרעב והמגיפות עשו יד אחת, ובימי החורף קצרו כל אחד מהם מנה כפולה. במקום עשרים עד שלושים חולים ליום, היו לי עד מאה. המגיפה כשלעצמה עשתה בנו שמות והפילה יום יום קרבנות. עזרתי לחולים האלה היתה מינימלית, יותר עידוד, מילה טובה, עצה, תרופות לא היו לי, ובתנאים הקשים דאז, מי שעבר את המחלה, נשאר חלש לימים ולשבועות, בלי אפשרות להחלים ולהבריא. וראה זה פלא, אחוז המתים, בהשוואה עם החולים הלא יהודים, היה יותר קטן. כנראה, היה הרצון לחיות ולהתגבר אצל החולים האלה חזק מאד.

הזכרתי גם את פגישתי ביודנט עם הגסטפו, בה דרשו ממני למסור להם מדי שבוע רשימת חולי טיפוס. רשימה כזו אף פעם לא נמסרה להם אצלנו. בהתחלת חודש יאנואר הודיע לי רופא פולני, שנודע לו ממכר אחד מהעיר הסמוכה על ביקור של הגסטפו בבית החולים היהודי באותה עיר. באותו ביקור

חיסלה הגסטפו את כל החולים עם הפרסונל וביניהם שני רופאים, שהיו במקום. בהסכמת היודנרט הודעתי לכל החולים וגם לפרסונל, שעליהם לעזוב תכף את בית החולים, שלא ישאר בו אדם! מבין החולים והפרסונל היו חמישה איש, אשר לא האמינו לדברי ונשארו בבית החולים בסתר, בניגוד לפקודותי. יומים עברו, והגסטפו באה לבקר בעירנו. הצעדים הראשונים שלהם היו בכיוון לבית החולים. הם ירו בחמישה אנשים, שמצאו שם. ביניהם היה החצרן של בית החולים, במקצועו עורך דין בקרצקוב, ושמו בזן, אשר למד בעבר במגנסיה בעירנו.

זה היה סופו של בית החולים שלנו — של ד"ר פלק ז"ל, שהשקיע בו כל כך הרבה כוח, רצון, מרץ וכסף. והוא הרי לא היה עוד בחיים!

זאת היתה הפעולה הראשונה בכיוון חיסול חולים יהודים, והמכה הזו נמשכה עד חיסול הגיטו. הממונה בעירנו מטעם הגסטפו על פעולות הטיפוס היה הרמן, איש הגסטפו, אשר ביקר לעתים תכופות בעיר במטרה לחסל את חולי הטיפוס. אני, האחראי כלפי הגסטפו לבריאות האוכלוסיה היהודית בעירנו, הודעתי באופן רשמי להרמן באמצעות היודנרט, שאצלנו אין חולים כאלה. בכל פעם שפנה הרמן ליודנרט, קבל יחד עם תשובתי גם כופר נפש. אחרי שקבל מה שקבל ומה שהזמין, הלך העירה בליווי אחד מהיודנרט, לרוב עם מיטלמן או עם אחד מהמיליציה היהודית או לפי רצונו גם למדו, למלא חובתו כלפי הממונים עליו, וחסל בדרך את חולי ה"טיפוס". הטיול שלו בעיר עלה תמיד קרבנות, ולא דוקא אנשים חולים, לפעמים עד עשרים איש. לפי דעתי קבל רמזים מצד מלשינים מבין המיליציה היהודית, חוץ מעוזריו ה"פולקסדויטשים", שפקחו כל הזמן עין והודיעו לו על כל מקרה של חשוד במחלה זו. כאשר הופיע הרמן בעירנו, אמרו: עוזרו הראשון של מלאך המות הגיע, יהיו קרבנות, מעולם לא יצאנו פטורים בלי כלום, ומספר הקרבנות היה קשור במצב הרוח שלו.

ה"ארבייטס-אמט" – לשכת עבודה

לשכת העבודה הגרמנית הודיעה ליודנרט, שעל כל יהודי להרשם בלשכת העבודה הגרמנית. באמצעות היודנרט היה על כל יהודי בגיל 18—55 למלא טופס עם כל הנתונים; שם, גיל, מקצוע, עיסוק והעיקר — הכתובת המדויקת. יהודי יכול היה לקבל עבודה רק על ידי לשכת העבודה ובהסכמתה. אישור לעבודה הוא רק לשלושים יום, וכעבור הזמן הזה עליו לדאוג להארכה לעוד שלושים יום, וכך להמשיך!

האנשים שלנו, שלמדו לקח מהעבר וזכרו את ההרשמות הקודמות ואת תוצאותיהן, לא מהרו להרשם. מצד שני להשאר בלי עבודה גם כן אי אפשר, שכן אתה נעשה הפקר בלי עבודה ובלי אישור. בלית ברירה התחילו האנשים, שהיתה להם עבודה קבועה, לחפש דרכים בכדי להשיג אישור עבודה באמצעות מתווך. וכאן מתחילה פרשה חדשה ואפשרות חדשה להוציא כספים מיהודים. בעד אישור לחודש ימים משלמים, וטרם מסתיים החודש, צריכים לחדש ולשלם שוב. חודש חודש הוצאות כספיות גדולות, וכל זה לא עזר בבוא היום, ותפסו אותך! אם תפסו אותך עם או בלי אישור היית בידיהם של הרוצחים הגרמנים, נועד להשלח למחנה עבודה או למחנה השמדה. זאת למדנו במשך הזמן. אך בתחילה, באותם הימים, עוד לא ידענו, מה הכוונה, לאן כל זה מוביל, ואם באמת יכול לעזור אישור כזה או אחר.

אנשי לשכת עבודה ידעו היטב לנצל את הנאיביות ואת המצב הקשה שלנו, והמציאו בכל פעם אישורים חדשים, כאילו יותר בטוחים, ומובן, שכל פעם לקחו בעד האישורים היותר טובים יותר ויותר כסף. הם למדו את האמרה „כל מה שלאדם יתן בעד נפשו“. היו אישורים עשויים מפח לבן, והאנשים שקבלו אותם בעד כסף מלא תפרו אותם על בגדיהם כסימן, שאתה עסוק בעבודה חשובה בשביל המדינה ואסור לנגוע בך. כפי שאמרתי, היתה זו תחבולה טובה להוציא כספים מהיהודים, ועד הרגע האחרון רימו אותנו והוציאו מאיתנו עד הפרוטה האחרונה. בזמן האקציה לא עזרו אישורים ולא שום סמנים — לא אלה של פח, ולא כל אישור אחר. הרבה אנשים עם אישורים של פח, אשר סמכו עליהם, סופם שנפלו בפח!

מחנות עבודה

שכת העבודה הגרמנית דרשה באותו הזמן מהיודנט ששים איש, המיועדים לשלחם למחנה עבודה. זו הפעם הראשונה, שהגרמנים דרשו מאיתנו אנשים למחנה עבודה רחוק מעירנו. על מחנות העבודה בגרמניה ובגליציה המערבית ועל טיבם שמענו לפני כן. מחנות עבודה בשביל האנשים שלנו היו מסביב לעיר טארנופול. האנשים במחנות אלה עבדו במחצבות ועל הכבישים המובילים מזרחה בכיוון החזיתות. הם היו אחראים לכך, שהכבישים יהיו תמיד במצב תקין.

היודנט הכין את הרשימה והודיע לאנשים אלה, שעליהם להיות מוכנים לתאריך מסוים עם בגדי חורף ומצרכים אישיים. בכדי להרגיע את האנשים, המיועדים למחנה, הודיע היודנט על ההחלטה של לשכת העבודה הגרמנית להחליף את האנשים האלה כעבור שלושה חודשים — בששים איש אחרים. אף יהודי לא יצליח להתחמק מהעבודות האלה. במוקדם או במאוחר הוא יוכנס למחנה לשלושה חודשים, ורק אז יוכל לקבל אישור לעבודה במקום אחר. האנשים שלנו לא האמינו לשום הבטחות, על אף שלא ידעו בדיוק, מה מחכה להם שם, ולמרות ההזהרות לאנשים שברשימה, שאם לא יבואו, יטפל בהם הגסטפו, לא באו אלא בודדים, כשמונה איש.

בעזרת המיליציה היהודית והאוקראינית נתפשו עוד אנשים, — כאלה שלא היו בכלל ברשימה, העלו אותם על העגלות, המחכות להעברה, ותחת משמר כבד ובלי לתת שהות לנשים ולאמהות של אלה שנתפסו להביא מן הבית בגדי חורף ואוכל, העבירו אותם למחנה העבודה.

זה היה המשלוח הראשון, ומאז ועד חיסול הגיטו לא פסקו המשלוחים האלה. אחת או פעמיים בחודש יצא משלוח. הצרה, המכה הזו, הקללה, שאינה כתובה בשום ספר, היתה הקשה ביותר בשביל אלה שנשלחו ובשביל משפחותיהם. הם לא חזרו משם. שם מצאו את מותם תוך ענויים קשים, אשר אין בפי מילים לתארם. מאות ואלפים מאנשינו מצאו את מותם במחנות אלה, אשר היו לעומת מחנות העבודה בגרמניה, מחנות עבודה, ענויים והמתה כאחד.

על מחנות אלה ועל הקשור בהם ארחיב את הדיבור. בפרשה מכאיבה זו נכשלו היודנט והמיליציה היהודית וכל אלה, שעסקו בזה. שמענו הרבה על מחנות עבודה בגרמניה, על העבודה הקשה ועל התנאים, אך היו אלה גן עדן בהשוואה

למחנות עבודה במזרח גליציה. בגרמניה עבדו אנשים עבודות פרך בבתי חרושת או אצל האכרים, הם אף היו מעוניינים להוציא את המקסימום מהאנשים האלה תמורת מינימום תנאים לקיום. הם היו זקוקים לכוח אדם, אנשיהם היו בחזיתות, לכן גם דאגו לעבדים האלה. במזרח גליציה היתה העבודה העיקרית בכבישים, עבודה לכמה אלפי איש ולא יותר. לו היו נותנים לאנשים האלה את המינימום לקיום, היו רובם יכולים לעבור את כל המלחמה ולחזור הביתה בשלום. אבל בשביל הגסטפו, לשכת עבודה ועוד כמה גורמים גרמניים היו המחנות האלה עסק מאד מכניס. הזדמנות חד פעמית ובלתי חוזרת לצבור הון. הם היו מעוניינים להעביר דרך המחנות האלה לא כמה אלפים, אלא רבבות. לשם כך דאגו לחסל ולהשמיד במהירות את האנשים במחנות ולהכניס חדשים במקומם. מכל משלוח כזה הרויחו כסף רב, מתנות, וזה חוץ ממה שגזלו מכל איז מן הדברים, שהביא עמו למחנה.

היו כמה מחנות עבודה. אחד — זבורוב, שני — קאמיונקה, שלישי — הולובוקי ויאלקי ועוד. בכל מחנה כזה היו משש מאות עד שמונה מאות איש. כל מחנה פנה בנפרד ליודנרט בדרישה להכין לתאריך מסוים מספר אנשים. בדרך כלל דרשו תמיד הרבה יותר מהדרוש, ותמורת כסף מלא הצליח היודנרט להוריד מהמכסה לפעמים עד שליש מהדרוש. הגרמנים פנו באותן הדרישות לכמה ערים במקביל, והיתה התחרות בין היודנרטים, מי יתן יותר כסף ופחות אנשים. בתאריך המוסכם בא שליח המחנה (סגן המנהל) עם מיליציה אוקראינית לקבל מהיודנרט את האנשים. אבל אף פעם לא הצליח היודנרט לאסוף די אנשים, ואז התחילה המיליציה האוקראינית יחד עם המיליציה היהודית בציד בעיר אחרי האנשים, ולא נחו עד שגמרו את עבודתם. תהליך זה היה הגורם והסיבה לסחר-עבדים נרחב בהתערבות היודנרט. מי שנתפס, והיה לו כסף כופר-נפש שילם את הסכום הדרוש, ובמקומו תפשו יהודי אחר, עד שלבסוף, כשאזלו לאדם הכספים ותפסו אותו, סיים האיש את חייו במחנה עבודה, כאותם שהלכו לפניו או אחריו.

אין מילים לתאר את הציד בעיר אחרי אנשים, את הצעקות, את הבכי, את המכות ואת הקללות, את המאבק בין יהודי ליהודי, בין התופס והנתפס. לא אשכח, איך הצליחו הגרמנים להפוך את האדם לחיה. הציד — המסחר בעבדים והכופר נמשכו כל הימים עד חיסול הגיטו. כפי שאמרתי, לשכת העבודה הגרמנית ידעה היטב לנצל את המצב על ידי אנשי קשר משלה, אשר מכרו כל מיני אישורים כהגנה מפני משלוח למחנות עבודה, והכל כדי להוציא את הכסף מכיסו של היהודי.

הממונה על כוח אדם במשרד הבריאות היה ד"ר לברובסקי, רופא מחוזי דאז. הוא סידר לכל הרופאים ולמשפחותיהם אישורים, אישור מגן, בתור עובד ממשלתי. האנשים האלה נשלחו לכפרים הסמוכים לדאוג לבריאות האוכלוסיה הלא יהודית ולהשתדל למנוע התפשטות המגיפות. גם כאן היו צריכים לחדש את הרשיון מדי חודש בחודש, לשלם תמורת האישור, וגם זה לא עזר תמיד. בכל מחנה עבודה היו גם כמה רופאים. בעירנו היו ד"ר יוסף מיבלום וד"ר גולדנברג, חותנו של ליב פריס ועוד אחרים. מצבם של הרופאים במחנות היה יותר טוב, אבל סופם — אותו הסוף המר כמו לכולם.

פרשת מחנות העבודה היא אחת הפרשיות העגומות; המכאיבות והמדכאות, אשר השאירו כתם שחור — „אות קין“, על מצח כל אלה, שטיפלו בבעיה זו, וחייב אני לתת תאור מלא ולהרחיב את הדיבור בענין זה. האנשים לא הלכו לשם מרצונם הטוב. היודנרט, בעזרת המיליציה, ערך ציד על האנשים. הציד התחיל

פתאום, לרוב בשעות הלילה. המיליציה התפזרה בכל העיר, פרצו לדירות, ואת מי שתפסו החזיקו תחת משמר כבד עד העברתו למחנה. בחוץ עמדו אמהות, נשים, אחיות וילדים, בכו, צעקו, התחננו ובקשו רחמים, אבל בלי כסף לא עזר שום דבר, אפילו לא הפרוטקציה הגדולה ביותר. כסף יענה על הכל. ובינתיים הוציאו והכניסו אנשים, החליפו אחד בשני, ועד שגמרו את המקח והממכר, באו העגלות או המכוניות להעברה. אז הגיע המתח לשיא! המיליציה האוקראינית דחפה ופזרה את הנשים ואת הילדים, ואת האנשים שתפסו העלו במהירות רבה על העגלות. כל אחד קבל צידה לדרך כמה מכות הגונות, בעיטות וגדופים – בשעה שעזרו לו לעלות על העגלה. מראש דאגו לכך, שהצפיפות תהיה גדולה מאד, שידחפו זה את זה. גם הנשים קבלו מנה הגונה של מכות מהגרמנים ומהאוקראינים בשעת הפרידה, – פרידה מרחוק, – כי להתקרב לא נתנו. עוד דקה לראות את האהוב, לשמוע את קולו, אפילו מרחוק, בפעם האחרונה בחיים.

המכונית זזה וקרעה במשיכה אחת את החבל הקושר ששים משפחות יהודיות. האנשים האלה לא זכו אפילו למות ביחד. – המכונית זזה והשאירה אחריה ריקנות וכאב בלב הנשים. עוד דקה ארוכה לוו הנשים במבטן את המכונית ואת ענן האבק, שהשאירה אחריה, וגם הוא נעלם. הנשים התפזרו, חזרו הביתה, כל אחת עם הכאב שלה. אין ברירה, צריכים להמשיך – להיות מהיום אם ואב לילדים וגם לדאוג לחבילה, לשלוח על ידי היודנרט לבן, לאב, לבעל או לאח, ולצרף כמה מילים של הרגעה ושל עידוד. הדואר לא עמד לרשותם, אסור היה ליהודים באותם הימים להשתמש בדואר, לא היתה להם גם כתובת, – ואין מה לדבר, שלא יכלו לגשת למחנה עבודה. אף אדם לא רשאי היה לגשת לשם – חץ מאיש הקשר מהיודנרט, באישור מיוחד ממפקד המחנה, וזה רק בימים מסוימים. לא כל שבוע נסע איש קשר, והיו כמה גורמים לזה. ראשית, הקובע והנותן אישור הוא מפקד המחנה, ואם האישור היה כבר ביד, לא פחות חשוב היה להשיג תחבורה. לנסוע למחנה יכולים היו רק בעגלה, ובחורף במיגלשה. האיכרים מהסביבה לא נסעו לשם ברצון למרות התמורות הכספיות הגדולות מעל המגיע. חשוב גם המרחק, בו נמצא המחנה. אם התאפשר לנסוע לפנות בוקר ובו ביום לחזור הביתה, או ללון באמצע הדרך בכפר או בעיר, ואחרון אחרון – תלוי היה הדבר באיש הקשר, באופיו וברצונו הטוב.

צריכים היו להכין את החבילה, וגם לזה דרוש היה זמן. שולחים בגדים קרועים והעיקר מזון, לחם, מעט דבש, וכו'. אך לא קל להשיג מזון! ואם הכל מוכן, מתחילה הריצה ליודנרט, לפגש את איש הקשר, לדבר איתו אישית, למסור לו ידיעות חשובות. ולמען השם שלא ישכח להגיד לבעל – לאב או לאח... להודיע, אם הוא זקוק למשהו מיוחד? איך הוא נראה? במה הוא עובד... שיכתוב כמה מילים...

שעות רבות היו עומדות הנשים על יד היודנרט ומחכות לאיש קשר, לתפוס איתו שיחה. הוא עוד לא בא, הוא עסוק כעת, הוא עייף ולא מוכן ולא מסוגל אפילו לענות. הוא בעצמו עוד לא יודע, מתי יסע. וכך עוברים יום, יומים ושלושה ימים, עד שסוף סוף בשעה טובה נוסע איש הקשר – בעגלה טעונה חבילות, עם מכתבים רוויי דמעות למחנה עבודה.

כמה מחשבות, כמה נחושים, כמה בקשות ואנחות מלווים אותו וקשורים בנסיעה זו! מתי יגיע איש הקשר? האם יפגש את האנשים? מה יגיד להם? האם לא ישכח, חלילה להגיד. ואחרי כמה שעות משתנות המחשבות. הן רצות יחד עם

שעות השעון ועוד יותר מהר, הן מתחרות עם הזמן. כעת מטרידות המחשבות, מתי יחזור? מה בפיו? אילו בשורות? שעות הן מחכות על יד בנין היודנט, מחכות בקור, בגשם ובשלג, והשעות כל כך ארוכות. בכליון עינים מחכות לשובו של איש הקשר.

... והחבילה — יש ולא הגיעה עוד למען, האיש החזור נשמתו לבורא. היתה לו זכות ולא סבל הרבה זמן. במקרה זה לא ענה איש קשר לאשתו של המנוח על שאלתה — מה שלום בעלה. הוא השפיל את העינים, וגם היא השפילה אותו, כסתה את פניה בידים ופרצה בבכי, וזה הצידה ופנתה את המקום, כדי שתוכל השניה בתור לשאול. בשביל אחת כבר נאמר הכל — לפעמים היה איש הקשר כל כך עייף, רצוף, שבור, שהסתפק בדרישת שלום כללית והסתלק הביתה עד למחרת הבקר.

אני חייב להזכיר כאן את חלקן הגדול של הנשים שלנו במלחמת הקיום באותן השנים. הגברים כאילו ירדו למחתרת, והנשים קבלו על עצמן את עול הפרנסה והדאגה לקיום המשפחה. לפתע פתאום נעשתה האישה לראש המשפחה עם כל הדרישות וההתחייבויות הקשורות בזה. היא נצבה בראש המאבק ועמדה בו כגבורה, לחמה את מלחמתה עד הסוף ולא נשברה. היו מקרים, שעמדה לפני ברירה — מוות או גלוי המחבוא. בשקט בחרה בראשון. אין בפי די מילות שבח לנשים שלנו!

נשוב לבעיות של אנשים, שנלקחו למחנות עבודה. כשרק אזו המכוניות עם האנשים שנתפסו, התחילו המלווים הגרמנים והמיליציה האוקראינית את הטיפול בהם. השתדלו למחוק ברגע אחד מזכרונם את העבר, את הבית ואת המשפחה. כל פניה אל האנשים היתה בלווית מכות רצח בשוט או ברובה. הזהירו את האנשים, שלא ינסו לברוח, כי כולם אחראים לכל אחד. עשרות יומתו, אם יברח אחד. לכן עליהם להשגיח היטב ולראות כל אחד את מעשי רעהו ואת אשר הוא מתכן לעשות. כסף ודברי ערך יש למסור מיד למנהל המשלוח. אסור לשבת, (אין גם מקום), אסור לדבר, אסור לתת סימן זה לזה. וכך נסעו לפעמים שעות בלי לעצור, עד שהגיעו למחנה.

במחנה – מפי איש-קשר למחנות

בר מרחוק הכירו את המחנה! חצר גדולה מוקפת גדר תיל בת כמה שכבות עם מגדלים גבוהים. בחצר מבנה אחד ארוך ועוד כמה מבנים יותר קטנים, שער גדול סגור, שנפתח בהתקרב המכוניות או העגלות, ותכף נסגר אחריהם ובלע אותם חיים, ובכך תם המגע עם העולם החיצון. בתוך המחנה כבר חיכו להם, הכינו להם קבלת פנים חמה. מעכשיו היו כלם נתונים לשבט או לחסד בידי כמה אנשים. הפקודה הראשונה היתה — לרדת! לפנייהם עומדים גרמנים בשתי שורות ואחרי הגרמנים מיליציה אוקראינית. בראש עומדים מפקד המחנה וסגנו, הם מקבלים את כל אחד לחוד, כשהשוט בידיהם, הכל לפי ראות עיניהם ולפי מי שמצא חן בעיניהם. — הם מכבדים כל אחד במספר מכות הגונות — בפנים, בראש ויתרן על יתר חלקי הגוף. בעקבותיהם הולכים אחרים, מי במקל ומי במוט ברזל. עד שעוברים את השורה הארוכה, נוזל דם, אבל להוציא הגה

מהפה אסור, משום שזה עולה במכות נוספות. היו מקרים, שהחלשים בין הבאים נשארו במקום ולא קמו עוד.

הפקודה השניה: לעמוד בשורה ולמסור את כל דברי הערך, ואם היו למי שהוא בגדים מתקבלים על הדעת, גם אותם הורידו ממנו. בגמר קבלה זו נכנסו בריצה למבנה הגדול. שם חיכו להם מפקד יהודי, הממונה על פנים המבנה — עם הפמליה שלו. אלה אנשים אשר למדו במשך הזמן הרבה מהגרמנים הממונים עליהם. הסמל של המפקד היה מקל מיוחד, שהחזיק בידו, בו השתמש לעתים קרובות בכדי לתת יתר תוקף לפקודותיו.

פנים המבנה, שהיה עשוי עץ, היה ארוך, חשוך, בלי רצפה ובלי תקרה. אפשר, שהיתה זאת פעם אורוה, ואפשר, שבאופן מיוחד בנו אותה כך למטרה זו. על יד הקירות היו קרשים ארוכים — בשלוש-ארבע קומות. גם באמצע המבנה היו קומות בנויות מקרשים. המבנה הכיל שש מאות ולפעמים שמונה מאות איש. כל אחד קבל מקום מצומצם, קטן וצר. המקום הוקצב לו על ידי המפקד היהודי. טיב המקום היה תלוי במזל או בפרוטקציה. והיו הבדלים במקומות, אם בפנים המבנה או ליד הכניסה, היו גם הבדלים בין הקומה הרביעית לבין קומת הקרקע. למעלה היו צריכים לתפס, וזה לא קל אחרי יום עבודה קשה. הגוף כבר עייף, וחבל על כל טיפת כח. לעלות ולרדת זה מאמץ. גם האויר שם דחוס וקשה לנשום. ולאותם שלמטה יש מגרעות אחרות. כל הלכלוך משלוש הקומות נופל למטה. כל אחד מהחדשים היה תופס בריצה את מקומו המיועד, אין זמן להפסיד. צריכים להוריד במהירות בזק את הבגדים ולעבור בדיקה קפדנית, אם לא הסתרת כסף או דברי ערך בבגדים או בנעלים. הספר כבר מחכה לגזז את שער הגוף כלו, בעד עבודה זו חייבים היו לשלם. את כל הכסף עד הפרוטה האחרונה חייבים היו למסור למפקד היהודי. לבצוע כל הפעולות האלה השתמשו המפקד ועוזריו בכח הזרוע.

ואם נשאר עוד למי שהוא כח וחשק לרחוץ את הפנים ואת הידים אחרי הטיפול הנמרץ, קבל רשות מהמפקד, — הקצבה של שתי דקות. לרוב ויתרו האנשים האלה אפילו על האוכל. רצו לנוח ולחזור לשווי משקל. זאת לא נתן. המקום בו שכבו היה צר, קטן ומלא לכלוך. הקרשים בלי קש, שורצים כינים, פשפשים. כל מיני חרקים מצאו את מזונם בגופות המלוכלכים של הקרבנות האלה. באותם התנאים היתה המנוחה מפוקפקת, אך במשך הזמן התרגלו גם לזה. להתרחץ לא היתה שום אפשרות, גם לא הזמן הנחוץ, לא הכח ולא החשק! והרי בין כך ובין כך חזרו לאותם קרשים מלאים כינים ופשפשים. שכבו אחרי יום עבודה קשה וישנו בבגדים, על אף האסור. רצו לחסוך זמן, (להתפשט ולהתלבש), והיתה זו טרחה מיותרת. הרשו לעצמם לעבור על הפקודה, פשוט משום שהגרמנים לא נכנסו לתוך המבנה, פחדו להדבק!

מפקד המחנה היה גרמני, איש הגסטפו, חיה רעה, אכזר, בלי רגש אנושי, אפילו לא של אדם פרימיטיבי, סדיסט, שהשתדל להכניס את עצמו למצב של שכרון, צמא לדם האדם, נקמני, היודע היטב את חובתו ומטרתו: לחסל בזמן קצר, באכזריות רבה ובעינויים בלתי אנושיים את כל יהודי המחנה. לחסל אחד ולהכניס במקומו יהודי אחר. הוא אמנם השתמש בכל הדרכים והאמצעים שעמדו לרשותו. הוא עצמו גר מחוץ למחנה. במחנה היה לו סגן, דומה לו באופיו ובמעשיו. לרשותם היו עוד גרמנים, אשר השגיחו על המחנה מן העמדות שעל המגדלים ובידיהם כלי יריה. לעזרתם היו אוקראינים במספר יותר גדול. הם עזרו לשמור על המחנה מבית ומחוץ. הם הביאו את האנשים לעבודה, השגיחו עליהם בזמן העבודה והחזירו למחנה. הם גם היו נוסעים יחד עם המפקד לתפוס אנשים חדשים ולהביא אותם למחנה.

פנים המבנה וכל הסידורים כגון: חלוקת עבודה, השגחה על הנקיון, חלוקת מזון, חלוקת חבילות ומכתבים, קביעת מקום מנוחה היו ברשות היהודים עצמם, כאילו יש ליהודים אוטונומיה. לכאורה הטבה, לאמיתו של דבר ניצלו הגרמנים את המצב, כמו עם היהודים בניטו, לסכסך בין אנשים, לתת לכמה מהם הטבות, ובאופן זה לנצלם, לעשות מהם מלשינים ומשגיחים בשבע עינים על חבריהם. המפקד היהודי ועוזריו, המיליציה של המחנה, חיו חיי שעה יותר טובים, יותר נוחים עם יותר אוכל ופחות עבודה, גם פחות מכות. בטוחים היו, כי בעזרם לגרמנים יצליחו להמשיך בדרך זו, עד שיקרה נס, יום יבוא, והם יגאלו וינצלו מהשמדה. זאת היתה, כמובן, אשליה. כלם הלכו בדרך אחת, מי מוקדם ומי מאוחר, אדרבא, הגרמנים דאגו לסלק את כל אלה מבין היהודים, שהיו שותפים לעבודתם, בכדי לטשטש את מעשיהם, שלא ישאר אפילו עד אחד חי. תמיד מצאו הגרמנים אנשים מתאימים לעבודה זו, אנשים חלשי אופי, שתחת לחץ של פחד ורגשות של גדלות הפכו „מדיום” טוב בידי הגרמנים, חיות טורפות, דומים לאלה, שמהם קבלו פקודות. בכל זאת דיה היתה לפעמים מילה אחת כדי לערער את מצפונם ולהעמיד אותם על האמת. אדם חזק מתאים יכול היה להחזיר להם את דמותם הקודמת, לכל הפחות במקרים מסוימים.

בכל מחנה היה טבח ועוד שני אנשים לעבודה שחורה. כן היה מחסנאי, מנהל חשבונות ורופא או שני רופאים. העבודה שלהם היתה יותר קלה, הם גם אכלו יותר טוב על חשבון הכלל. האוכל, כמו שכתבתי, היה פחות מכל מינימום הדרוש לקיום. המפקד הגרמני קבל בשביל המחנה מנות קבועות לפי מספר הנפשות — את חלק הארי מזה לקח לעצמו ושלח לגרמניה, את היתר חלקו ביניהם כל אלה, אשר יכלו לעשות זאת. לאנשי העבודה הקשה נשאו רק פרורים, ואם בכל זאת המשיכו לחיות, היה זה רק תודות לחבילות, שקבלו מהבית, ואם אחרו החבילות לבוא, היתה התמותה בין האנשים גדולה מהרגיל.

האוכל שקבלו האנשים במחנה: השכם בבקר פרוסת לחם עם מים שחורים (קפה), ובערב מרק מימי, לפעמים עם פרורים של תפוחי אדמה.

יום במחנה: בארבע לפנות בקר בקיץ ובחורף הקימו את האנשים. במשך כמה דקות היו צריכים להיות מוכנים ל„אפל”, (קריאה), זה נעשה מהר, כי ישנו בבגדים. לפקודת המפקד היהודי יצאו כלם לחצר, שם קבל כל אחד את מנת ארוחת הבקר שלו: לחם וקפה. את הקפה שתה או לא שתה, את הלחם לקח עמו ונצב ל„אפל”, בא מפקד המחנה או סגנו, עבר על פני השורה, תמיד כששוט בידו, וחילק בין האנשים מנה של מכות בהתאם למצב רוחו — ורק אז יצאו לעבודה. היו מחולקים לקבוצות בנות שלושים — ארבעים איש. ראש הקבוצה היה יהודי אחראי לאנשיו, למספרם ולעבודתם. לפעמים החליפו לפי הצורך את האנשים בקבוצה לעבודה אחרת. הם יצאו בלוי המיליציה האוקראינית וכמה גרמנים. הדרך היתה ארוכה — שלושה—ארבעה קילומטר מהמחנה. יצאו גם והחולים. הלכו בשורות, ארבעה ארבעה בשורה, עייפים, עוד לפני שהתחילו לעבוד, שכורים, פצועים, עם או בלי נעלים, נתמכים איש על ידי חברו לבל יפלו או יפגרו.

אנשים, אשר נפלו בדרך, הוכו מכות רצח קודם שהתרוממו, ואם לא התאושש האיש תיכף ולא הצליח לקום ולהשיג את הקבוצה, חוסל בירה. קשה לתאר את דרך היסורים אל העבודה ובחזרה ממנה. קשה ביותר היה המצב בימי הגשם, בבוץ „הפודולי” הכבד, שנדבק לנעלים ועצר את הצעדים, האנשים העדיפו ללכת יחפים. בהגיעם למקום העבודה חלקו את כלי העבודה בין אלה, שעבדו במחצבות, ובין אלה, שעבדו בכבישים. עבדו מהבקר עד שקיעת השמש, תחת עיניהם הפקוחות של הגרמנים ותחת איום שוטם המתנפנף. הם ניצלו כל

הזדמנות לנוח שניה, אך אם תפסו אותם, כשהם נחים, עלה להם הדבר ביוקר רב. המשגיח היהודי עשה את הכל בכדי להקל על האנשים, לפעמים גם עזר בעבודה. הוא היה אחראי לכך, שעבודת הקבוצה תגמר בזמן. עם חשיכה נעו הביתה למחנה — צל אחד גדול, שחור של אנשים, כמעט ללא רוח חיים, נע מתוך הרגל, כשהם גוררים את רגליהם. בהגיעם למחנה היו כאלה, שויתרו על המרק. לא היה בהם עוד כח לעשות את מעט הצעדים, והם שכבו על הקרשים הקשים. אך גם כאן לא מצאו את מנוחתם. הכינים, החרקים והפשפשים התחילו למצוץ את דמם. הם חיכו להם כל היום ולא ויתרו על מנת הדם שלהם. האחרים אכלו או שתו את המרק, לא הלכו אפילו לרחוץ את הידיים, בתשע בערב היו מכבים את האור.

אך לא תמיד נגמר היום בשכיבה לישון! קרה, ומפקד המחנה היה במצב רוח מרומם או, חלילה, ההפך מזה, ובא בערב לבקר במחנה. לפקודתו התיצבו כלם בחצר, והתחיל המשחק, משחק בחיי אדם. המפקד בחר לו קרבן. לפקודתו התפשט הנבחר ושכב על הספסל, אחר, שנבחר על ידי המפקד, קבל מקל בידו, ובו היה צריך להרביץ לראשון עשרים וחמש עד ארבעים פעם. אם המכות נראו בעיני המפקד חלשות מדי, אז לקח אוקראיני בידו את המקל והראה את כוחו. המשחק היה מסתיים בדרך כלל במותו של אחד או של שנים או אפילו של יותר אנשים!

רע מזה היה בזמן שהמשחק הפך לעונש, אם הצליח מישהו להמלט מן המחנה. לא בכל מחנה ולא בכל מקרה היה העונש דומה. תיכף ארגנו את כל המיליציה היהודית והאוקראינית לחיפוש אחרי הנמלט. גם אכרי הסביבה השתתפו בחיפוש, הם קבלו פרס תמורת מסירת ידע על הנמלט — אם תפשו אותו. ולא קשה היה להכיר אדם כזה לפי מראה הפנים, הידיים, הבגדים המסומנים בצבעים, הבולטים מרחוק.

את הנתפס הביאו לחצר, בו חיכו לו כל אנשי המחנה — למען „ישמעו ויראו“. הוא כרע ברך וביקש סליחה מהמפקד. אחרי מכות רצח תלו אותו בחצר לכמה ימים — אזהרה לאחרים לבל יברחו.

עונש יותר קשה היה כאשר נקרו את עיניו, תלו אותו ברגלים, עד שגוע מיסורים ומרעב. אם לא תפשו את הנמלט, היה העונש לפי חשיבותו של הנמלט ולפי ראות עיניו של המפקד. לפעמים דרשו מהיודנט של אותה העיר, אליה השתייך הנמלט, כמה אנשים אחרים או קרובי משפחה. היו מקרים, שתלו אוז האם במקום את הבן הנמלט. בפעם אחרת גזרו דין מוות על כמה מאנשי אותה העיר, שהיו במחנה. במקרים יותר קשים הוציאו את כל האנשים לחצר, העמידו אותם בשורות, הוציאו מהשורה כל עשירי במנין, עד ששים איש, העמידו אותם על יד בור מוכן מראש וירו בהם. הכל לפי חשיבות האדם שברח וגם לפי מצב רוחו של המפקד!

באותם הימים אסר המפקד על היודנט של אותה העיר לבקר במחנה. לא היו חבילות ולא מכתבים מהבית, והתמותה בין האנשים במחנה נעשתה יותר גדולה. עברו רק ימים אחדים, כשהגיעו אלינו בשורות ראשונות על המצב הקשה של אחינו, שנלקחו למחנה עבודה. כמה מהם נהרגו בדרך ובקבלת הפנים, שערכו להם הגרמנים, בהגיעם לחצר של מחנה העבודה, אחדים נפצעו קשה. כל יום הגיעו ידיעות על קרבנות חדשים. הפעם עמדה לפני עינינו הטראגדיה הבלתי אנושית של אנשינו שבמחנות עבודה במלואה. כפי שכתבתי, שמענו וידענו על המחנות ועל החיים בהם הרבה זמן לפני כן, אבל כל זמן, שזה לא נגע בנו, דחינו

את הסיפורים. לא רצינו לשמוע ולא רצינו להאמין — עד שהתחלנו להרגיש את הכל על בשרנו.

„מחנה עבודה“ — שתי מילים, שפרושן: רעב, פחד, עינויים, עבודת פרך, מכות, השפלה עד בוא הגאולה על ידי מלאך המות. מחנה עבודה היה מכה וסבל לאנשי המחנה ולאנשים בגיטו כאחד, עד החיסול המוחלט והרשמי של הגיטו בעירנו. הוא בלע אלפי אנשים בלי להשאיר זכר. זה היה גיהנום עלי אדמות, שיא של עבדות ושפלות, כאשר אדם מאבד עשתונותו, מפסיק לחשוב, נעשה מדיום עיוור בידי השטן, ההופך אותו לחיה רעה ועושה בו כרצונו.

שיטות תפיסה למחנות

חודש ינואר ארבעים ושתיים ערכו עוד שלוש פעמים צייד על האנשים שלנו, והם נשלחו למחנות עבודה. בכל פעם השתמשו הגרמנים בתכסיס אחר, ואם גם לא הצליחו עוד לרמות את אנשינו, הצליחו לתפוש אותם לא במירמה, אלא בכוח. אחרי האקציה הראשונה למחנה עבודה היה ברור לאנשינו, שכל אדם, שלא יהיה קשור לעבודה קבועה ומאושרת על ידי לשכת העבודה הגרמנית, הוא מועמד למחנה.

אגיד בשבחם של היהודים, שהם עם זריז, מוכשר, עם הספר ולא פחות עם העבודה. בזמן הצורך לא היתה ליהודי אף פעם עבודה יותר מדי קשה או בלתי אפשרית, כולם היו מוכנים לכל עבודה בכל תנאי, רק לשמור על החיים.

רוב האנשים הצליח תוך שבוע ימים למצוא עבודה, אשר היתה צריכה להגן עליהם בזמן הצורך, כך הבטיחו להם המעבידים וגם לשכת העבודה הגרמנית.

באמצע חודש יאנואר הגיעה מהגסטפו ליודנרט הזמנה שניה לששים איש. היודנרט הכין את הרשימה ושלה הודעות לאנשים האלה על ידי המיליציה שלו להתייצב בתאריך, בשעה ובמקום מסוים, תחת איום, מסירת הרשימה לגסטפו, אם לא יתייצבו. רק שמונה איש מרשימה זו באו, יותר מחמישים איש ברחו מן הבית, הסתתרו מחוץ לעיר על אף הקור החזק, או בין השכנים הלא יהודים תמורת כסף. הגרמנים באו לפי הודעה מראש ליודנרט לקבל את האנשים, שהיודנרט הבטיח להעמיד לרשותם, וכעסו מאוד, כשלא מצאו אותם. בלי להגיד אף מילה על כוונתם התפזרו והלכו לפי הרשימות של לשכת העבודה הגרמנית — למקומות העבודה הרשמיים והוציאו משם כל יהודי, שהזדמן להם. הם לקחו יותר מששים איש. הגרמנים העלו אותם על העגלות והסתלקו עם השלל טרם נודע הדבר ליודנרט או לנשותיהם של אנשים אלה. כך תפשו אנשים, שלא היו בכלל ברשימת היודנרט, והאנשים שברשימה ניצלו באופן זמני.

אחרי הנעשה הבנו, שגם מקום עבודה אינו מגן על עובדיו, ואנשים שקלו פעם ופעמים, אם בכלל לצאת לעבודה, לא ראו שום תועלת בזה, להפך, בזמן האקציה יותר קשה ואפילו בלתי אפשרי לברוח או להמלט ממקום עבודה. גם את המצב הזה ידעו הגרמנים לנצל. מנהל לשכת העבודה הגרמני הודיע ליודנרט, שהגיעו אליו תלונות מהרבה מקומות עבודה על השתמטות יהודים מלבוא לעבודה. הוא בעצמו יבדוק את הנעשה, יעניש את המשתמטים ויוציא אותם מהרשימה של עובדים קבועים. יומים אחרי ההודעה הזו הוא הופיע יחד עם מזכירו בכמה

מקומות עבודה, רשם את שמו ואת כתובתו של כל אחד, שהיה בעבודה. מהר הודיעו ליתר עובדים על הנעשה, והם באו בריצה ובקשו מהמנהל להכניס אותם לרשימת העובדים הקבועים, שנמצאים בעבודה. מנהל לשכת העבודה סירב בהתחלה, אך הפצירו בו וגם נתנו לו מנה כפולה מהצד – לרצות אותו, ואז הסכים להכניס לרשימה את כולם, הם היו כמאה איש. ומה גדולה היתה הפתעתם, כשהגיעו הביתה ומצאו כל אחד מהם הזמנה להתישב למחרת בבקר בלשכה, מוכנים להסעה למחנה עבודה באיום למסור את המשתמטים לגסטפו! הפעם עזבו כלם בעוד מועד את בתיהם והתפזרו מחוץ לעיר. גם רוב אנשי עירנו, שלא היו בין אלה שגרשו, חפשו מחבוא בטוח, עד שיעבור הזעם. הגרמנים לא אמרו נואש, ותקף בבקר, כאשר לא מצאו את האנשים, התחילו את הציד במקומות העבודה, אך להפתעתם, גם שם לא מצאו הפעם יהודים. אז פנו ליודנרט ויחד עם המיליציה היהודית עשו חיפושים בבתיהם של היהודים. יום שלם עמלו והצליחו לאסוף כעשרים איש בלבד, אליהם צרפו עוד ארבעה מיליציאנטים יהודים ושלחו אותם למחנה העבודה.

אחרי הנעשה ביקר מנהל העבודה הגרמני ביודנרט והודיע לו הודעה חד משמעית, להעמיד בעוד ארבעה ימים לרשותו ששים איש, אף לא אחד פחות, אחרת יחסלו את היודנרט ואת המיליציה וישלחו אותם למחנה עבודה! זאת היתה אזהרה רצינית, והיודנרט הבין הפעם שאין ברירה, או שיעמידו ששים איש, או הם והמיליציה ילכו במקומם. המיליציה קבלה פקודה מהיודנרט לעשות הכל ולהביא ששים איש למועד הדרוש.

המיליציה התחילה בחיפושים, הם ידעו טוב יותר מהגרמנים את מקום המצאם של היהודים, את מקום המחבוא של כל אחד ואחד, וידעו איך לחפש, במיוחד כשהדבר נגע להם עצמם. הם עשו כל מאמץ, עמדו במבחן והעמידו לרשות היודנרט והגרמנים את המכסה הדרושה ובזמן הנקוב. ומאותו יום נמשכה פעולת היודנרט והמיליציה בנוגע למחנות עבודה ביום ובלילה ולא נפסקה עד חיסול הגיטו. כאן אני חייב הסבר וגם תיקון לדברי. – לא כל אנשי היודנרט ולא כל אנשי המיליציה השתתפו בפעולות האלה.

"המיליציה היהודי כקרדום – וכבן אדם"

עבודה ביודנרט וגם במיליציה היתה מחולקת. ביודנרט התעסקו רק שלושה או ארבעה איש בענין מחנות עבודה, אותו הדבר במיליציה. לרוב הגדול של המיליציאנטים נתנו עבודה פחות חשובה, כמו לאסוף כספים, חפצים בשביל הגרמנים, להביא אנשים לעבודות בשביל הגרמנים, לשמור על האנשים בזמן העבודה ולהחזירם ועוד עבודות דומות. אבל גם המיליציאנטים האלה, אשר עשו את העבודה הבזויה הזו, לא תמיד חתמו את שמם בדף השלילי בתולדות הכבוש הנאצי בעירנו. במילים אלה אני בא להגן עליהם! היתה לי לא פעם הזדמנות לראות אותם בשעת מעשיהם, לדבר איתם ולהכיר אותם! הם היו אנשים חלשי אופי, נתונים להשפעתה הישירה של הגסטפו. באותה מידה היו יכולים להיות פרטיזנים טובים, לוחמי חירות ואפילו גבורים, אילו היו נתונים להשפעה של יד חזקה, שהיתה יכולה לנצל אותם בכיוון הפוך ולהציל אותם מירידה והשפלה זו. לרוע מזלם ולרוע מזלנו לא קמה היד החזקה הזו, לא היה בינינו אדם חזק ומתאים לאותם זמנים ולאותם מצבים, שיכול היה להשפיע עליהם.

אביא כאן כמה מקרים, בהם השתתפתי בעצמי! אביא אותם כפי שהיו. באחד הימים קבלנו בטינגר, האחראי למיליציה היהודית, ואני, האחראי כלפי השלטון לבריאות האוכלוסיה היהודית. פקודה מהגסטפו לבקר בכמה מקומות לפי כתובות, שהם נתנו לנו. לבדוק אנשים, אשר לפי ידיעות שקבלו הם חולי טיפוס, ולמסור להם את הרשימה. בכל מקום שבקרנו ספרתי לאנשים, מה תפקידנו, מי — ובשביל מה שלחו אותנו, ומה מחכה להם! הזהרתי אותם על האסון המתקרב. האנשים האלה הצליחו במשך דקות ספורות להמלט. קפצו מהחלונות, ברחו ונעלמו. בטינגר שמע הכל וידע היטב, מה מחכה לו, אם יוודע הדבר לגסטפו. בכל זאת שתק!

מקרה אחר. באחד הימים, היה זה לפנות ערב, ישבתי במזנון בחדר הראשון של המיליציה, ועל ידי המיליציאנט קלר — בנו של סנדר קלר, ושתינו תה. לאוזנינו הגיעו צעקות מהחדר הסמוך. לא שמנו לב לצעקות אלה. זה היה דבר רגיל בימים ההם. פתאום נפרצה דלת החדר הסמוך והופיע אדם בריצה ואחריו שני אנשי מיליציה, ששמרו עליו, רצו אחריו ולא הצליחו לתפוס אותו. באותו רגע קפץ קלר בכיוון הבורח, הפיל אותו לריצפה והתחיל להרביץ לו. ניגשתי אז לקלר וסטירתי על לחיו (הפעם הראשונה בחיי, שהרמתי יד על הזולת), סטירתי לו כל כך חזק, שהוא התבלבל, ואיתו שני המיליציאנטים האחרים — הבחור ניצל את הערבוביה וברח. אחרי שעה קלה ניגש אלי קלר בדמעות בעיניים, ביקש ממני סליחה ואמר: עד היכן הגעתי, שעשיתי מה שעשיתי. אני רואה, שזה כבר בדמי. האמן לי — הוא אמר — שלא חשבתי בכלל על מה שעשיתי, קפצתי באופן אינסטינקטיבי, אני לא אשם בזה, וזה גם לא יקרה עוד בחיי. כך זה היה — סטירת לחי חזקה העירה אותו מחרגונו, והוא חזר בתשובה!

מקרה אחר: היה מיליציאנט, בו חשדנו, שהוא מוסר ידיעות לגסטפו. החלטתי לדבר איתו בארבע עיניים, הסברתי לו, שמעשיו אינם מעשה גבורה, וזה גם לא יציל אותו בבוא העת מהמות, אשר מחכה לכולנו. הוא השפיל עיניו ושתק. למחרת נעלמו עקבותיו, ברח. לא ידוע לי, לאן ברח, ומה קרה לו. לא שמענו עליו עוד. אבל השיחה עשתה את שלה. האדם הזה נעלם מהאופק.

עוד מקרה: בסתו שנת ארבעים ושתים תפשה הגסטפו במחבוא ששה עשר איש חולי טיפוס, (היתה במקרה זה הלשנה). אחרי מכות ועינויים הוציאה הגסטפו מפייהם וידוי, שאני הוא הרופא, שטיפלתי בהם כל הזמן במחלה זו. אותם הרגו בירה ואתי עצרו. חקרו אותי במשך כמה שעות, דרשו ממני רשימה של יתר חולי הטיפוס, רשימה, שתכלול לכל הפחות מאתיים איש במספר, וזה יציל אותי מעינויים ואולי גם ממות. לא נכנעתי! אז נתן מנהל הגסטפו פקודה לארבעה מיליציאנטים, האחראים למיליציה כלפי הגסטפו, — (ביניהם היה גם בטינגר), לעבור במשך הלילה את הגיטו מבית לבית, מחדר לחדר, ולהביא למחרת בשעות הבקר רשימה מדויקת של כל חולי הטיפוס. הוא היה בטוח, שהם ימלאו את פקודתו בדיקנות! צוו גם עלי להתיצב יחד עם המיליציאנטים במקום ובזמן.

אנשי הגסטפו יצאו והשאירו אותנו לבדנו בחדר המיליציה. לא היה לשום איש ספק, מה הוא גורלי, רק פחדו, שיחד אתי ילכו עוד כמה מאות איש. כאשר נשארו לבדנו פניתי לארבעה המיליציאנטים והסברתי להם באופן חד משמעי: אני הוא האחראי לבריאות יהודי הגיטו. וכמו שהודעתי לגסטפו, דעו לכם, שאין אצלנו חולי טיפוס! אין צורך בחיפושים, ואין גם ערך לחיפושים! רוב האנשים כבר עזבו את העיר, ולא תמצאו אף חולה אחד! „אבל קבלנו פקודה

מהגסטפו" — אמר אחד מהם, וזאת היא פקודתי — עניתי והסתכלתי לו ישר בעיניים. מה שיהיה איתי, יהיה אתכם! אתם יהודים כמוני ולא יותר טובים, גורל אחד לכולנו. הם שתקו, גם אני שתקתי. עברו דקות ארוכות. התישבנו כלנו בחדר המיליציה על יד השולחנות. כל אחד בפינה אחרת, כל אחד עם מחשבותיו שלו. כל אחד מאיתנו ידע, מה מחכה לו, עשה את חשבון הנפש, את סך הכל של חייו עד כה.

הלילה היה ארוך עד אין סוף. ישבנו ושתקנו, אף אחד לא קם, לא הלך ולא פרש מאיתנו! נשארנו חבורה אחת, קשורים בגורל אחד — המחכים למחר בלי שום תקווה למחר. כשהאיר הבקר קמתי, גם הם קמו — התישרנו, הסתכלתי בארבעת חברי לגורל, בכל אחד לחוד, ועיני אמרו להם תחזקנה! הלכנו בכיוון הגסטפו, כל אחד ביודעין, שזו היא דרכו האחרונה בחיים. אני צעדתי בראש ואחרי ארבעת המיליציאנטים. נכנסנו. על הסוף אספר במקום אחר. נס הציל אותנו ממות בטוח, עד היום לא ברור לי, איך זה קרה. רציתי לספר על העמדה של ארבעת המיליציאנטים ברגע הקריטי!

אביא עוד מקרה אחד: ביום ששי לפני חיסול הגיטו ראו את הרמן איש הגסטפו בשיחה עם בטינגר. לפי מראה הפנים של בטינגר בזמן השיחה הבנו, שהוא קבל פקודה חשונה. הודיעו לי על זה. נכנסתי תכף לחדרו של בטינגר, אותו לא מצאתי, פגשתי רק את אשתו. שאלתי אותה, מה ידוע לה על הפקודה האחרונה שקבל בעלה לפני שעה קלה מהגסטפו? בהתחלה סירבה לענות, היססה, אך כאשר הסברתי לה, שכאן מדובר בחיים ובמות של אלפי אנשים, — אמרה שבעלה קבל פקודה להכין עוד היום עשרים גרזנים ולהיות מוכן ללילה. יש לי עוד הרבה סיפורים, ששמעתי אותם מעדי ראייה. אותם לא אספר כאן. הבאתי רק אלה, בהם הייתי אני עד. הבאתי אותם למען חוקרי התקופה, למען השופטים, שידונו במקרים אלה לפני שיחרצו דינם!

• • •

היודנרט מסר לגסטפו את ששים האיש המיועדים למחנה עבודה, ובזה הציל את עצמו ואת המיליציאנטים. כמו שאמרתי, היתה זו רק התחלה של פעולה, שנמשכה מאז עד חיסול הגיטו.

בינתיים, בא יום אחד הגסטפו, הקיף את מחנה העבודה הפרטי של הקריז האופטמן, העלה את אנשיו על מכוניות והביאו אותם למחנה העבודה הכללי.

אחרי המעשה דרש הקריזהאופטמן מהיודנרט להעמיד לרשותו ששים איש אחרים לעבודה הפרטית שלו. הוא לא ויתר על תוכניותיו, להרוס את החלק היהודי של העיר ובמקומו לבנות עיר חדשה לדוגמא. לרשותו עמד ארכיטקט צעיר, יהודי מוכשר — לנץ שמו. הוא עבד בשביל הקריזהאופטמן ועשה לפי פקודותיו את כל התוכניות של העיר החדשה לעתיד.

בימים האלה לא קל היה למצוא אנשים, המוכנים לעבוד בעבודות האלה. ראשית היתה זו עבודה פיזית קשה מאוד, בלי כלים מתאימים, אך עיקר הסירוב היה בגלל הסכנה של תפיסה למחנה עבודה. אנשים, אשר עבדו כאן תחת ההשגחה של הזונדרדינסט, לא היתה להם שום אפשרות להסתלק או לברוח בזמן הצורך, כאשר הופיע הגסטפו. היודנרט חיפש דרכים לשכנע את הקריזהאופטמן, נתנו לו מתנות, וזה עזר באופן זמני לדחית הפקודה לזמן יותר מאוחר.

בהתחלת חודש פברואר הזהיר הקריזהאופטמן את היודנרט, שאם לא יגמרו את העבודה — הריסת הבתים — עד סוף החודש, ימסור את כל הענין לגסטפו, והאחריות תפול על היודנרט. תחת איום של פוגרום התארגנו נשי עירנו יחד עם כמה גברים יותר מבוגרים והחליטו לגמור את העבודה בזמן הקבוע וגמרו אותה! הם עבדו מהבקר עד הערב, וגם ילדים עזרו להם בעבודה זו. לאמור את האמת, איני יודע, מאין לקחו הנשים שלנו כל כך הרבה כוח לעמוד בכל הצרות ובכל העבודות האלה.

את העבודות גמרו בזמן, אבל הדרישות של הקריזהאופטמן והצרות מהגסטפו לא חדלו. טרם הספיקו לנשום לרווחה עם גמר עבודת ההריסה, באה הודעה חדשה מלשכת העבודה על הרשמה חדשה של כל הגברים בלשכת העבודה. אנשינו למודי נסיון נחשו מראש את כוונתם של הגרמנים, ואף אדם לא הופיע בלשכה. התוצאה, כמו בפעמים הקודמות, — ציד על אנשינו, איום על היודנרט, חיפושים על ידי המיליציה שלנו ומסירת המספר הדרוש על ידי הגסטפו למחנות העבודה.

הכנות ל"פתרון סופי" – אביב 1942

ימים ימי סוף חודש פברואר והתחלת מרץ. מזג האוויר מתאים לתקופת השנה. לפרקים יורד גשם לסרוגין עם שלג, ובחוף מתמזג הבוץ עם השלג, בתוך הבתים קר ורטוב. ומצבנו הולך ורע. עם בוא האביב באו שינויים, שבתחילה לא ידענו פירושם. הם היו חמורים ומסוכנים מאד, ורק במשך הזמן נתברר לנו, שמטרת כל שינוי היתה לזרז את חיסול היהודים במהירות האפשרית. היתה זו התקופה, בה החליטו היטלר י"ש ופמליתו על „הפתרון הסופי“, היינו, על חיסול מוחלט של כל היהודים, הנמצאים בשטח שלטון הנאצים, בלי יוצא מן הכלל.

לשם הגשמת מטרה זו מונו אנשים, שנתנה להם סמכות מלאה ליצירת התנאים והאמצעים להשמדה כללית, מוחלטת ובמהירות רבה. הממונים האלה נגשו למלאכתם בסודיות גמורה ובמרץ רב לפי תוכניות מדויקות. היו ביניהם אנשי מדע: פרופסורים, מהנדסים, רופאים וצוות גדול של עובדים-עוזרים. לפי התוכנית הוקמו מחנות השמדה, שמבחוץ היו דומים למחנות עבודה, אולם מבפנים הותקנו תאי גזים להשמדת המונים וכבשנים לשריפת הגויות המרובות.

את הארצות, בהם שלטו, חלקו לאזורים, ולכל אזור הקימו מחנה השמדה משלו. למחנות האלה הביאו את הקרבנות לפי תכנית מדויקת ובתאריכים קבועים ע"פ רשימות מדויקות, אשר הכינו מראש, בהן נרשמו מספר היהודים, שהוכנו להשמדה — דבר שנעשה מדי יום ביומו. הביאו אותם ברכבות עד המחנה, ובמחנה נמסרו לסלקציה (בירור, מי לעבודה ומי למות). לפעולה זו קראו בשם „אוסזידלונג“, היינו עקירה — עקירת אנשים ממקום מגוריהם וחסולם. כל מקום, שהיהודים שלו חוסלו, נקרא „יודנרין“ היינו — מטוהר מיהודים, ורגל יהודי שוב לא תדרוך על אדמה זו.

את פעולות ההשמדה האלה החלו הגרמנים במערב, ועד מהרה הרחיבון לשטחי המזרח. לכל אזור היתה תכנית משלו, ואנשי הגסטפו היו האחראים להגשמת פעולות אלה. בדרך זו הוכרע גם המאבק הממושך בין השלטון האזרחי הגרמני ובין הגסטפו על הסמכות בעיני היהודים. ידם של אנשי הגסטפו היתה על העליונה. מכאן ואילך היו כל החלטה וכל ביצוע, הנוגעים ליהודים, בידי אנשי הגסטפו. מאידך גיסא לא רצה השלטון האזרחי לוותר בקלות על הטיפול ביהודים, ולכן קבלו גם מהם פקודות ושלמנו דמי „לא יחרץ“ — לשני הצדדים.

המעמסה היתה כבדה מנשוא. כל התקוות לסיום מהיר של המלחמה ולשינויים לטובתנו נתבדו. הגרמנים החלו בהכנות לקראת חידוש הקרבות בכל החזיתות. לשם זה דאגו להתקנת הכבישים ומסילות הברזל ולהחזקתם במצב תקין, כדי שישמשו להעברת צבא, אספקה וציוד כבד בכיוון מזרח — לחזיתות. אנשי המחנות, שהיו האחראים להחזקת הכבישים ופסי הרכבת במצב תקין בכל ימות השנה, קבלו עתה עבודה כפולה. בימי האביב רבו הדרישות מצד הגרמנים לגייס יהודים פי כמה וכמה, וכמעט כל שבוע תבעו הגרמנים מכסות חדשות ואנשים נוספים. הקריזהאופטמן מצדו הגביר את דרישותיו, ויום יום פרסם פקודות חדשות ושלחן ליודנרט, ומצד שני גם נתן אישורים, ואם לא היה לאישורים האלה שום תוקף בלי חתימת איש הגסטפו, לא היתה ליהודים ברירה, — או למלא פקודות בלתי אפשריות ולשתוק, או לשלם לאיש הגסטפו בעד החתימה על האישור של הקריזהאופטמן. וכך נוצר מצב, שכל תעודה או הנחה או אישור כל שהוא קבלו תוקף רק כשחתמו עליהם שני הגורמים הנ"ל.

לכל אחת משתי הרשויות הללו היה מקשר משלה. האחראי כלפי הקריזהאופטמן היה היודנרט, שבשמו פעלו דר. קלרר וסגנו רוס. הם קבלו את הפקודות והיו אחראים לבצען. אכן, לא תמיד מלאו את דרישותיו, אך הוא לא שכח ולא ויתר, והזהיר אותם, חזר והזהיר, שיתנקם בהם, וכך גם עשה!

ארגונו מחדש של היודנרט

אותם הימים בא אלי ברציו פלד, החיט, בנו של מאיר, שהיה תופר בגדים ומדים לסגנו של הקריזהאופטמן — קריגר. היה לו מגע עם קריגר לרגל עבודות, שעשה בשבילו, והוא סיפר לי, כי הקריזהאופטמן איננו שבע רצון מן היודנרט, והדבר הזה עלול להתנקם בנו. כפי שנרמז לו — כך הוא אמר לי — עומדים לארגן את היודנרט מחדש, למנות אנשים חדשים יותר ממושמצים ויותר אחראים! במילה אחת להכניס ליודנרט חיים חדשים ואנשים בעלי כוח ומרץ. בהזדמנות זו שאל אותי, אם הייתי מסכים להצטרף ליודנרט החדש, אם יקום.

הבנתי מדבריו, שהוא קבל על עצמו את התפקיד לארגן את היודנרט מחדש. תשובתי היתה שלילית באופן חד משמעי. הסברתי לו, שאני עסוק מאוד בעבודתי, כרופא רובצת עלי אחריות גדולה, חוץ מזה איני בא בחשבון, כי איני מתאים לתפקיד כזה. לא אנשים כמוני מסוגלים להביא תועלת ליודנרט. ובהזדמנות זו ניסיתי להזכיר לו את החשיבות והאחריות של התפקיד ולהשפיע עליו, שימנע מללכת בדרך זו, להשאיר את התפקיד המוצע לאדם אחר, ולמרות הכבוד, הקשור בכך, יעצתיו להשאר חיט פשוט, העומד מהצד. תארתי לפניו את הקשיים הרבים,

שיעמדו בדרכו, הבעיות הקשות, שאין להן פתרון, האחריות הגדולה, שהיא מעל לכוחותיו, והסכנות הקשורות בתפקיד — בשבילו ובשביל הכלל!

דברי לא עזרו, ושמונה ימים לאחר אותה שיחה באו השינויים.

את היוזנרט הקטינו והעמידו על שנים עשר איש במקום עשרים וארבע. דר. קלרר נשאר בתפקיד אובמן, סגנו פלד, ועוזרו רוס. אליהם צרפו תשעה אנשים, לרוב מהיוזנרט הישן. מכאן ואלך היה פלד הרוח החיה ביוזנרט החדש — עד נפילתו! פלד היה אדם מוכשר, שלט במידה מספקת בשפה הגרמנית. הוא היה אדם גא, רודף כבוד ובעל אמביציות גדולות, אשר לא ידע את מקומו והתנהג ביוזנרט כמנהיג וכשליט יחיד. מסתבר, שהיו לו כוונות טובות, כשקבל עליו את התפקיד. בלי ספק רצה לעזור לאנשי עירנו — עד כמה שהדבר היה אפשרי בימים ההם הבעיות הקשות בלי להשבר, ובוודאי שלא הוא היה האדם המוכשר למשרה זו! ואכן, הוא לא החזיק מעמד זמן רב, ונכשל! לאט לאט נדחק הצידה על ידי אנשי הקשר שבין היהודים והגסטפו, שרצו בכל ההזדמנויות להפגין את כוחם ואת חשיבותם של אנשי הגסטפו כלפי השלטון האזרחי הגרמני.

פלד ארגן מחדש את המיליציה היהודית. את בטינגר הכניס למיליציה ומנה אותו למנהל הראשי, ועל ידו שלושה סגנים, (כאן עלי להעיר, כי בטינגר הוא שעצר את פלד באחד הימים, עוד הרבה לפני חיסול הגיטו, ומסר אותו לידי הגסטפו לפי דרישתם). מלבד בטינגר הכניס פלד למיליציה היהודית כמה אנשים חדשים נוספים, אנשי שלומו... לתת יתר תוקף וחשיבות לתפקיד שלו ולכוחו, ביוזנרט פחדו ממנו והחניפו לו.

באותם הימים הקשים נכנסתי פעם ליוזנרט (כאשר הכניסה לשם היתה באותו זמן אסורה בהחלט), כיוון שהיתה לי רשות כניסה חופשית למוסד זה בכל עת ובכל התנאים. מצאתי, שהתקיימה שם אותה שעה מסיבה גדולה לכבוד אדון פלד! חגגו את יום הולדתו! בראותי זאת לא יכולתי להתאפק ולעצור במילים ואמרתי לנוכחים, כשעיני מכוונות לפלד, „אלה אלוהיך ישראל!“! הוי לכם יהודים, הרוקדים סביב עגל הזהב! בחוצות נשפך דם יהודי, אש בוערת משמידה את העדה כלה, ובאותו הזמן אתם יושבים, אוכלים ושותים וחוגגים ולא חושבים, שעוד מעט תיגע האש גם בכם!

את המילים האלה הוא לא שכח לי ונטר לי איבה עד סוף כהונתו כסגן מנהל ביוזנרט.

לגסטפו היו אנשי קשר משלהם. הם לא רצו שום עסקים עם היוזנרט, ובחרו לעצמם אנשים מהיוזנרט או מחוצה לו לשמש כמקשרים ביניהם ובין היהודים. רק לאותם אנשים היתה גישה לגסטפו, ובאמצעותם סודרו כל העניינים הגדולים והקטנים, הכלליים והפרטיים. איש הקשר בעירנו היה בנימין מיטלמן. במשך הזמן הוסיפה עליו הגסטפו עוד איש קשר שני ושמו ספיר. בימי שלטון הסוביאטיים בא ספיר לגור בעירנו מעיר טרנופול, בגלל סעיף בתעודת הזהות שלו נמנעה ממנו הזכות לגור בעיר המחוז, והוא נשאר לגור בעירנו גם אחרי שנסוגו ה

בתור מחטא. (היתה זו בעצם פרוטקציה של ד"ר לברובסקי.)

באחד הערבים ישבנו בצוותא ליד כוס תה בחדרי בבית החולים. בשיחה עמי התודה לפני, שיש לו חבר טוב בעיר טארנופול, ואותו החבר הוא איש הקשר בין הגסטפו ובין היהודים בטארנופול. הוא הציע לו, שיקבל עליו את התפקיד להיות איש קשר שני בעירנו. זה יעזור לו ויחזק את עמדתו, ויהיה בכוחו גם לעזור

לאחרים. כידוע, בעד בצע כסף אפשר להשיג הרבה אצל הגסטפו. שוחחנו עד שעה מאוחרת בלילה, ואני הצגתי לפניו את הבעיה מכל צדדיה, ואמרתי לו גלויות את דעתי על הקשר הזה, שהוא רק חד סטרי. לדעתי, אין להתקשר בשום פנים ואופן עם השטן! זה לא יהיה לטובתו וגם לא לטובת הכלל. לא טוב להתקרב אליהם ולהיות נאלץ להופיע לפניהם לפי כל דרישה מצדם, ולהתחייב מראש לבצע את כל המשימות, שיטילו עליו, לשרת אותם בעינים סגורות.

כל ההסברים שלי לא שכנעו אותו. הסיכוי להרויח כסף והאפשרות לשלוט גברו בו על השכל הישר, וכעבור ימים אחדים נתמנה על ידי הגסטפו לאיש קשר שני לצדו של מיטלמן.

הוא היה אדם נח, בעל כוונות טובות ואיש עבודה, אשר לא שכח אף פעם את הצד הכספי של הטיפול בעניינים. הוא היה חבר טוב ונאמן, נעים הליכות עם רצון לעזור לזולת. הוא היה נתון להשפעתו של מיטלמן, אשר היה אדם בעל אופי חזק, יותר חריף ויותר בקי בעניינים. הם עבדו יד ביד, סדרו יחד את כל העניינים, גם הכספיים, וקשרו בין היהודים והגסטפו עד הסוף, עד חיסול הגיטו. אולם, כשחסלו אנשי הגסטפו את הגיטו, חסלו גם אותם, את שני האנשים, אשר שרתו אותם כל הימים באמונה.

העברת יהודי הכפרים העירה

חד הארועים החשובים באותה תקופה היה העברת המשפחות היהודיות מהכפרים העירה. כל היהודים, שגרו בכפרים, חוץ מאלה, שנמצאו שם בחסות הרשיון מהגסטפו, קבלו פקודה לעבור העירה. כל רשיון מהגסטפו היה רק לחודש ימים, מותר היה באותו הזמן גם למשפחה של נושא הרשיון להמצא מחוץ לעיר, אבל רק במקום עבודתו ובשעת עבודתו.

אותו חוק פגע קשה ביהודים, אשר גרו תמיד בכפר, עוד מלפני הכיבוש והגזירות. חלק מהם ניסה להשיג רשיונות עבודה באמצעות שתדלנים ולהשאר בקשר עם הכפר, וכל היתר עברו בלית ברירה העירה.

בעיר עמדה לפנייהם בעית מגורים, והיודנרט היה אחראי לשכונם. תנאי הדיור היו מתחת למינימום הנמוך ביותר. מצב יהודי הכפרים השתנה בין לילה מן הקצה אל הקצה. עד כה הם ישבו בין הגוים שונאי היהודים וסבלו מהם, אבל בכל זאת היו בדירותיהם, ויד הגסטפו לא השיגה אותם שם לעתים קרובות, וגם כשבאו אנשי הגסטפו לכפר, היו היהודים מסתתרים מחוץ לכפר, בשדות, בגנים, ביערות, עד שהם עזבו את הכפר. בכפר הם היו פטורים מהצרות הקשורות במחנות עבודה, וזה אחד הדברים החשובים באותה התקופה. גם מצב הפרנסה והתזונה בכפר היה טוב למדי בהשוואה למצבם של יהודי העיר. כל זה השתנה מעתה לרע. הגרמנים החליטו לרכז את היהודים במקום אחד, כדי שיוכלו לתפוש בשעת הצורך בלי טרחה רבה.

עוד בעיה אחת והיא העיקרית, שעמדה אצלנו באותו הזמן על הפרק, היתה בעית הגיטו. במחוז שלנו סדר הגסטפו גיטאות במקומות רבים בשביל האוכלוסייה היהודית. עתה הגיע תורה של עירנו. הגסטפו וגם הקריזהאופטמן לחצו

עלינו ורצו להכניס אותנו לשטח סגור, וזה עד סוף חודש מרס. הם חפשו מקום מתאים, לפי מושגיהם, מקום צר, קטן, חוץ, בלי אויר וקל לסגירה ולחיסול. בכוחות מאוחדים, בכסף ובמתנות לכל הגורמים הצליחו היודנטר ואנשי הקשר של הגסטפו לדחות את הביצוע של הגזירה לששה חודשים נוספים. היה זה הישג גדול בשבילנו, אם כי הדבר עלה לנו בהרבה כסף, אבל היתה לנו הקלה גדולה בזה. ראשית, תנאי הדיור, שכן נשארנו לגור כל אחד בדירתו, עדיין בתנאים האפשריים. שנית, היינו יותר חופשיים בתנועותינו, יכולנו לברוח אל מחוץ לעיר בשעת הצורך. יכולנו להפגש עם אנשי הסביבה, עם הגויים, לקנות מהם מצרכי אוכל או לעסוק עמם בעיסקי חליפין.

סיבה נוספת לדחית הקמת הגיטו היתה בכך, שהישוב היהודי היה מעורב בשכונות בתוך שכונות הגויים, ובכדי להקים את הגיטו באחד מפרברי העיר, היו צריכים להעביר את האוכלוסיה הלא יהודית למרכז, לבתים הרוסים למחצה, ולזה התנגדו אנשי הצד השני, שלא היו מוכנים לויתור כזה, וכך נשארנו כל אחד משני הצדדים לגור בדירה שלו עד אחרי יום הכפורים.

בחודש מרס ארעו לנו עוד שני מאורעות חשובים. הראשון: התנפלות וחסיונות למחנה עבודה. היה זה מקרה יוצא דופן, שכן החוטפים לא היו בכלל מהמחוז שלנו ולא באו בשעות המקובלות. באו גרמנים במכוניות ממחוז אחר לעיר במחוז שלהם לקחת אנשים, וכשלא מצאו אותם שם, המשיכו בדרכם עד שהגיעו לעירנו. הענין הזה נתברר לנו אחרי כן. כשהגיעו לעירנו פשטו בעיר בלי לשאול ובלי לדבר עם הקריאהאופטמן, או לפחות עם היודנטר, התנפלו על כל עובר ושב, תפשו אנשים והעלו אותם על המכוניות. זה היה בשעות של אחרי הצהריים, בשעות אלה לא היו בעירנו בדרך כלל שום חסיונות. כשנודע הדבר, קמה בהלה גדולה, ואנשינו ברחו אל אשר נשאו אותם רגליהם.

הגרמנים הצליחו לחטוף כארבעים איש, להעלותם על המכוניות ולברוח. רק לאחר זמן נודע לנו שם המקום, אליו לקחו הגרמנים את אנשינו. הקשר עמם עצמם נפסק לגמרי.

בזמן אותה פעולה של הגרמנים הייתי אני בדרכי אל חולה אחד בסביבות נובירינק. אוקראיני אחד, שבא לקראתי, רמז לי, שעוקבים אחרי. בלי להסתכל אחורה הסתלקתי מהר ימינה לכיוון בית הרוס, קפצתי למרתף, שמים עמדו בו. העמקתי להכנס פנימה עד הסוף, ושם הסתתרתי מאחורי חבית, שצפה על פני המים. הגרמנים רדפו אחרי, האירו בפנסים, האירו בזרקורים, צעקו: „צא יהודי ארור“ ירו כמה יריות פנימה, אולם אני לא הגבתי. אחרי שלא הצליחו, חבל היה להם לבזבז זמן והסתלקו. אחרי זמן די ממושך שמעתי עוד פעם צעקות ויריות וראיתי, שמישהו נופל למרתף אל תוך המים. היה זה נער כבן ארבעה עשרה, פצוע ברגלו. קפצתי אליו, סחבתי אותו מהר אחורה אל מקום מחבואי, וכאשר הגיעו הגרמנים לפתח המרתף היינו כבר מוסתרים מאחורי החבית. הם צעקו, ירו, חיכו לתגובה, ובאין כזו — הסתלקו.

אחרי שהחשיך היום יצאתי מתוך המרתף ועליתי לרחוב. בסביבה היה שקט, והרוחות נרגעו. משנוכחתי, שהכל נגמר, הוצאתי את הפצוע, הבאתיו הביתה, חבשתי את פצעו, ורק אז חזרתי הביתה. בבית דאגו לי, אמנם ידעו, שלא חטפו אותי, אבל לא הבינו, מה קרה לי ולאן נעלמתי.

ספרתי כאן על עצמי כדי להציג לפני הקורא תמונה חיה מן הנעשה במקרים כאלה. והיו אלפי מקרים מסוג זה, שבין החיים והמות היה רק מרחק של שניות ושל מזל.

תקופת הפסח 1942

או ימי אפריל הראשונים, מצבנו היה כה אומלל, שכמעט שכחנו לחוג את חגי ישראל ושבתותיו. תחילה גרמו לכך השלטונות הסוביאטיים, ועתה — הגרמנים. היו יהודים דתיים בעיקר מבוגרים, שהיו אדוקים בדתם ונמנעו מלעבוד בשבתות ובחגים והתכנסו לתפילה בדירות פרטיות, כי כל בתי הכנסת היו סגורים או תפושים על ידי פליטים. אולם רוב האנשים נאלצו לעבוד בשבתות ובחגים. גם אלה, שבאו להתפלל, היו מעטים, להכניס הרבה אנשים לדירה אחת לא יכולנו, בכך היתה סכנה. אלה שנתכנסו לתפילה מיהרו, הם התפללו בחיפזון כדי לצאת ידי חובה, היו בטוחים, שהכוונה הטובה וההליכה בעצמה מזכה אותם במצות 'תפילה בציבור', וה' יסתפק רמז בלבד. אחרי התפילה התפזרו, כדי שלא לעורר חשדות. בכל התפילות האלה חסרה האווירה הדתית המסורתית.

בכל זאת היו שני ימים בשנה, שהיו חרוטים עמוק בלבנו. היו אלה יום הכפורים, ויום ראשון של פסח, — העיקר ליל הפסח, הסדר הראשון של ליל הפסח! לא חגגנו את החגים האלה כמו בימים שלפני המלחמה, אבל הרגשת החג ואווירת החג פעמו בקרבנו כמו בימי שלום. שני הימים האלה ציינו בחייהם של יהודי פולין את שתי התקופות החשובות בחייהם, את המעבר מן הקיץ לחורף ומן החורף לקיץ. בכל הדורות בגלות היה יום הכפורים — לא רק יום קדוש לכל יהודי, יום של חשבון הנפש, — היה זה גם יום של דאגה ומחשבות על העתיד, על ימי חורף הקשים המתקרבים. באותה תקופה נעשו הימים קצרים וקרים, והלילות — ארוכים וחשוכים. מלבושי חורף הכבדים נכנסו לשימוש. בדירות ובחדרים נסגרו חלונות ודלתות. הילדים שוב לא יצאו לרחוב לשחק, אלא מהרו לחדר או לבית הספר, ומשם ישר הביתה. לאנשים רבים גרמה תקופה זו קשיים רבים בפרנסה, פחד מפני מחלות, שהיו מרובות וקשות בעונה זו — ואנשים חיו בצפייה לאביב הבא.

אולם ההפך מזה היה בימי חג הפסח. אוירת החג הזה החלה כבר כמה שבועות לפני החג. אמנם עוד היה קר, והגשמים הוסיפו לרדת, אך לא שמו לב לתקלות אלו. הכל היו עסוקים בהכנות לחג. באווירה של הטבע המתחדש והמתעורר לחיים חדשים.

חג זה היה גם חג משפחתי, שמקובל היה לחוג אותו בצוותא. זו היתה הזדמנות לפגישות משפחתיות. קרובים ומכרים באו לערוך בקורים והביאו מתנות לילדים. בערב חג הפסח תש"ב התקרב האביב ובא, אבל לא היתה אוירה דערב חג, רק אוירה של ערב אקציה. היינו בטוחים, ע"פ ידיעות שקבלנו, שהגסטפו הכין בשבילנו הפתעה ויסדר לנו 'סדר' משלו.

בליל החג ישבנו כל אחד בביתו בחוג משפחתי מצומצם, אלה שעוד היו בחיים — סגורים ומסוגרים על בריחים ומנעולים ובשמירה קפדנית מסביב כדי להמנע מהפתעות. ישבנו מסובים, תמכנו ראשנו בשתי הידים, מוכנים, אבל לא לסדר של פסח, שאין בו אגדות, אלא מציאות! אין יין, אין מצות, יש רק צרות ומכות בשפע. אין בית יהודי שלם, אין בית, שלא שכל אחד מבני המשפחה. כלנו שבורים ורצוצים, כאילו פגעו בנו כל מכות מצרים. אין מכה, שכתובה בתורה, שלא פגעה בנו. לבו של כל יהודי דווי. יהודים אדוקים ערכו את הסדר, אולם מסופקני, אם היו מסוגלים להתרכז.

עבדים היינו — עבדים אנו. עבדות כזו לא עברה עלינו מיום שנעשינו לעם. אמרנו „שפוך חמתך על הגויים“ בהרגשת חרדה, שמא קרבה עלינו פורעניות חדשות, הכרזנו אמנם 'בשנה הבאה בירושלים', אולם מילים אלה יצאו מפינו ללא הד וללא חויה של תקוה, שכן היינו חסרי תקוה.

סיימנו ב'חסל סדור פסח' מתוך הרגשה, שהרשעים עומדים לערוך בנו חיסול, עומדים לחסל את עמנו. ומן הפה פורצת זעקה: „רבונו של עולם! אמור די לשחיטה“.

זה היה מצבנו, וכך נראה ערב חגנו, ערב חג הפסח תש"ב, אחד באפריל 1942. שמונה ימי הפסח עברו עלינו הפעם בלי זעזועים, בלי מאורעות מיוחדים, כיתר ימות החול, אליהם כבר התרגלנו, למרות החששות הכבדים, שהיו לנו מפני ימים אלה, משום שיומים לפני חג הפסח הודיע לי מילטמן, שהגסטפו מכין אקציה, שתחול על אנשים שמעל גיל ששים. נודע לנו מחוגי היודנט מטארנופול, שהאקציה תתקיים בימים הקרובים. אקציות כאלה נתקיימו כבר בכמה מקומות במחוז וגם בעיר טארנופול. חייב הייתי לדאוג לכך, שאבי לא יהיה בבית בזמן אקציה זו. הגסטפו תכננה את הפעולה לחג הפסח. הזמן דחק, הודעתי למכרים ולאנשים בסביבה על העומד להתרחש, שכרתי איכר ועגלתו לשעות שלפנות בקר, קמנו באמצע הלילה, בשקט יצאנו את העיר, והבאתי את אבי לעיירה הסמוכה הקרובה נריאב. איתנו נסעו עוד כעשרים איש. אחרים נסעו לעיר אחרת או חפשו מחבוא בעיר עצמה. עברו ימים, חכינו לאקציה מיום ליום, והיא לא באה. כך עברו כמה שבועות במתח עד פרוש חג שבועות. ידעתי, שאבי בנכר, רחוק מהילדים, סובל באופן נפשי ועוד יותר באופן גופני, והחלטתי על דעת עצמי להחזיר את אבי הביתה. הנסיעה היתה כרוכה בסכנת נפשות, שכן נסענו בלי אישורים. עמנו חזרו באותו הזמן גם יתר יהודי עירנו. הבאתי אותם בעגלות באמצע היום, מוסווים כחולי טיפוס. למזלנו לא פגשנו בדרך אף גרמני אחד. התעודות שלי מהגסטפו הגנו עלי כלפי המיליציה האוקראינית, להם הסברתי, שבאתי באופן מיוחד לקחת חולי טיפוס. כך הגענו הביתה.

בחודש אפריל היו עוד כמה גזירות חדשות. גזירת העברת יהודי הכפר לעיר נתחדשה ביתר שאת, ויום יום באו אנשים לגור בעיר, לאחר שגורשו מן הכפרים. באותם הימים הגיעו אלינו הידיעות הראשונות המדאיגות על מצבם של יהודי מערב אירופה. את הידיעות הביאו הפולנים, אשר השיגו אותם מפי מכרים, שבאו נומערב, או על ידי מכתבים, שהגיעו משם, וגם מפי עדי ראיה, שטפלו באנשים האלה. לפי הידיעות הללו עוקרים שם את היהודים ממקומות מגוריהם ומובילים אותם ברכבות למחוז לובלין. לא ברור היה, לאיזו מטרה מעבירים אותם, ומה יעשו האנשים האלה במקום מגוריהם החדש, במה יעסקו וממה יחיו? איך יתקיימו עשרות — מאות אלפים יהודים במקום קטן כזה? על השאלות הללו לא קבלנו שום תשובה. כל אחד מאיתנו פירש את העובדות לפי רוחו ואופיו. היו כאלה, שרצו להשלות את עצמם והאמינו, שמרכזים את היהודים במחוזות מיוחדים, ושם תהיה להם כביכול מעין 'אבטונומיה' — שלטון עצמי תחת פקוחם של הגרמנים. הרוב לא האמין בסברות הללו וחיכה בחרדה לידיעות נוספות, שהבהרנה את מצב אחינו שבמערב.

הנחמה היחידה היתה, שהנעשה עוד רחוק מאיתנו. מלבד זה הרי אנו כבר מצויים במזרח, ואין הענין נוגע לנו ישירות. אף על פי כן לא נפקו הדיבורים והמשיכו ללקט מידע על הנעשה. הידיעות שהגיעו אלינו היו מצומצמות. עדי ראיה ספרו, שליהודי המערב המגורשים מזרחה לא הרשו לקחת עמהם חפצים,

חוץ מחפצים אישיים בחבילות קטנות. אפילו הדברים הנחוצים ביותר נמנעו מהם. אחרי שהורידו אותם מן הרכבת במחוז לובלין נעלמו עקבותיהם, ואיש לא יודע, מה קרה להם. לא היה עוד שום קשר עם האנשים האלה. היו הרבה נחושים וסברות. מצב זה הציק לנו, ולא יכולנו להשתחרר מן המחשבה, ששם מתרחש משהו רציני מאד.

מחבואים - בונקרים

נחושים השונים הדאיגו, אך בינתיים נמשכו החיים שלנו כמנהגם. כל יום הביא עמו בעיות חדשות, אולם הבעיה העיקרית שלנו היתה באותם הימים החטיפות למחנות עבודה.

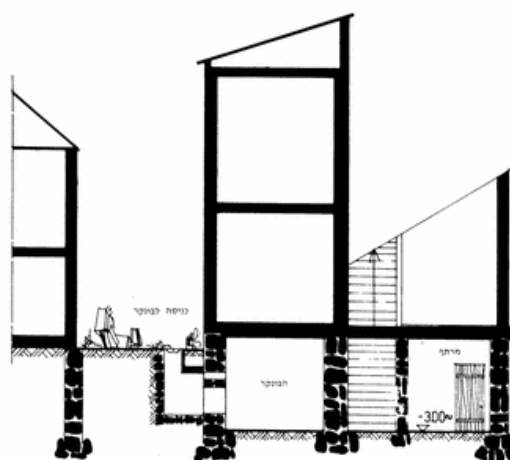
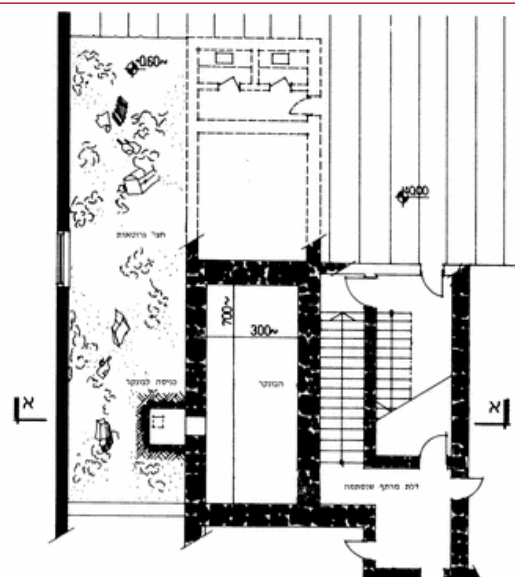

האנשים חפשו כל מיני דרכים לברוח ולהסתתר מהחיפוש. מן הנסיון למדו, שאין שום אמצעי בטוח נגד החטיפות; לא אישורים, לא הבטחות ולא עבודה קבועה ואפילו לא כסף, שלעיתים אפשר היה לפדות בעזרתו את הנתפש, אבל לא תמיד עזר הכסף. נוסף לכך היו סכומי הכסף, שנדרשו ככופר נפש, כל כך גדולים, שהרבה אנשים לא יכלו לעמוד בהם, לכן חפשו אנשים דרכים להמלט על נפשם בזמן החטיפות. חלקם ברחו אל מחוץ לעיר, לשדות וליערות.

ברירות אלה היו כרוכות בסכנה להתפש בדרך בזמן הבריחה, או מישהו יכול היה להלשין כדי לזכות בפרס כספי, או סתם מרוע לב, משנאת ישראל. החיפושים אחר אנשים נמשכו לפעמים ימים ולילות, ואז עלתה בעית האוכל; איך ולאן להביא אוכל לבורחים בלי לסכן אותם, ואיפה למצוא אותם. נוסף לכך לא ידעו הבורחים, אם האקציה כבר נסתיימה ואם אפשר לחזור הביתה. במקרים רבים נפלו אנשינו בפח, דווקא בחזרם הביתה, בטוחים, שהכל נגמר, ואז נפלו ידי מארב. דרך נוספת להצלה היתה להתחבא בביתו של שכן, לא יהודי. דרך זו היתה יקרה, כיוון שצריך היה לשלם לשכן הלא יהודי הרבה כסף, ולא כל שכן הסכים לקבל לביתו יהודי, אפילו לא בתשלום גבוה. וגם בדרך זו היתה סכנת הלשנה. נשארה דרך אחת זולה ונוחה, אך לא תמיד בטוחה; לבנות מחבוא בתוך הדירה לאיש אחד או לשניים ולהתחבא בו בזמן האקציה.

בתחילה פעלה 'דרך' זו היטב. הגרמנים נכנסו לדירה, בדקו אותה בשטחיות, ואם לא מצאו שום איש, עברו לדירה שניה. אולם במשך הזמן למדו לחפש היטב ולמצוא את האנשים, וצריך היה לבנות מדי פעם מחבוא חדש, יותר טוב, שלא יוכלו למצוא אותו על נקלה. יותר מסוכן היה, כאשר האורדנונגסדינסט היהודי הצטרף לחפושים. אלה למדו במשך הזמן את כל התחבולות וידעו כיצד למצוא את הניחבואים ולהוציא את האנשים משם. מצב זה גרם להתחרות בין בוני המחבואים. חפרו בונקרים ומדי פעם שפרו אותם, ומדי פעם המציאו משהו יותר נסתר, יותר יעיל וגם יותר גדול, בשביל יותר אנשים. במשך הזמן, משרבו הדיירים בבתיים, נאלצו לבנות מחבואים לחמישה ואפילו לשמונה איש.

המצב נשתנה ביותר כאשר הוכנסו לגיטו, והמחבוא שימש לכל בני הבית ולא רק לגברים בגיל העבודה, ומספר הנחבאים במחבואים הגיע לששים אפילו למאה. הבונקרים האלה היו מבנים שלמים, לרוב מתחת לפני האדמה. היו אלה מבנים, שנבנו מחומר טוב וחזק. השתמשנו באבנים, בלבנים, במלט ובברזל. בנינו אותם

תכנית הבונקר בביתו של ה. פרוינדליך ברחוב לבובסקה בו ניצלו כ-30 איש ביום הכפורים 1941.

סודיות מוחלטת ולא שתפנו שום אדם מבחוץ. כל בית דאג לעצמו ודאג מאד, שלא יתפרסם הענין. מובן, שהבניה נעשתה בלילות אחרי יום עבודה קשה. הנשים עזרו לנו וגם הילדים נתנו יד להוציא את העפר אל מחוץ לבית ולהביא מבחוץ את חומרי הבנין. עבדנו בזהירות ובזריזות, הסתתרנו בזמן הצורך, שלא יגלו אותנו הגרמנים או המיליציאנטים בזמן העבודה, וגם חששנו מהשכנים, אפילו מהיהודים. בנית בונקר כזה היתה כמעט מלאכת מחשבת. היו הרבה קשיים, שהיינו נאלצים להתגבר עליהם, וזה בלי שום עזרה מבחוץ. הבונקר צריך היה להיות איתן, שלא יתמוטט ולא יקבור את יושביו חיים.

בעיה קשה, שעמדה לפנינו, היתה בעית האורור. מחשבות רבות הקדשנו למציאת פתרון להחלפת אויר בבונקר, שהכיל מששים עד מאה נפשות, וזאת בצורה, שאיש לא ירגיש בדבר, וביחוד לא אלה, העורכים את החיפושים. לפרקים הצלחנו להכניס את צינור האורור לתוך מרזבו של הבית הסמוך, ולפעמים דרך צינור הביוב עד הרחוב.

בעיה חשובה נוספת היתה כיצד להסתיר את הכניסה לבונקר. הפתח חייב היה להיות קטן עד כמה שאפשר, ובכל זאת נח לכניסה וליציאה מהירה בשעת הצורך ונוח לסגירה מידית, כדי להעלימו מעיני האויב ולטשטש כל העקבות, המובילים לבונקר.

לרוב נבנו הבונקרים במרתפי הבתים; בנו קיר מאבנים, דומה ליתר הקירות, וסגרו בעזרתו חלק גדול מהמרתף, בצורה שלא יבחינו בשינוי, שחל במרתף, ולא ירגישו, שזה מבנה חדש. הכניסה לחלק הזה של המרתף תוכננה על הזאת אבן אחת בקיר. אחרי שנכנסו האנשים לבונקר, החזירו האבן למקומה בדיקנות כזו, ששום איש לא יכול היה להבחין בה. סידור מיוחד הותקן לשם סגירת הכניסה מבפנים. לפעמים בנו את הכניסה לבונקר מהמטבח. מתחת לכירים, שעמדו על גלגלים קטנים. משנכנסו כלם לבונקר, הוחזרו הכירים למקומם, ובמוט ברזל הוברחה הכניסה מבפנים, והמוט שימש כעין בריח חזק. איש לא הבחין בשינויים, שחלו בכירים, שעמדו איתן במקומם.

היו בתים, שקירותיהם הגיעו לעובי של שמונים סנטימטר, ובתוך קיר כזה נבנתה מנהרת כניסה לבונקר. משקוף החלון, שהיה נתון להזזה ולסגירה מבפנים, שמש כפתח כניסה, משנכנסו אנשים לבונקר דרך מנהרה זו, הוחזר המשקוף למקומו ונסגר מבפנים, ואיש לא ידע, כיצד ולכן נעלמו האנשים, כאילו נבלעו בתוך הקיר.

לפעמים הצליחו לעשות בונקר מאחד מחדרי הדירה, ביחוד מחדר אמצעי, שלא היו בו חלונות. סתמו את הכניסה לחדר על ידי קיר מטויח. צבעו כל הדירה מחדש. הכניסה לחדר זה היתה דרך התקרה. כל העקבות של הכניסה לחדר כזה נמחו על ידי מתנדב, שהתמחה בכך. האורור נעשה על ידי צינור, שנקבע בתוך הקיר, ומוצא הצינור על הגג לתוך ארובה. חשוב היה להבטיח שקט מוחלט בבונקר בשעת החיפושים. כל תנועה, כל נגיעה בקיר, יכלו להעביר קול, ודי היה בזה לגלות את הבונקר.

היו כאלה, שעשו את הבונקר בבית הרוס במרחק קטן מהדירה. הכניסה לבונקר כזה היתה באמצעות מנהרה מתחת לאדמה. כן עשו בונקרים בין גג לגג. בנו גג כפול והשאירו רוח בין שני הגגות, והכניסה למחבוא היתה מן החדר שמתחתיו. בחדר כזה בנו בקיר ארון כלים ולו משקוף הזה, אשר הסתיר את הכניסה, אחרי שהחזירו את המשקוף למקומו וחיברו אותו מבנים. בנו גם בונקרים בבתי שמוש. אלה היו טובים ונוחים, אולם הדבר נתגלה, ושיטה זו בוטלה. בעירות הקטנות

של פולין בנו בדרך כלל את בתי השמוש בחצר מחוץ לדירה. זה היה בור עמוק, ועליו מבנה של עץ, מעל לבור היה מושב — קרש עם חור. את הקרש החליפו לקרש הזה. ליד בור זה בנו בור נוסף סגור מלמעלה עם כניסה אליו מהבור הראשון באמצעות סולם. אחרי שהאנשים נכנסו לבור הזה, הוחזר הקרש למקומו, הבטיחו אותו מבפנים, סלקו את הסולם הצידה, וישבו בשקט בפנים. לפעמים באו הגרמנים בזמן החיפושים ועשו את צרכיהם בבית השימוש הזה, בשעה שאנשים ישבו בבור... אך כל זמן שלא גילו אותם והם נשארו בחיים, אפשר היה לסבול גם דבר זה.

במשך הזמן למדו לבנות שני בונקרים, לאחד נכנסו אנשים כדי להתחבא, והשני נשאר פתוח, כדי להטעות את הגרמנים, כשימצאו את הבונקר הפתוח, יחשבו שכבר הוציאו את האנשים מכאן וילכו לחיפושים במקום אחר. בתחילה היתה שיטה זו יעילה, אולם במשך הזמן למדו הגרמנים את תכסיסיו וערכו חיפושים גם בדירות, שמצאו בהן בונקר פתוח.

במקומות רבים התנדב אחד הדיירים ונשאר בחוץ כדי לעמוד על המשמר. הוא הצליח להסוות את הכניסה ולסלק את כל העקבות, המובילים לבונקר, להסתתר לבדו בבונקר קטן או ברח אל מחוץ לעיר. ואם אתרע מזלו ונפל בידי הגרמנים, לא גילה את המקום, בו נמצאו האנשים, וקדש את השם בהקריבו את נפשו להצלת אחיו. היו עוד מיני מחבואים שונים, ואין באפשרותי לתאר את כלם. המציאות באותם הימים לימדה אותנו, שבונקר טוב הוא אחד האמצעים החשובים בים והבטוחים לנהל את המאבק לחיים, והעיקר להרויח זמן בתקוה, שמה שלא יעשה השכל, יעשה הזמן, השקענו בבניית המחבואים את רוב זמננו וכוחותינו, בתקוה, שזה יציל אותנו.

בבונקרים הראשונים הקטנים השתמשנו כאמצעי להמלט ולהתחבא בזמן של חיפושים למחנות עבודה. הבונקרים האלה היו נוחים וזולים, ולא היה צורך לרוץ אליהם דרך רחובות וסימטאות. יושביהם לא היו תלויים בחסדם של אחרים ולא חששו מהלשנה. בכל רגע, שנשמעה אזעקה מצד המשמר, או נראתה תנועה ברחוב, אפשר היה למהר ולהתחבא במהירות מירבית ולא להתפש. אכן, היה גם צד חלש במחבואים האלה; לא תמיד הצליחו המתחבא או שכניו לשלוט בעצביהם, ולא פעם קרה בזמן החיפושים, שתחת מטר של מכות ואיומים נשבר עצמו נשבר. לא יכול היה לשבת בשקט, ולשמוע זעקות אשתו וילדיו והחליט לשים קץ למשחק ומסר עצמו לידי הגרמנים.

המחבוא שמש בכל הזמנים גם מקלט לחולי טיפוס. כבר הזכרתי לעיל, שהגרמנים, היינו הגסטפו, דרשו למסור לידיהם את כל חולי הטיפוס. אולם ידוע ידענו, שחולה כזה, הנופל בידי אנשי הגסטפו, מות ימות, לכן הסתתרו החולים במחבואים. אני טיפלתי בהם, בקריתם בבונקרים והלכתי מבונקר לבונקר לטפל בחולים אלה כל כמה שזמני הרשה לי והאפשרות נתנה לי. למעשה ידעתי מקומם של רוב הבונקרים בעיר.

ביתר הבעיות של חיי יום לא היה מצבנו יותר קל. מבחינת השגת מזון היה המצב קשה מאוד בחודשים אפריל—מאי, והרעב גבר, קשה כקריעת ים סוף להשיג מעט גרעינים או תפוחי אדמה. האכרים דרשו הון תועפות בעד מעט גרעינים. כשהצליח מישהו לקנות מעט גרעיני תבואה, היה קולה אותם על הכירים וטוחן אותם בטחנת יד של קפה. מהקמח הזה אפו פיתות, וכל אחד מבני המשפחה קיבל פיתה או פחות מזה ליום שלם. בתנאים אלה לא היו האנשים מוכנים

לתרום מעשר לעניים או תרומה לנצרכים, אשר גועו לאט לאט מרעב. המגיפות התפשטו, כיון שהאנשים נחלשו מרעב ולא יכלו להתגבר על המחלות.

בחודש יוני פשטה שמועה, שהגרמנים נתקו את הקשר הטלפוני של היודנרט. זה היה מכשיר הקשר היחידי שלנו עם הסביבה והמחוז. דרך קשר זה הועברו ידיעות מוצפנות חשובות מעיר לעיר במחוזותינו. בעזרתו הזהרנו איש את רעהו על סכנה, המתקרבת ובאה מצד הגרמנים ידיעות, אשר אנשי היודנרט לקטו, אספו, מסרו והזהירו זה את זה. ניתוק הטלפון הביא על העיר בהלה גדולה. אנשים פרשו את המעשה בכל מיני פרושים. האופטימיסטים פרשו כמו תמיד לקולא -- והפסימיסטים לחומרא, היינו לגזירות קשות, העומדות להתרחש. אכן, ידעו כלם, שהגרמנים מכינים בשבילנו משהו חשוב, וכל אחד התכוון לקראת הבאות. היו שעזבו את העיר או שהסתתרו בבתי השכנים הלא יהודים. מי שהיה לו מחבוא סמך עליו והחליט לרדת לבונקר ולחכות למה שיביאן היום הבא. עברו שנים ושלושה ימים שקטים, והרוחות נרגעו. האנשים התחילו לחזור לאט לבתיהם, חכו עד חצות ושכבו לישון, לנוח כמה שעות. וכך עברו עוד יומיים. בלילה החמישי אך נרדמו האנשים, היה זה בשעה אחת או שתיים אחר חצות, התעוררו הישנים פתאום לקול צעקות ורעש ופריצות לדירות דרך דלתות וחלונות שבורים. היתה זאת התנפלות של הגרמנים, שנעזרו על ידי המיליציה האוקראינית. התברר, שהפורצים האלה באו בשקט גמור וחכו עד שכלם נרדמו, ולפי פקודה התפזרו בכל העיר, פרצו לתוך דירות היהודים בפתאומיות ותפשו את האנשים במיטות, לפני שאלה הספיקו להתאושש ולחפש מחבוא.

בדירות, בהן לא מצאו אנשים בחיפוש הראשון, חזרו וחיפשו שוב, וכשלא מצאו גם הפעם גברים, כלו חמתם בכל שעמד להם בדרך; בילדים, בנשים, בלהיטים ובכלים של הבית. שברו, זרקו החוצה והרסו כל מה שנפל לידם. צעקו והיכו את כל מי שמצאו. נשים, ילדים, זקנים בלי יוצא מן הכלל. לפנות בקר הסתלקו בקחתם קבוצת אנשים, אשר הצליחו לתפוש במשך הלילה.

בזמן הפעולה החזיקו את האנשים שנתפשו בבית הסהר, ואחרי כן הושיבו במכוניות ויצאו עמם מן העיר. לנשים וילדים לא נתנו לגשת ולהפרד מהם או להביא להם מעט בגדים ומזון, אלא הכום וגרשום משם. הרמן בעצמו פקד על הפעולה הזאת, רצה להראות ליודנרט וליהודים, מה מחכה להם, אם לא יצייתו לפקודותיו.

בקשר עם פעולות אלה חידשה הגסטפו גזירה ישנה -- מיטלמן וספיר קבלו פקודה מהגסטפו להכין רשימה חדשה של כל יהודי העיר מגיל ארבע עשרה ומעלה. כל התעודות, שהוצאו עד עכשיו, בוטלו, ובלי תעודה חדשה לא יתקבל ולא ירשם אף אחד, ולא יקבל שום עבודה, לא קבועה ולא ארעית.

אנחנו הכרנו את הגזירות הללו מזמן ולא מהרנו לבוא ולקבל תעודות חדשות. אולם כאשר הפסיקה הלשכה הגרמנית בבת אחת את כל העבודות של היהודים, לא היתה ברירה לכל אלה, שהיתה להם עבודה קבועה וחשובה, אלא לפנות אל אנשי הקשר, לשלם היטב ולקבל תעודה חדשה. הספור הזה אינו חדש לקורא, הוא לא היה חדש לגרמנים ולא לנו, היהודים. הגרמנים חידשו אותו לעתים תכופות כדי להוציא את הכסף מהכיס היהודי, וגם כדי להחזיק אותנו במתח תמידי.

נשים – למחנה יגלניצה

זכרתי כבר את הנשים שלנו. כל עול הבית היה מוטל על שכמן. נוסף לכך השתתפו בכל מיני עבודות פיזיות חוץ מהעבודות הקבועות שלהן. חלק מהנשים הצעירות עבדו בניקוי הבתים והמשרדים הממשלתיים. אחרות שמשו עוזרות במטבחי הגרמנים, או עבדו עבודות ארעיות. לפי הדרישה העמיד אותן היוזנרט לרשות הגרמנים או השלטון האוקראיני. כך עבדו בנטיעת עצים, בניקיון, בשעת העברת משרדים וכו'. באמצעות המיליציה היהודית הודיע היוזנרט לנשים, מתי ואיפה עליהן להתייצב לעבודה, והן הופיעו בזמן עם הכלים שלהן, הדרושים לעבודה זו, כל זמן שלא נשקפה להן סכנת חיים. העבודה היתה בלי תשלום, חינוס אין כסף.

באחד הימים בחודש יולי הודיע היוזנרט לנשים צעירות רוקות עד גיל שלושים וחמש להתייצב במקום מסוים בשעת בקר מוקדמת. הנשים באו ובידיהן כמו תמיד כלי העבודה שלהן. היו כששים בחורות צעירות. בלי לחשוש למשהו ישבו על הריסות הבתים הסמוכים וחיכו בתום לב להוראות. כעבור שעה באו אנשי המיליציה היהודית, צוו עליהן להשאיר את הכלים והסמרטוטים במקום ולקחו אותן אל אחת הדירות. הן נכנסו לדירה בלי פחד או חשד, ולהפתעתן, כאשר היו כלן בפנים, הקיפה המיליציה את הבית, סגרה בפניהן את החלונות והדלתות והודיעה להן, שעליהן לצאת לעבודה חקלאית מחוץ לתחום עירנו. קמה פניקה, היו צעקות ובכיות, אבל שום דבר לא עזר להן. אחת או שתי הצליחו להימלט – לקפוץ מהחלון מן הקומה השניה (אחת מהן כאן בארץ). את כל האחרות העלו על מכוניות והביאו אותן ליגלניצה, מחוז צ'ורטקוב. לעבודה באסוף סלק סוכר. הן נשארו שם במחנה עבודה לנשים עד הסתו, ורק אז שחררו אותן. הן חיכו שם לתחבורה לחזור הביתה, התחבורה לא הגיעה כל כך מהר, ובינתיים נערכה אקציה, והן נתפשו עם שאר האנשים ונשלחו למחנה השמדה.

אקצית יהודים מומרים

סוף חודש יולי הופיע פתאום הרמן ועמו כמה מאנשי הגסטפו. הרגשנו בהם, שהם באו הפעם בשליחות חשובה להכין או לבצע פעולה. אומנם לא טעינו. הם נשארו בעירנו כמה ימים. אנשינו חפשו דרכים להסתלק מן העיר, למצוא מחבוא, וחכו במחבואיהם לראות, מה יקרה. כעבור יומים נודע לנו, כי הפעם הזאת מכוונת הפעולה נגד יהודים לחצאין היינו, נגד אלה, שהמירו דתם, ונגד נוצרים, שהוריהם עד הדור השלישי היו יהודים. באזור שלנו נמצאו כעשרים איש כאלה. תפשו אותם והביאום לעיר המחוז טרנופול, שם חסלו אותם עם עוד בני אדם מסוגם, שעד אותה שעה חיו חיים שקטים וראו בחיסול היהודים תופעה טבעית, שאינה נוגעת להם, אך שעתם הגיעה, וגם הם נפלו קורבן לנאציזם.

אלטרנטיבות למחבואים

זמן הזה כבר הגיעו אלינו ידיעות מהימנות על המתרחש באזור לובלין, היינו, על העובר שם על יהודי מערב אירופה. באזור לובלין נמצא מחנה השמדה! למחנה זה הביאו יום יום ברכבות יהודים מכל קצוות מערב אירופה. כאן הפשיטו אותם, לקחו מהם הכל, גם את הבגדים, והובילו אותם ישר לתאי הגז! את הגוויות הוציאו לכבנים, ושם שרפו אותם. אולם מחלקי השומן שבגוויות עשו סבון, ומן האפר — זבל (כימי) אורגני. עכשיו ידענו את כל האמת!

ידענו, כי הגרמנים החליטו לחסל את כל היהודים בכל הדרכים האפשרויות ובמהירות המירבית. כל אחד מאיתנו ידע מעתה, כי גזר דין מוות מוכן עבורו, שאלה היתה רק של זמן, וכי רק נס יכול להצילנו מידם.

היתה לנו מעתה שאיפה אחת — להרויח זמן!

הרי לא יתכן ולא יאומן, כי העולם הרחב ישמע על מעשי הזוועה האלה וישתוק! האמנו, כי ודאי תבוא תגובה, ואסור להתיאש. יש לנסות את כל הדרכים, עד שתבוא הישועה. להסתתר, להמלט, לעשות הכל ולהרויח זמן! זה צו השעה! היו כמה אפשרויות להסתתר מעיני הגרמנים. על חלק מהן כבר כתבתי, ועתה אזכיר דרכים נוספות, שהרי בשבילנו היתה בכך שאלת חיים או מוות. היתה אפשרות לעבור את הגבול להונגריה. בהשוואה עם שאר מדינות אירופה היה אז מצב יהודי הונגריה טוב. תחילה הצליחו יהודים, שגרו לא רחוק מהגבול ההונגרי, לעבור את הגבול בעזרת מדריכים, שלא מבני עמנו, אך במשך הזמן נעשתה דרך זו מסוכנת. גויים מהסביבה מסרו לגרמנים, לגסטפו, ידיעות על הברחת יהודים, והגבול הלך ונעשה יותר ויותר סגור, כי השמירה נעשתה קפדנית ביותר. כעבור זמן מה התארגנו הגויים בעצמם וערכו התנפלויות על המבריחים והבורחים, הרגום וגזלו את רכושם ואת בגדיהם. במקרים רבים היה המדריך עצמו המלשין, והוא ועוד כמה מחבריו היו הרוצחים. במשך הזמן נסתמה הדרך הזו. קושי נוסף בשבילנו היה המרחק. היינו רחוקים מן הגבול ההונגרי. הרבה דברנו על נסוי הצלה בדרך זו, וחמישה בחורים צעירים יצאו להציל כך את חייהם ונפלו בידי הרוצחים. בין אלה היו שני הבנים של משפחת פנסטר.

דרך נוספת להצלה היתה לרכוש תעודות זהות אריות (מזויפות) ולעבור בעזרת נירות אלה לגור במקום חדש, בו לא הכיר אותם איש. דרך זו לא היתה קלה, שהרי לא די שיחזיק אדם בתעודות של ארי, נחוץ היה, שכל הופעתו תהיה כזו של הגויים ומנהגיהם, צריך היה לדעת לקיים את כל דיני הדת הנוצרית, וטעות קלה יכולה לסכן את נושא הנירות האלה ולהמיט עליו אסון. גויי הסביבה הסתכלו על כל אדם חדש, שבא לגור בסביבה חדשה, כעל יהודי, המחפש מסתור, ורבים הלשינו עליו בעד בצע כסף. גם ללא תמורה מסרו את האנשים האלה לידי הגסטפו. לגבי הגברים היה המצב מסובך ביותר בגלל סמן ההכר, שהיה חתום בבשרם. רבים ניסו את מזלם בדרך זו, וביחוד נשים וילדים, וחלק מהם אף הצליח כך.

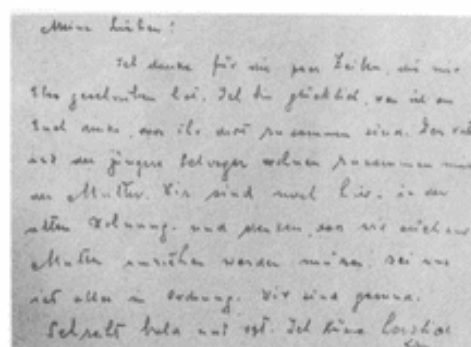
אפשרות נוספת היתה מציאת מקלט של קבע מחוץ לעיר אצל גויים. הרבה אנשים ניסו דרך זו, רק מעטים מהם נשארו בחיים. חלק גדול מהם נפל קרבן להלשנה של שכן או של מכר של בעל הבית, המלשינים האלה מסרו מידע לגסטפו, ואלה

בלזץ ! לא היתה זו עוד עיירה קטנה בפולין המזרחית. בלזץ נעשה מושג חדש, המסמל חיסול המונים — מחנה השמדה — מקום אשר נרשם בתולדות ישראל באותיות גדולות בדם יהודי נקי. שם זה עבר מפה לפה וסמל המוות, הריגה, חיסול !!!

גם לנו, ליהודי מזרח פולין, היה מחנה השמדה משלנו, בית חרושת להריגה, שעובדים בו לפי תוכנית מדויקת ; אקציה — אוספים יהודים במקום איסוף, רכבת מחכה בתחנה — מובילים יהודים, ממלאים את הקרונות, סוגרים וחותרים את הקרונות — הרכבת יוצאת, היא ממחרת, באה למחנה, מורידים אנשים, מחלקים מכות, מפשיטים — מובילים ישר לתאי הגזים, שורפים את הגויות. וטרם סיימו מלאכתם מגיע משלוח חדש !! המכוונות והאנשים אינם נחים אף רגע. את חומר הגלם היקר אוספים ומובילים תחת משמר כבד למקום המיועד, וחלילה לאחר, הכל נעשה לפי התכנית, שהוכנה מראש. לכל עיר יש תאריך מדויק, ולתאריך זה מספר נפשות קבוע. הצוות עובד בדיקנות תחת ההשגחה של אנשי הגסטפו.

כשנודע לנו, מה קרה בעיר לבוב, נסעו מיטלמן וספיר, אנשי הקשר שלנו, לעיר המחוז לאסוף ידיעות אמיתיות, מהימנות. הם חזרו ובפיהם אישור הידיעות עם עוד תוספות. היתה רק נחמה אחת בפיהם, שהדבר, שקרה בעיר לבוב, קרה עד כה רק בערים גדולות, וכי אצלנו אין מה לפחד. הגרמנים השתדלו תמיד להרדים את עירנותנו, אך בינתיים, במשך כמה הימים הנוספים, נודע לנו על כמה פעולות כאלה גם במחוז שלנו, ומכאן הבנו והיינו בטוחים, שגם תורנו יגיע, מתי בדיוק יבוא היום, יגיע התור, לא ידענו, אבל ברור היה לנו שזוהי שאלה של זמן, אפשר רק ימים ! כל אחד מאיתנו ידע, מה צפוי לו. בעומק הלב של כל אחד מאיתנו נשאר בכל זאת איזה ניצוץ של תקווה, היא התקווה, שקיימה אותנו בגלותנו אלפים שנה ונתנה לנו את הכח להחזיק מעמד גם באותם הימים, בכל המצבים.

ביתר מרץ המשכנו לבנות מקלטים ומחבואים, באנו במגע עם מכרים גויים, תפשונו דרכים לאן לברוח בעת צרה, ואנשי קשר שלנו אספו כספים והשתדלו בעזרתם לדחות את גזר הדין אצל אנשי הגסטפו עד כמה שאפשר. והימים עוברים מהר, ואין יום, שלא תהיה בו אקציה בערים או בעיירות הסמוכות.

גלויה שנשלחה ע"י ד"ר שקלאי לקרובים בשוויץ, ובה ידיעה כי האב והגיס גרים עם אמם ואילו יתר בני המשפחה חושבים כי בקרוב יעברו גם הם אל האם בו בזמן שלמשפחה בשוויץ היה ידוע כי האם כבר אינה בחיים.

הימים הנוראים

אש השנה קרב ובא, ואנו יודעים היטב, מהו חג יהודי אצל הגרמנים! זה תאריך מסומן מראש לפעולה מיוחדת נגד יהודים. אחרי ראש השנה בא יום הכפורים, אותו לא שכחנו מן השנה הקודמת. ומי יודע, מה יביא לנו יום הכפורים השנה?

האקציות נגד יהודים בימים הנוראים היו קשות במיוחד, והתור שלנו התקרב. אנשי הקשר שלנו החליטו אחרי ראש השנה, אשר עבר עלינו לטובה, בלי אקציה, לנסות מזלם פעם נוספת אצל אנשי הגסטפו, אשר בזמן האחרון היו כאילו גלויי לב במידת מה. אנשינו הביאו להם מתנות מתאימות בבקור זה, שמטרתו היתה לברר אצלם, מה צפוי לנו ביום הקדוש, המתקרב ובא עלינו לטובה, ולהשתדל לדחות את האקציה אצלנו עד אחרי החגים... להרויח זמן... הכוונה... לתת לנו אפשרות להתכונן למאבק פסיבי, למצוא מחבוא יעיל, לסיים הכנות בתוך המקלטים. פשוט לחיות עוד יום — עוד כמה ימים. ואולי?

יום כיפור תש"ג

ערב יום הכפורים חזרו ובשורה טובה בפיהם. חכיתי להם ודברתי איתם. שניהם היו שבעי רצון ובטוחים, שהצליחו במשימתם. אנשי הגסטפו הבטיחו להם חגיגת בהן צדק שלהם, שיום הכפורים יהיה יום שקט. דברים אלה הרגיעו אותנו ונכנסנו לאוירה של ערב החג הגדול, ערב היום הקדוש. החלטנו להתכנס ולהתפלל בציבור, כמו בשנה הקודמת, וסדרנו סדורים להיות מוכנים לכל צרה, אם תבוא עלינו לפתע, למרות הבטחות

אנשי הגסטפו, שהרי הבטחות לחוד והכנות לחוד. האדוקים התפללו תפילת מנחה של ערב יום כפורים כל אחד בביתו, ובציבור נפגשו רק לתפילת 'כל נדרי', שנערכה בבתי פרטיים. גם בדירתנו סדרנו תפילה. שניים רבים חלו במשך השנה. הרבה אנשים, אשר השתתפו עמנו בתפילה לפני שנה לא היו עוד בעולם הזה. ביניהם גם אבי ז"ל. ואלה אשר באו לתפילה, גם הם לא היו שייכים לעולם הזה, בידו של כל אחד היה כבר גזר דין המות, ובפי כל אחד היתה תפילה אחת לרבונו של עולם — קרע רוע גזר דיננו! בדירתנו התאספו כשמונים איש. התרחצנו, החלפנו בגדים — ואוירת החג אפפה אותנו משעות הפגישה לתפילה.

אוירה זו באה עלינו פתאום, בבת אחת. כאילו נשמה יתרה נכנסה בנו למרות הצרות, שלא הוקלו, וברחוב דומה יום זה לכל ימות השנה בימי כיבוש הנאצים. הרגשתי את השינוי בפניו של כל אחד, במבטו ובדבריו, בדיבורו, באיחולי ברכת החג הלבבית ובשקט בפגישות עם כולם. הדלקנו נרות נשמה, סגרנו את החלונות ואת הדלתות, פתחנו את ארון הקודש, שבו היה ספר תורה, ופתחנו בתפילה לפני אמירת 'כל נדרי' „על דעת המקום ועל דעת הקהל“.

כמה שונה היתה התפילה הפעם מן התפילות הקודמות של ערב יום כפור, אפילו מן התפילות של השנה שעברה? אשתקד התפללנו בחרדה ובמתח לקראת מה שיביא לנו יום המחר. חדורי תקווה להצלה ולחיים זעקנו לרבנו של עולם. לחיים ולא למוות! „סלח לנו, מחל לנו“.

הפעם היתה זו תפילה אחרת, תפילה, שהנפש חייבה אותה, שהשעה תבעה אותה. זו לא היתה תפילה סתם, אלא שיח עם הבורא — אולי יעלה לרצון לפניו לשמוע אותה. בשיחה זו היה קטרוג מר נגד כל העולם החופשי, הגדול והאכזרי. בתפילה איובית זו טענו את הטענות הצודקות שלנו כלפי אלוהים ואדם, מעין קטרוג וגם וידוי של הרגע האחרון שלפני החיסול, לפני ביצוע פסק דין מוות, וודוי, שכוונתו להסיר את כל המעיק על הלב, כאדם המתודה ברגעים האחרונים של חייו, בעמדו להשתחרר מכבלי העולם הזה.

כל אחד אמר תפילתו בלחש ובשקט, מישוהו בכה, אחר מלמל בהנעת שפתים, ואחרים היו שקועים במחשבותיהם, רחוקים מעולם המציאות. רגעים כאלה של אמונה וקדושה בחיי האדם ראיתי פעם אחת בחיי באותו ערב יום כפור בשעת התפילה! בפינה דלקו נרות נשמה, שהדלקנו הפעם בשבילנו — בשביל עצמנו, לא בשביל אלה, שכבר שבקו חיים, כי היום הזה שוב אינו יום הדין, כי עמדנו כבר אחרי מתן גזר הדין, ואנו בתפילתנו הכנו את עצמנו לרגע הגדול, בו יוציאו הרוצחים לפועל את גזר דיננו, ובכל זאת, בלב כל אחד נשאר ניצוץ של תקווה, מעין הרגשה, שכל זמן שהנשמה בקרבך, עדיין יש תקווה.

לאט לאט המשכנו את תפילתנו. לכל אחד מאיתנו היה כל כך הרבה לאמר, שיכולנו להמשיך בתפילתנו עד אור הבקר, אלמלא אזהרת אנשי השמירה, שעלינו לגמור ולהתפזר מיד, כל אחד לביתו, סמוך למקלטו. את תפילת שחרית קבענו עם עלות השחר, כדי לגמור אותה בשעות המוקדמות של הבקר. ובשעה שלוש אחרי הצהרים נתחיל בתפילת מוסף.

רוב האנשים עזבו את הדירה, נשארו בה רק מעטים מבני המשפחה. אשתי ובני היו אז בכפר. ישבנו, כל אחד בפינתו, שקועים במחשבותינו, ולא דברנו איש עם רעהו. מרוב עייפות נרדמו כולם, גם עלי נפלה תרדמה וחלמתי — ויתכן שהיה זה חלום בהקיץ. בחלומי ראיתי את הורי, אף על פי שזכרתי וידעתי בחלומי, שהם כבר בעולם האמת. תמונה זו, שראיתי בחלומי, נשארה חקוקה בליבי, וגם עתה היא לפני כתמונה חיה. אני שומע את דברי אמי ז"ל, כשהיא אומרת לי: „בני, אל תתיאש, אל תעמוד באמצע הדרך, נסה הכל, עשה הכל, אחרת אתה אבוד“! ובעיני אבי ז"ל ראיתי הסכמתו לדברי אמי, כאילו הוא נותן חוזה, לדבריה, ורומזות עיניו: ואני אהיה עמך! המילים האלו נחקקו עמוק בליבי, ועד היום לא הוצאתי מפי, פחדתי שמא אאבד אותן, או שמא יפסידו מכוחן. ברגעים הקשים ביותר לאורך שנות השואה, בזמן המצוקה, חשבתי עליהן, וחזרתי על המילים האלה, והן באמת עזרו לי להתגבר על כל הקשיים. הן נתנו לי את הכח, האומץ והאמונה לעבור בשלום את כל התלאות, שבאו עלי בדרך!

הבקר טרם האיר, והאנשים התאספו לתפילה. אחדים קראו כל הלילה מזמורי תהילים, אחרים ישבו שוממים ומפחדים, שמא יתרחש משהו בלתי צפוי, ורצו להיות מוכנים, אם... בדרך כלל התחילו פעולות הגרמנים באשמורת השלישית בלילה. את הרגע הקריטי עברנו, עד הבקר לא הופיעו הגרמנים, לא נראו שום הכנות לפעולה. פתחנו בתפילת שחרית. לרוב האנשים היתה זו תפילתם האחרונה בחייהם. איני יודע משום מה, אולם תפילת שחרית זו היתה אחרת לגמרי מתפילת כל נדרי של ליל אמש. הרגשנו מתיחות באנשים, היה בהם איזה אי שקט,

כאילו מחכים, שבכל רגע יתרחש דבר חשוב בחייהם. בחוץ היה כל הזמן שקט. קרירות נעימה של בקר קיץ יפה, נאה, היה זה אחד הימים היפים של הסתו הפולני. ברחובות הסתובבו אנשים, היהודים ממהרים. אלה שכבר גמרו תפילת שחרית רצים הביתה, אחרים הולכים לעבודתם הרגילה, שכן החג אינו פוטר את היהודים מעבודתם הקבועה. אחדים יצאו לאסוף ידיעות.

ברחוב היה הכל רגוע. אין מרגישים בסערה, המתקרבת ובאה. השעה היתה שבע ושלושים בבקר, ואנו עומדים בגמר תפילת שחרית, כאשר פתח גיסי, שלמה גלזר ז"ל את הדלת ואמר בשקט, אבל במילים נרגשות ומלאות פחד: 'גסטפו! הגסטפו בעיר!!' — הקיפו את העיר מכל הצדדים. שניות שרר שקט, פתאום צעק מישהו: בלזץ.

מילה זו השפיעה על כל הנוכחים כפצצה. האנשים פרצו את הדלת, ובין רגע נעלמו כלם בהשאירם את המחזורים ואת הטליתות.

פתאום נעשה הבית ריק, עזוב ועצוב, אין תפילה, אין תנועה, אין אנשים, רק ריקנות ושקט מדכא, אתה שומע רק את נשימתך הכבידה והעצורה.

בחדר נשארו חמישה איש, שני גיסי, גיסתי, אחותי ז"ל ואני.

האקציה הראשונה לבלזץ

תוך אינסטינקט הפניתי עיני אל הפינה, בה עמדו נרות נשמה, וראיתי, שכמעט כולם כבו מרוח הפרצים שנשבה בחדר, אחרי שהבורחים השאירו את הדלת פתוחה. הרגשתי מעין התכווצות באזור הלב, זיעה קרה כסתה אותי, ראיתי בזה רמז. רצתי אל הדלת וסגרתי אותה כדי להציל לפחות מה שנתן להציל. כעת הזזתי את הארון, שעמד בפינה במטבח, והסתיר את הכניסה למחבוא, הכנסתי את הגיסים, את גיסתי ואת אחותי, החזרתי את הארון למקומו, סדרתי את הטליתות והמחזורים והתישתי על יד החלון רואה ואינו נראה. השינוי הפתאומי והמצב החדש שנוצר שיתקו את תנועת, עשיתי מה שעשיתי מותנע מכוח פקודותי, שנתתי לעצמי. הסתכלתי החוצה, שמתי רגל על רגל, יד לתוך יד — כמעגל סגור בפנים הגוף, השתדלתי לשק את כל פעולות הגוף שלי פרט לנשימה שיטחית ולפעימות הלב. איך הצלחתי להכניס את עצמי למצב הזה, איני יודע.

ישבתי כך שעות רבות, שמעתי ראיתי ולא הגבתי — ישבתי מאובן. מסביב נשמעו צעקות הגרמנים, בכי ילדים, אמהות מבקשות רחמים, הדי יריות, רואה אני דרך החלון, כיצד מובילים אנשים, מכים אותם, יורים בהם. נופלים, אחרים בורחים, ערבוביה. בהלה, בכי, צעקות. כל זה אני רואה ואיני מגיב.

כל זה עבר לפני עיני כמו סרט נע, סרט של מתח. התמונות משתנות מהר, אבל הזמן עומד ולא זז, הוא קפוא, כמוני. גם חדרי עמד שקט. אף אחד לא נגש אל הדלת. איש לא נסה לפתוח אותה. הצעקות והיריות היו סביב לדירת. מחדרי השכנים הוציאו את כלם והובילום למרחקים, לנצח. אחריהם שרר בדירותיהם שקט של בית הקברות.

ואני נשארתי במקומי מאובן שעות רבות, בלי תנועה, בלי מחשבה, בלי להרגיש, שאני קיים. רק בחצות התעוררתי ממצבי הרדום, כאשר החלו האנשים שלנו במחבוא להזיז את הארון ורצו לפרוץ החוצה. סבורים היו, שאותי תפשו עוד בשעות הבקר, והם נשארו לבדם בדירה, במחבוא. ממחבואם ראו צללים ואורות, הבהוב נרות הנשמה, שדלקו עדיין, חשבו, שיש שריפה בדירה, וניסו לברוח.

קפצתי ממקומי, נגשתי אליהם והזהרתי אותם, שלא יצאו, כי הפעולה עדיין נמשכת. החזרתי את הארון למקומו. לאט נגשתי אל החלון — ברחוב היה שקט. רק משמר כבד של גרמנים הסתובב ובידיהם פנסים וכלי יריה. התישבתי במקומי, ולאט חזרתי למצבי הקודם.

אחרי חצות שמעתי פתאום דפיקות בדלת. תחילה עדינות למדי, וכשלא עניתי נעשו הדפיקות כל פעם יותר חזקות, שמעתי קריאה: לפתוח את הדלת! הכרתי את קולו של החצרן של ביתנו. לא פתחתי לו ולא הגבתי על דפיקותיו.

הדפיקות האלה הוציאו אותי משווי משקלי. קור ורעד ואי שקט תפסו אותי. הלילה היה ארוך מאד. השעות נמשכו עד אין סוף. אז קבעתי, כי שעה בלילה היא הרבה יותר ארוכה מיום שלם. לאט עברו השעות הארוכות. האור של זריחת השמש חדר דרך החלון והאיר את החדר הקר והזר לי ברגעים האלה! הנשמה שלי נעשתה יותר מהירה, ופחד התגנב ללבי. הרחוב קם לתחיה, — שוב אותן צעקות, דפיקות, יריות, כמו אתמול.

דופקים בדלת, אני שומע קולו של החצרן האומר: כאן יש יהודים! ואחריו דפיקות חזקות וצעקות הגרמני: פתח יהודי! הדפיקות מתגברות, וכשלא הגבתי, שברו את המנעול בגרזן ופרצו את הדלת. הגרמנים נכנסו, החצרן נשאר בחוץ. היו הם חמישה, ובלויתם מיליציאנט יהודי, בנו של סנדר קלר.

הגרמנים פנו אלי ושאלו בתמיהה: „איך נכנסת ומה אתה עושה כאן בדירה סגורה וחותמה בחותמת של הגסטפו? הרי הדירה הזו עברה בדיקה, וכל היהודים הוצאו ממנה? אז עלה בדעתי, הבנתי את הסיבה, שבגללה פסחו הגרמנים על דלת דירתי, שעה שבכל הבתים בסביבתי ערכו חיפושים. אחד החולים, שהיה בטיפול, מאנשי הגסטפו, סגר את הדלת בכוונה וחתם אותה. עשה זאת כדי להציל אותי.

בינתיים הוציאו אותי מן הדירה לפרוזהדור תחת פקוחו של המיליציאנט, ואנשי הגסטפו בעצמם עשו חיפושים בכל הדירה ובזו כל דבר ערך. קלרר ספר לי על החורבן, שהגרמנים עשו בעיר, בין היתר תפשו את הוריו, את אחותו עם הילד, ואין שום אפשרות לשחרר אותם, ואין אפשרות להמלט, העיר סגורה מסביב באופן הרמטי, אין יוצא ואין בא. את האנשים שתופסים מובילים לכרך העיר. שם יושבים גם כמה מאנשי היוזנרט. הרבה אנשים זקנים וחולים נהרגו ביריות. אחרי כמה דקות סיימו הגרמנים את החיפושים בדירתי. לא מצאו את האנשים המוחבאים, הורידו אותי לחצר, התחנה הראשונה בדרך לכרך האסוף. באותו רגע נגשו אלינו שני אנשי הגסטפו, הם שהיו בטיפול, והם אשר שמו את החותמת על דלתי. פנו לגרמנים ובקשו מהם לשחרר אותי, כיון שאני רופא, העובד בבית החולים הגרמני ומטפל בגרמנים. בקשתם לא עזרה לי. הגרמנים לא נענו ופקדו עלי לזה.

אז רמז לי איש הגסטפו — הבנתי את הרמז, קפצתי בזריזות ורצתי אל אחורי הקיר, המוביל למדרגות. שמעתי מאחורי צעקה: עצור! ויריות, אך אני כבר

הייתי בחדר המדרגות, שם התחבאתי במחבוא פרימיטיבי. על ידי עבר בריצה גרמני ובידו אקדח שלוף. הוא ירה כמה יריות בכל הכיוונים, הסתכל הנה והנה, לא גילה אותי וחזר. להשאיר שם לא יכולתי, החצרן הכיר את הבית ואת כל מחבואיו. לברוח אל מחוץ לבית, בזה היתה סכנת מוות בטוחה. גם לא יכולתי להשאיר את קרובי לבדם, כי החצרן ארב להם, ובלעדי הם אבודים. חזרתי איפא לדירתי. התישבתי במקומי, כשדלת דירתי פרוצה.

עברו שעות, והחצרן הביא כיתה אחרת של גרמנים, ביניהם גם מיליציאנט יהודי. כששאלוני, מה אני עושה כאן אחרי החיפושים, הסברתי להם, שאני רופא בבית החולים הגרמני, אמנם תפשו אותי, כאשר חזרתי הביתה מן העבודה, והביאו אותי לכרך האסוף. אך לבקשת משרד הבריאות שחרר אותי מילר בעצמו. המיליציאנט היהודי התייצב להגן עלי בפני הגרמנים ודרש רק, שאשלם כופר לגרמנים. הם הסתפקו במה שנתתי להם והסתלקו.

בצהרים הביא החצרן כיתה אחרת של גרמנים. הפעם בלי מיליציאנט יהודי. הם שאלו שוב אותה שאלה: מה אני עושה כאן בדירה עם הדלת הפרוצה, אחרי שהדירה עברה חיפוש ואני עניתי אותה תשובה, 'אני רופא וכו'... ושמילר בעצמו שחרר אותי, כשהייתי כבר בכרך האסוף. גרמני אחד, מפקד הכיתה, אמר: אמת דבריך. הייתי נוכח שעה שמילר שחרר אותך. שב כאן בשקט, ושום דבר רע לא יקרה לך. הלכו. האמת היא, שהגרמני ראה, איך שחרר מילר רופא מכרך האסוף, הוא רק טעה. היה זה דר. פלד ולא אני.

נשארתי לשבת במקומי, כמו שיעץ לי הגרמני, אבל השקט היה ממני והלאה, השמש עלתה גבוה, וקרניה חיממו את החדר, בחדר מחנק, ולי קר, אני רועד כולי, זיעה קרה כסתה את גופי. לא הרגשתי רעב. למרות הצום המוחלט של ארבעים שעות רצופות הרגשתי, כאילו אני צף בסירת גומי בים הסוער, אחרי שספינתי נטרפה וטבעה, עננים שחורים מכסים את פני השמים, ועיני מחפשות נקודת הצלה, מאין תבוא עזרה?

מצב זה נמשך עד שעה שתיים וחצי אחר הצהרים. החצרן לא ויתר, לא אמר נואש. הפעם הביא אדם מן המשטרה החשאית, פולני בן עירנו. הוא הסביר לאיש המשטרה החשאית בדיוק את מקום המחבוא, ואמר לו, ששם נמצאים הרבה יהודים. איש המשטרה נכנס כאילו אינו רואה אותי והתחיל בחיפושים, בלי להגיד אף מילה עבר מחדר לחדר וחזר למטבח. (היו לנו שני מטבחים) פתח את הארור נות, התאמץ למצוא את הכניסה למחבוא, (הוא ידע, שהכניסה היא מהמטבח), ובמשך שעות עבר בחיפושים כמה פעמים את הדירה ולא הצליח לגלות את המטבח, את הארון ואת הכניסה. ראיתי בפנים שלו מתח ועצבנות, כאשר פתאום בא חברו בריצה וקרא לו לצאת החוצה, הם דברו ביניהם ושניהם נעלמו. מבעד חלוני ראיתי, שגם יתר הגרמנים נעלמו, והבנתי, שהאקציה נסתיימה. אולם לאמיתו של דבר לא נסתיימה, הם גמרו רק את החיפושים אחרי האנשים, וכעת גייסו את כולם להעברה. את כל אלה, אשר תפסו ואספו בכרך, העבירו לתחנת הרכבת.

אני נצלתי את הרגעים היקרים האלה כדי לשחרר את האנשים שלי מן המחבוא, הם ברחו מן הבית אל מחוץ לעיר, ואני נשארתי לבדי. הרגשתי הקלה, המתחנות בה הייתי שלווים ושש שעות פגה לאט, אולם תקפה אותי חולשה. הייתי כמו אדם אחרי מחלה ממושכת, כשהחום ירד פתאום, ולחץ הדם ירד מתחת למיני מוס. מזה יומים לא באה לפי אפילו טיפת מים. התישבתי ולא הייתי מסוגל לקום.

עברו שעות, השמש שקעה. בדירתי נעשה חושך. צללי אור הירח והעננים הרצים בשמים משתקפים ברצפה ומגרים את העצבים שלי בתמונות, שמשתנות במהירות רבה, שקעתי יותר ויותר בהזיות, הייתי קרוב להתמוטטות. הדלת נשארה פתוחה, ולא היה לי כח לקום ולסגור אותה. הלילה היה קריר, האויר הצח רענן אותי מעט. איני זוכר, איך עבר עלי הלילה הזה. זוכר אני רק, שבבקר, כאשר שכני לדירה, יעקב קורן הצלם, ראה את הדלת שבורה ופתוחה, נכנס ומצא אותי במצב של יאוש. הוא הוציא אותי בכח מן הדירה, סגר את הדלת, תקן את המנעול והביאני העירה, שם הכניס אותי לבית המרוח. קבלתי שתי כוסיות גדולות יי"ש וכעך. שתיתי, אכלתי. לאט לאט חזרו אלי כוחי וערנותי, התאוששתי. קמתי והלכתי. ראשית צעדי היו ליודנרט.

מפי עדי ראה

פרתי מה שעבר עלי באותן ארבעים ושמונה שעות. עתה אשתדל לחזור ולספר על האקציה את מה ששמעתי מפי עדי ראה, מפי אנשים, שהיו בקרונות הרכבת, שקפצו מן הרכבת וחזרו אלינו.

מכיון שעברה השעה, בה היו הגרמנים רגילים לפתוח בפעולה, לא חשדו אנשינו כלל במכוניות עמוסות צבא גרמני, שבאו לככר העיר ונעצרו בה. הצבא נשאר במכוניות. אחריהם באו אנשי הגסטפו במכוניות פרטיות, וגם אלה נעצרו. אנשים סקרנים התקרבו למכוניות להוודע, מה טיבם של היושבים בהן. אז ירדו אנשי הגסטפו מהמכוניות שלהם ונתנו סימנים ליתר האנשים שבמכוניות האחרות, והם התפזרו בכמה כוונים ונעלמו. באותו הרגע נתערר חשד בלב היהודים, שמהרו להסתלק. אחדים ברחו מחוץ לעיר, אחרים לבתיהם, אולם הנמלטים לא הספיקו להתרחק מרחק רב מהמקום, כאשר אנשי הגסטפו, שעד עכשיו היו שקטים, הפכו לפתע את עורם, נעשו לחיות טרף והתנפלו על האנשים כדי לתפוס אותם.

רק מעטים הצליחו להמלט, רובם נפלו בידי הרוצחים.

בינתיים הספיקו הגרמנים, שישבו במכוניות, לסגור את העיר מכל הצדדים. בין רגע פרצה בהלה. לברוח כבר היה מאוחר מדי. אלה שהיו להם מחבואים השתדלו להתחמק ולהגיע למחבואיהם. אחרים רצו ממקום למקום, אולי ימצאו פירצה בין המשמרות ויצליחו להמלט, ודוקא אלה היו הראשונים, אשר נפלו בידי המרצחים.

אספו את כלם אל ככר העיר. הגסטפו חלקה בינתיים את אנשיה לכמה כתות. חלק מהם הקיפו את העיר ועמדו, כשבידיהם כלי זין שלופים, מוכנים לפעולה. חלק אחר התפזר וחדר לבתים לחפש אנשים. רבים מאלה שהתפללו, היו עדיין עטופים בטליתותיהם, כי טרם הגיעה אליהם הבשורה הרעה. תפסו אותם והביאו אום לככר העיר, למקום האסוף. בינתיים הגיעה תגבורת לגרמנים, היתה זו המיליציה האוקראינית ועמהם ה"פולקסדוויטשים", שלקחו חלק פעיל בחיפושים. הגסטפו דרשה גם מהיודנרט ומהמיליציה היהודית, שיעמידו את עצמם לרשותם. בשעה הראשונה של האקציה תפשו את היהודים על נקלה. תפשו בשעת התפילה והובילם לככר העיר. היהודים הלכו בשקט, בגאווה, בראש מורם, כשהם ממלמלים

דברי תפילותיהם ומקבלים את גזר הדין מן השמים, שהרי אין מנוס מרצונו של הבורא. בהגיעם לככר ישבו לפי פקודה קרוב איש לרעהו, שכן אסור היה להם לעמוד, אסור לקום ואסור לדבר. בעד כל עבירה — דין מכות רצח או יריה. אחריהם הובילו אמהות עם-ילדיהן. הילדים בכו, האמהות בקשו רחמים, ואילו הגרמנים סחבו אותן, דחפו והכו ללא רחמים, עד שהביאו אותן למקום האסוף. גם אלה התישבו, כשפיהן ממלמל פרק תפילת היום בקול נחנק, בדמעות ובאנקות. הן באו בטרוניה אל רבוש"ע: מדוע?! מבקשות ומתחננות: „עשה למען תינוקות של בית רבן, עשה למענך, אם לא למעננו“.

לאט לאט מתמלאת הככר, עדיין מביאים אנשים, אבל בכל פעם פחות. חלות הפסקות ממושכות בגרירת אנשים לככר. המפקד על האקציה הוא מילר בכבודו ובעצמו. הוא מפקד הגסטפו של כל המחוז. הוא מתעצבן. נותן פקודה ליודנרט ולמיליציה היהודית להשתתף בפעולה נגד היהודים יחד עם הגרמנים, למהר למצוא את המחבואים ולסיים בהקדם את הפעולה, ואם לא יצייתו, יצורפו גם הם אל אלה שיושבים כאן בככר. עתה צורך לכל כיתה של חמישה גרמנים מיליציאנט יהודי נוסף לאוקראינים ולפולקסדויטשים. כל אלה מסתובבים ברחובות ועמהם כל מיני פרחחים, מנוולים, שודדים, אנשי חמס וסתם שונאי יהודים. הם כאילו עוזרים לגרמנים למצוא יהודים, אבל עיקר מטרתם גניבה וביזה. הגרמנים בודקים את הבדיקה הראשונה, הם מחפשים יהודים ודברי ערך, אחריהם באים ה„ערב רב“ וגומרים את העבודה — הורסים, שוברים, מפוצצים את החלונות ולוקחים כל מה שבא לידם.

לגבי הגרמנים לא היתה זו האקציה הראשונה, — הם כבר למדו היכן ואיך לחפש; דופקים בקירות לשמוע, אם אין הד של קיר פנימי. לפעמים פורצים את הקיר בגרזנים, בודקים את התקרה ואת הרצפה, את ארונות הקיר, מזיזים את כל הרהיטים, הם עושים את העבודה במומחיות, בנאמנות ובדיקנות.

מה עשו באותם הרגעים הקשים האנשים שבמחבואים?! האם יש בכלל מילים לתאר את מצבם, את סבלם של האנשים האלה ומה שעבר עליהם? את הרגעים הארוכים מהרגע שהם שומעים, איך פורצים את הדלת, את הצעקה „צא יהודי“, את הדפיקות בזמן החיפושים, כאשר שומעים, שהדפיקות מתקרבות ועוצרים את הנשימה, זיעה קרה מכסה את הגוף, רועדים מפחד ומקור. העצבים מתוחים עד הקצה. ילדים בני שלוש וארבע מבינים את הסכנה ואינם מוציאים הגה מפייהם. לילדים יותר קטנים נותנים סם הרדמה, סם שינה. קורה, שהמנה קטנה מדי, והילד מתעורר. מחזיקים בו, לוחצים את הפה בכח אל השד או סותמים את פיו ביד, לפרקים ממשיכים לסתום פי הילד, עד שהוא מפסיק לנשום. היו גם מקרים, שמנת סם השינה היתה יותר מדי חזקה, ובגלל תנאי האורור הגרועים, נרדם התינוק ולא התעורר עוד, וכך נשאר בידי אמו.

נקל להבין, שצעקה אחת של ילד היתה יכולה להביא מיד את הגרמנים אל המחבוא, ואז אבודים כל האנשים, המתחבאים בו. היו גם מקרים, שאם בחרה להשאר מחוץ לבונקר עם התינוק בידים, כדי לא לסכן את חיי האחרים.

אם האיר לאנשים במחבוא מזלם, והגרמנים לא מצאו אותם בחיפוש הראשון, אין זאת אומרת, שבכך נצלו. לפעמים נשאר שם גרמני אחד, שישב בשקט עשה מארב, כדי לשמוע, שמא יצליח לתפוש הד של צעקה, דיבור או תנועה, ואז יגלה את המחבוא. בדרך כלל לא נסתיימו החיפושים אף פעם בסיבוב אחד, שכן כפי שכבר כתבתי, אחרי הגרמנים באו הפרחחים והפולקסדויטשים, ואחריהם כתה

אחרת של הגרמנים, וכך כל הזמן עד גמר האקציה. היו גם מקרים, שאנשים בבונקר היו בטוחים, שהאקציה נסתיימה, עזבו את הבונקר, יצאו החוצה, ומיד תפשו אותם.

כל זה קרה בזמן שהגרמנים לא הצליחו לגלות את המחבוא, אולם אם חלילה מצאו את פתח המחבוא ופתחו אותו, עמדו הגרמנים מן הצד ושלחו פנימה את המיליציאנט היהודי להוציא את היהודים מן המחבוא. הגבורים הגרמנים פחדו להכנס לבונקר. עתה היה הדבר תלוי באופי וברצון הטוב של המיליציאנט היהודי. אם היה חזק ברוחו, חילק מהר את האנשים שמצא לשתי קבוצות, לצעירים ולמבוגרים. את הצעירים השאיר ואת המבוגרים הוציא. הוא ידע מה יהיה גורלו, אם יודע לגרמנים, מה עשה. הגרמנים שאלו אותו, אם זה הכל, אם לא נשאר בפנים אף אחד, והוא ענה בבטחון מה שענה. הגרמנים מצידם, ליתר בטחון, ירו כמה יריות לתוך הבונקר, חכו לראות אם אין תגובה, לקחו את האנשים, שהוציא המיליציאנט, והביאום לככר האסוף.

היו מקרים, בהם סב או סבתא זקנים, או שניהם יחדיו מסרו נפשם על קדוש השם כדי להציל את יתר בני המשפחה. הם נשארו בדירה מחוץ למחבוא, גלויים לעין. שמענו ממקומות אחרים על מקרים, בהם מצאו הגרמנים בדירה איש אחד או שניים, הסתפקו בהם ולא עשו חיפושים נוספים. אנשים אלה צריכים היו להיות חזקים באופי כדי לא לגלות את המחבוא תחת איומים ומכות. ואכן, כאשר הגרמנים מצאו אותם, לא הוציאו מפי הזקנים האלה אף מילה אחת, רק את הנשמה, ואת זה הם נתנו מרצונם הטוב. מה היתה הרגשתם של האנשים היושבים ומחכים למלאך המוות? מה עבר עליהם ברגעים הארוכים, עד שתפשו אותם, עד שעברו את החקירה המעורבת בצעקות, באיומים ובמכות, עד שידעו, שהצליחו במשימתם והצילו את קרוביהם במסרם את נפשם להצלתם? אכן מי ידע, מי יבין לנפשם ומי יאמין למסופר. היו אלה גבורים.

כשמצאו הגרמנים חולים במיטה השתדלו להביא אותם בכל האמצעים לככר האסוף. כל אחד מהם חייב היה להביא מספר מסויים של יהודים חיים, לכן עשו הגרמנים כל מאמץ לגרור חצי מתים לככר האסוף, ואת אלה, שלא יכלו לטלטל, הרגו במקום באכזריות נוראה, בסדיזם של, חיות טרף (זאת ספרו לי עדי ראייה. מיליציאנטים יהודים, שהיו נוכחים, ראו את זאת בעיניהם). הרוצחים לא הסתפקו ביריה, הם עמדו והסתכלו בקורבנותיהם בסיפוק עד צאת נשמתו של הנהרג וליוו את יסורי הגוססים בצחוק של בדיחות הדעת, ולפעמים הוסיפו לקרבנותיהם כמה בעיטות ברגליהם לאחר שיצאה נשמתם.

לאנשים במחבוא נדמה היה מצד אחד, שהזמן עומד, ומצד שני – שהוא רץ כל כך מהר, שכבר עברו עליהם ימים, שבועות ואפילו שנים, כי דקה אחת בבונקר היא יותר ארוכה משנה שלמה בחופש. אך האקציה רק התחילה, וכל זה קרה בשעות הבוקר. לעולם אי אפשר היה לדעת, היכן גבול כוחו של אדם, ועד היכן יכולתו לעמוד בסבל. לאיזה מאמץ מסוגל אדם, ומהי יכלתו בזמן הצרה, כל זמן שלא גילו אותו.

הגרמנים לחמו נגדנו מלחמת השמדה ומלחמת עצבים, במקרים שלא הצליחו לגלות אותנו, עשו כל מאמץ לשבור את התנגדותנו, את כוחנו לעמוד במבחן, במלחמת עצבים. בזה לא הצליחו.

בככר האסוף: הזמן אז כאמור בעצלתים, ובלי השוואה לזמן הרגיל. לעומת זה הגרמנים מגבירים את המאמץ, עובדים במרץ ובכל כוחותיהם. ברצון היו מעכבים

השעה היתה מאוחרת — הרכבת הגיעה. דלתות הקרונות נפתחו במהירות. אספו את האנשים ודחפו אותם פנימה בכח. לא איכפת היה להם, אם מישהו נפצע, נחבל, שבר את ידו או כמה מצלעותיו, ואפילו נהרג, אדרבא, הרי זו היתה כוונתם של הגרמנים, אשר הכניסו גם את ההרוגים לאותם הקרונות, המלאים אנשים חיים (למחצה). כל זה כדי להכביד על הנוסעים את נסיעתם. כאשר גמרו את העבודה, סגרו את הדלתות מבחוץ, לא סתם סגירה, אלא כסו את החלונות בתילדוקרני ובקרשים מוהודקים במסמרים. הבטיחו את הקרונות מכל צד, שיהיו סגורים הרמטית, כדי למנוע בריחה, ובכך, כמובן, הם מנעו מן האומללים גם מעט אויר לנשימה.

המפקד ואנשיו עברו על יד הקרונות, ספרו אותם ואת מספר הקרונות שבתוכם, בדקו בדיקה אחרונה, לפני שיצאה הרכבת מן התחנה. המפקד נתן את אישורו, והרכבת זזה לכוון בלזץ.

המפקד כעס, רתח, צעק מרוב בושה, שרק מחצית העבודה נעשתה היום, ומה יענה למפקדים, לממונים עליו? הרכבת יצאה, והם נשארו עוד יום, כי אסור לגרוע מן המספר, שקבעו להם. יום שלם בזבזו כמעט לחינם. בשתיים אחרי חצות נתנה פקודה להיות מוכנים לאקציה נוספת בשעה חמש לפנות בקר.

הפעם היתה הפעולה יותר אכזרית, יותר עצבנית ויותר מהירה. אנשי הגסטפו, אשר קבלו נזיפה, השתדלו הפעם בכל מאודם להשיג את מטרתם. הם פנו ליוזנרט ולמיליציה היהודית ואיימו לצרף אותם עצמם למשלוח, אם לא יעזרו לאסוף בזמן את המספר הדרוש של יהודים למשלוח הזה. אנשי הגסטפו פנו גם לאנשים בככר, והבטיחו לשחרר את המשפחה ואת האיש, שיגלה את המח' בואים של המכרים והשכנים. בטרור ובהבטחות נסו לשכנע את האנשים ולהכריח לגלות את מחבואם של האחרים. על ענין זה ספרו הרבה ספורים. האם באמת נמצאו אנשים, אשר נשברו ונענו לדרישת הגסטפו? ומה היה מספר האנשים, אשר האמינו, שבדרך זו יצילו את נפשם, איני יכול להגיד בודאות. היו גם כאלה, בודדים, שמלשינותם לא עזרה להם, כי מי שנתפש על ידי הגרמנים שוב לא שוחרר, אלא אם כן השתחרר בעצמו כמו שקרה לכמה אנשים בדרכם לבלזץ.

ביום השני הסתיימה האקציה בערך בשעה חמש אחרי הצהרים. ביום זה הצליחו הגרמנים לאסוף יותר יהודים מאשר באקציה ביום הקודם. סיבות ההצלחה שלהם היו נעוצות כנראה בהלשנה של כמה אנשים, גם בהכפלת כח ומרץ, וב־מאמץ מוגבר מצד הגרמנים, והעיקר, העייפות של האנשים, שישבו במחבואים. הפעולה עצמה היתה חזרה על זו של היום הקודם, אותה ככר אסוף, אותה דרך יסורים, ויתכן גם אותה הרכבת ואותם הקרונות. אחרי שלושים וכמה שעות סימו הגרמנים את עבודתם, אבל לא עזבו את העיר.

הרוצחים עם עוזריהם נתכנסו לחוג את הסיום המוצלח של רציחת יהודים, לשתות ולסעוד את לבם, לחלק שבחים ולסכם את שני ימי העבודה הקשה, אבל הפוריה. וזה עלה לנו בקרבנות נוספים. היו אנשים שסברו, שהגסטפו כבר עזבו את העיר. הם יצאו ממחבואיהם ומיד נתפסו בידי הפולקסדויטשים והפרחחים, אשר הסתובבו בבתי היהודים לשם שוד וגזל. את הנתפשים מסרו בידי אנשי הגסטפו, שלשם „קנוח סעודה" הוציאו אותם אל מחוץ לעיר ושם הרגום ביריות.

בינתיים עשתה הרכבת את דרכה לבלזץ.

בקרונות חושך, מחנק וסרחון, דוחק ומחסור באויר לנשימה. שוכבים זה על זה, מקללים, בוכים, צועקים, משתדלים להשתחרר מהלחץ והכובד של השכן, למצוא בערבוביה זו את הידים ואת הרגלים ולתפוס מעט אויר לנשימה.

לאט לאט נרגעים; משתדלים לעזור במצוקה זו, זה לזה. מישהו הצית גפרור, פתחו את העיניים, קרן אור בחושך הזה, ורואים למעלה בקרון יש סדק. כאן היה לפנים חלון קטן. צריך לנסות ולפתוח אותו! כמה צעירים מתקרבים, נגשים לעבודה, שהרי אין מה להפסיד. הם מנסים את כוחם. אחד הצעירים עלה על שכמו של חברו, מכה באגרופו פעם ופעמים, והנה זו הקרש. עוד כמה דפיקות חזקות, והקרש נפל. לפתע פרץ זרם אויר צח לתוך הקרון. חיים חדשים התעוררו; עכשיו מנסים לשחרר את יתר הקרשים ולהוריד מהחלון. אחרי שהשיגו את זאת, צצה בעיה חדשה, כיצד לפתוח את הדלת? דרך החלון אי אפשר להגיע ביד אל בריח הדלת. אחד הצעירים נדחק דרך החלון, שנים אחרים החזיקו בו, הרגעים גורליים, לחיים או למוות!

ביד אחת שחרר את התיל הדוקרני והורידו. הוא התעייף, לא יכול להמשיך. בשתי ידיו תפש את דפנות החלון, וברגלו נסה להרים את הידית. לא קל לפתוח. נסה עוד פעם ולא הצליח. הידים נרדמות לו, הן נחלשות. ופתאום קפץ הקרון על הפסים, והידית זזה ממקומה! עוד משיכה ברגל, והידית נפתחה. הוא החזיק אותה ברגלו בכל כוחו, כדי שלא תקפוץ בחזרה. בינתיים הזיזו האנשים את הדלת מבפנים, והיא נפתחה לרוחה.

הפתח לחיים

מי היה עכשיו אומץ לקפוץ מהרכבת, אל החופש? נחוץ לזה אומץ והרבה מזל. הגרמנים יושבים על הגגות, על גג כל קרון גרמני או שניים, ובידיהם כלי יריה. לאנשים האלה אין הרבה להפסיד. הראשון קפץ, אחריו השני, השלישי. שנים עשר איש קפצו מבעד לדלת הפתוחה, הצליחו, לא נפגעו חוץ משריטות וממכות מהנפילה על האדמה. הם חזרו העירה. רוב האנשים פחדו לקפוץ, או לא היו מסוגלים לכך, חלשים היו. אחרים לא רצו לקפוץ. ידעו את סופם. אין לאן לחזור. הם לא היו מסוגלים לעבור עוד פעם יום כזה, חיפושים, בונקר, ועל הכל — הישיבה בכר העיר והציפיה למלאך הגואל — למלאך המוות. הם פשוט נשברו. אנשים אלה היו אבודים, לא היו מסוגלים לשום מאמץ, לא פיזי ולא נפשי. הם לא היו מוכנים לקבל שום עזרה ושום הוכחה, הם הלכו בעיניים פקוחות לאבדן, לקראת המוות. אלה שקפצו מן הרכבת חזרו העירה בסודיות מפני המיליציה והגסטפו, והתחילו הכל מחדש...

החורבן שאחרי האקציה

מאות עד אלפים איש. ביניהם לקחו מהיודנט את ד"ר קלרר עם משפחתו, את שומר, את פרייער, את המורה דוד הורוביץ, כלם עם משפחותיהם. גם גיסי יעקב בומזה היה בין הקרבנות, היה אחד מאלה, שהיה באפשרותו, וסירב לקפוץ מהרכבת.

ביודנט נודע לי, כי מיטלמן הוא שנתמנה על ידי הגסטפו אחראי (אובמן) במקום ד"ר קלרר. את ברציו פלד הוציאו מהיודנט. זאת היתה תגובת הגסטפו נגדו על אשר לא התייצב ביום הכפורים יחד עם יתר אנשי היודנט בככר האיסוף. הגסטפו רצה עוד לפני כן לסלק אותו כנציג וכשליח של הקריזהאופטמן. ליודנט החדש צרפו עוד כמה אנשים במקום אלה, שהוצאו להורג.

ביודנט היתה מהומה, היה רעש גדול, ועבודה היתה רבה מאד. קודם כל צריך היה לקבור את כל הקרבנות, שנורו ונשארו בבתיים או ברחוב. כן צריך היה לספק אנשים, שיעשו סדר ברחובות אחרי הפוגרום והחורבן. נוסף לכך היו כל מיני דרישות מצד הגרמנים. אלה הטיבו לדעת, כיצד לנצל כל מצב, בו נמצאו היהודים המדוכאים, לא לתת להם אף רגע של מנוחה, לא לאפשר להם נשימה עמוקה, להפך, יש להכות ביהודים כל זמן שהם מושפלים, לא לתת להם להרים את הראש, לא לתת להם לקום ולהתנער.

ברחתי מהיודנט, ירדתי לרחוב היהודי. את אשר ראיתי שם אין מילים בפי לתאר. האנשים שנשארו בחיים היו עדיין תחת ההשפעה של המאורעות של הימים האחרונים. כלם רצו, דברו בשקט, יותר בתנועות ידים מאשר בפה. בעל חפש את אשתו, אשה את בעלה, ילדים את הוריהם, והורים את ילדיהם. אנשים עמדו על יד המחבוא ההרוס, העומד ריק, פתוח, שחור וחשוך, הסתכלו פנימה, קראו, צעקו — אין תשובה. נכנסו, חפשו, לא מצאו איש ויצאו. מי שהלך לא יחזור עוד לעולם. הבונקר נדס, אין אפילו הד לקריאה. הוא עזוב, מבוש, לא הצליח למלא את שליחותו, לא עמד במבחן. אין לסמוך עליו עוד. חורבן גם מסביב לבונקר, חורבן ברחוב. מה שנתן לשבירה — שברו, ואת השאר זרקו החוצה, לרחוב. נחרבה ונהרסה גם הנשמה של אלה שנשארו בחיים, כמו שנחרבה הסביבה כולה לגבי אלה, שהם עוד בחיים.

בדרך פגשתי מכר, איתו עבדתי יחד במרפאה בזמן שלטון הסוביאטים. הוא היה אחד מאלה, שקפצו מן הרכבת וחזרו העירה, מוכנים למאבק מחודש. הוא ספר לי, איך פתחו את דלת הקרון, איך קפצו החוצה. מי עמד על ידו, על מה דברו, ומי סירב לקפוץ. על כל הפרטים האלה מרגע שתפסו אותו עד שקפץ מסר לי דין וחשבון מפורט, שכן הרגיש צורך 'לשפוך' את לבו. לספר מה שעבר עליו כדי להקל על עצמו. אני הקשבתי לדבריו, עד אשר מישהו אחר פנה אליו בשאלה, ואז התחיל לספר את כל הספור מן ההתחלה.

עזבתי אותם והלכתי בכוון ה'ריסקה'. כאן באה לקראתי גברת רוס'מנדלברג, בעלת בית המרזח. היא קרבה אלי ברקוד, בצחוק ובשירה — שרה את שירת האם השכולה, המחפשת את ילדיה: „איפה אתם ילדי שלי? רחוק רחוק ממני". את השיר הזה שמענו פעם בהצגה. אשה זו שכלה ביום כפורים זה את אמה ואת שני ילדיה. ראיתי מרחוק, שאסונה פגע בה קשה. היא התקרבה אלי, הסתכלה בי, כאילו היא רואה אותי בפעם הראשונה בחייה. לפתע חבקה אותי ופרצה

בבכי מר. זה היה כבר מעל לכוחותי. לאט לאט השתחררתי מזרועותיה, אך כל אותה שעה לא יכולתי להוציא מפי מילת נחמה בשבילה. במה לנחם אותה? נשארנו כך רגע ממושך, והיא מלמלה כל הזמן „היכן הילדים שלי?“, „היכן הם?“ שוב הסתכלה בעיני המלאות דמעות והלכה, אך אני הלכתי לדרכי, ואולי רצתי, ברחתי.

כעבור זמן מה הגעתי לבית החולים. נכנסתי, כלם הסתכלו בי, אמרתי לאחיות, שאיני מסוגל לעבוד היום. האחות אמרה לי: „לך לנוח, אתה מאד עייף“. איני יודע, איך נראיתי בעיניהן, ומה חשבו עלי, בראותן אותי במצב, שבו הייתי. עזבתי את בית החולים. לא זה המקום למנוחה בשבילי. הלכתי לכפר, אל אשתי ובני.

הייתי עייף ורדום. סחבתי את רגלי לאט, והדרך נראתה לי ארוכה מאד. החלטתי לסטות לצד הדרך למנוחה קצרה. לא רחוק משם ראיתי אבן גדולה בצד הדרך בין שדות תבואה, התקרבתי והתישבתי עליה. השמש עלתה למרומי השמים ושפעה חום רב. הייתי שטוף זיעה. פשטתי את המעיל, ואז התברר לי, שאני עדיין לבוש בגדי חג.

טוב היה לשבת כאן לנוח. מסביב שרר שקט גמור. האויר צח, השמים בהירים, מרחוק הגיעו לאוזני שירים וקולות צחוק האיכרים, המעבדים את אדמתם. איזה הבדל, חשבתי בלבי, בין יהודי, שהוא הפקר בעולם כלו, ובין הגוי, האזרח, היושב על אדמתו ומעבד את נחלתו? השקט הנפשי. בקרבתי אין איש, חופש, אין מפריע. אין גרמנים, אין שפיכת דמים, אין צעקות ואין חורבן. שלווה מסביב. מותר לנשום אויר צח כאות נפשך, אויר חופשי, כלו שלך. מותר לחיות. לאט לאט השתחררתי מן המתח והלחץ, בהם הייתי נתון במשך ששים השעות האחרונות. השקט והסביבה הנפלאה עזרו לי לחזור לשווי משקלי הנפשי, לעכל את הדברים ששמעתי ולחזור מילה במילה על הספור רב המתח ששמעתי מפי האדם, שקפץ מהרכבת. שאלתי את עצמי, מי צדק, האדם שקפץ מן הרכבת כדי להמשיך במאבקו הקשה להצלה, לחיים? — או צדקו גיסי ואחרים, שנשארו ברכבת בדעתם, שאין להם מנוס מן המוות, שאין תקווה להצלה, ואין ערך למאבק, כיון שאין סיכוי להציל את החיים. איני יודע, אם אני שלא נתפסתי, ולא הייתי בכרך האסוף, וגם לא קפצתי מן הרכבת, הייתי מסוגל לעמוד פעם נוספת במתח כזה?

לפנות ערב הגעתי למשפחתי בכפר. ספרתי להם את חוויותי ושמעתי מפיהם, מה שעבר עליהם במשך שלושת הימים.

בערב בשיחה עם אשתי אמרתי לה, „את יודעת, חשבתי הרבה במשך היום, איני רואה טעם בהמשך המאבק על החיים, אין תקווה להצלה, כולנו נלך באותה הדרך: מחבוא, חיפושים, הובלה אל כרך האסוף, הרכבת ובלאץ. האם לא יותר טוב שנגמור את חיינו בשקט בדירתנו, כולנו יחד ובבת אחת? ענתה אשתי ואמרה: אני מוכנה לבלוע מנת רעל, גם אתה, אולם מי יתן את הרעל לבנו? שתקתי. צדקתי, חשבתי בלבי. אין לנו רשות להחליט על חיינו! נזכרתי בהורי ובדבריהם: אסור להתיאש ויש להמשיך!

למחרת קמתי עם עלות השחר וחזרתי לעבודתי, לחיי הקשים, למאבק להצלת המשפחה ולמצואות. עבודה רבה נצטברה לי בבית החולים. משם הלכתי לפנות ערב העירה ובקרתי את החולים שלי.

הדרך לחיסול המלא – והמאבק נגד החיסול

חרי החורבן, אשר ערכו בנו הגרמנים ביום הכפורים ולמחרתו, שבו השלימו ה'פולקדויטשים' עם הפרחחים את מלאכתם, קבלו אלה האחרונים פקודה מן הגסטפו לאסוף את הרכוש היהודי. זו „הירושה“, שנפלה בחלקם, של דירות ושל החפצים שבהן, אחרי חיסול כאלפים יהודים כדי לקיים את הפסוק: „רצחת וגם ירשת!“

חדשים רבים לפני הפעולה הזהירה העיתונות הגרמנית והאוקראינית במאמריה את האוכלוסיה הלא יהודית מלהתקרב ליהודים, מלבוא במגע עמהם, מלקנות מהיהודים ומלסחור עמם מסחר חליפין. הם טענו, שהיהודים נגועים בכל מיני מחלות, וכל מגע עמהם כרוך בסכנת בריאות ואפילו סכנת חיים לקונים מידם שחורה כלשהי. אולם עתה לא פחדו הגרמנים להכנס לתוך הבתים של היהודים, לבדוק כל חפץ קטן וגדול, לברר, לחלק ולסדר אותם, לקבוע מה לשלוח לגרמניה ומה להשאיר כאן ולחלק בין הערבים, הפולקדויטשים.

עברתי על ידם וראיתי את עבודתם. כיצד הם מעמיסים על העגלות רהיטים, כלים ושאר מצרכים. 'גזילה ליגלית' לאור השמש, ואין מוחה בידם נגד העוול המרושע הזה. לא חסתי על החפצים, אבל כל חפץ הזכיר לי את האדם, לו שיין היה אותו חפץ. הגרמנים מחסלים לא רק את האדם, אלא משמידים כל זכר אחריו, אפילו המטלטלים שלו, מעין מחיקה טוטלית מעל פני אדמה, כדי לא להשאיר שום סימן או זכר.

אחרי שרוקנו דירה, סגרו אותה וחתמו דלתותיה בחותמת שעה. דירות אלה נעשו כבר 'יודנריין'. ובאישור השלטון המקומי יוכל גוי לקבל את הדירה ולהשתכן בה.

את יתר הדירות, בהן נשארו הדיירים היהודים, תקנו היהודים בעצמם עד כמה שהשיגה ידם. סגרו חלונות בפחים, בקרשים ובכל חומר, המאפשר הגנה כל שהיא מפני הרוח, הגשם והקור של ימי החורף.

הסתיו כבר התחיל, והלילות נעשו קרים מאד. עם סידור הדירה וסתימת הפרצות בה עדיין לא נחו האנשים. הם המשיכו להסתובב, לסדר ולתקן פה ושם במלוא המרץ. אכן, ניכר בהם שנוי רב. הם נעשו יותר רציניים, שערותיהם הלבנים, שיבה נזרקה בהן. החורבן ניכר ברורות בפניו של כל יהודי. משהו נהרס בו ולא ניתן עוד לתיקון. גם הזמן לא ירפא זאת! אמנם האנשים היו מוכנים לפורענויות, ידעו, שתבוא עוד אקציה, פחדו ממנה, הפחד לא נתן מנוחה, לא ביום ולא בלילה, אכן אינה דומה מחשבה למעשה, כמו שאינו דומה הפחד לאעזע נפשי. רצוני לומר, כי החורבן שעבר עלינו בימים הנוראים האלה החריב גם את כל אלה, שנשארו בחיים. הם חזרו אמנם לעבודה היום יומית שלהם, שבורי לב, גוף ורוח, ובלבם הוודאות, שהיתה אקציה ראשונה ולא אחרונה, אחריה תבואנה אקציות נוספות, עד אשר תחוסל כל האוכלוסיה היהודית.

היו גם אנשים לא מעטים, שלא הצליחו להתאושש ונשארו שבורים, בלי רצון לחיים, הסתובבו כמו צללים, מרה שחורה שרויה עליהם. אלה היו בעיקר האנשים, אשר אבדו חלק ממשפחותיהם ונשארו גלמודים, בלי תמיכת יד עוזרת, בלי עדוד, בלי כח ובלי רצון להמשיך במאבק, כמו כל אלה ברכבת, שסרבו לקפוץ. אנשים אלה היו מוזנחים בחיצוניותם ובלטו ב„לא איכפתיות“ שלהם. והם היו היו גם הקרבנות הראשונים באקציה השניה. שכן עברו רק שמונה ימים, וגזירה חדשה נגזרה עלינו.

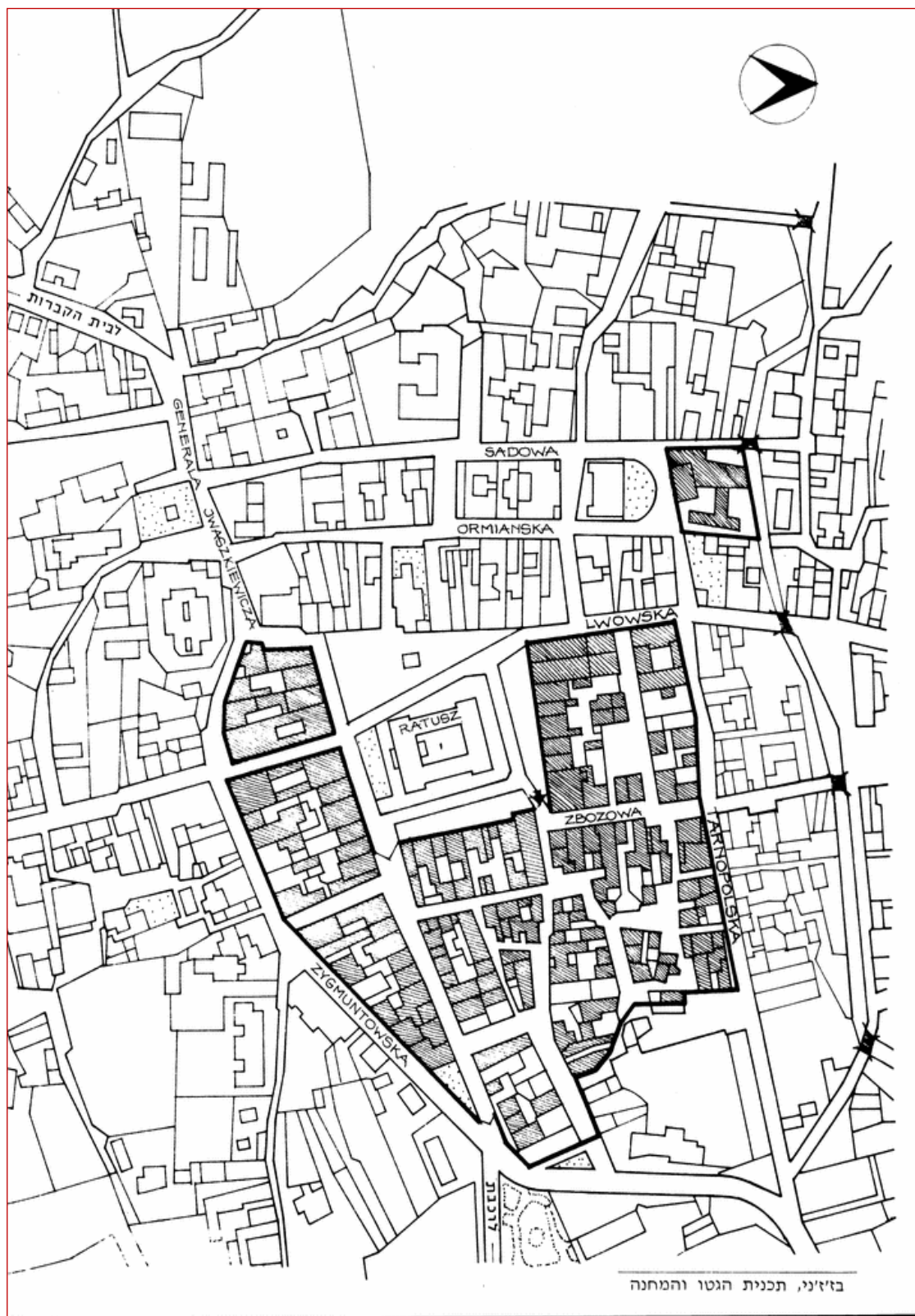
הגיטו

לקבוע באופן סופי ומוחלט מקום קטן, גדור, — גיטו בשביל שארית יהודי עירנו. הצטרפו אליו הקריזהאופטמן ואנשיו ואנשים מן השלטון המקומי. הם עברו בערי לארכה ולרחבה, דנו בכל פרט, עמדו על המקח ולבסוף לא מצאו מקום יותר מתאים לגיטו מאשר הבתים ההרוסים למחצה שבמרכז העיר ובכמה רחובות סמוכים. מקום זה היה הרובע היהודי לפני המלחמה. כעת היה הרוס ברובו, והאפשרויות לגור בו היו מועטות. לא היתה כל אפשרות סבירה להכניס לשטח צר והרוס זה את כל היהודים, שעוד נשארו בחיים. התלוצץ מילר ואמר: כעת יוכלו היהודים להזיע כאן כמו ב„מרחץ הזעה“; ופרסם פקודה, שעל כל היהודים לעבור לרובע זה במשך עשרים וארבע שעות, ויש לסמן את גבולות השטח ולסגרו. זה יהיה הגיטו היהודי, וממנו יוכלו לצאת רק אלה, שיש בידיהם רשיון עבודה מחוץ לגיטו. ללא יהודי הכניסה לגיטו אסורה בהחלט.

כיון שהמקום שקבלנו היה קטן מכדי שיוכל לקלוט את כל היהודים בעירנו, התחילו אנשי הקשר שלנו בפעולה נמרצת אצל השלטונות בעזרת מתנות ושלמונים כדי להרחיב את הגיטו ע"י תוספת כמה בתים מחוץ למקום שנקבע. זה לא היה קל, אך אחרי מאמץ גדול הצליחו להשיג כמה שינויים לטובתנו: קבלנו עוד כמה בתים, קבלנו הארכה להעברה, הארכה לשלושה ימים. בוטלה גם גזירה נוספת, שלפיה מותר להעביר לגיטו חפצים במשקל עשרים וחמישה ק"ג בלבד, מעתה הרשו להעביר הכל, בהגבלת זמן לשלושה ימים. לבסוף ויתרו גם על הפקודה, שלפיה יסגר הגיטו בחומה ובגדר תיל. הוסכם, שהסגירה תעשה בשלבים. זה היה הישג חשוב בשבילנו. הגיטו היה בשבילנו באותם הימים לא רק מקום מגורים קטן, צר וחשוך, אלא ממש כלא. כולנו הוכנסנו בבת אחת „לכלא“, סגורים ונתונים לפקוח קפדני של הגרמנים. עיני הגרמנים היו פקוחות עלינו במשך כל שעות היום, וכל שעה שרצו בכך יכלו לתפוש אותנו בלי מאמץ ובלי צורך בחפוש. שכן כולנו היינו מרוכזים בשטח אחד בלי אפשרות לברוח בזמן אקציה. כולנו היינו נתונים לשבט או לחסד בידי אנשי הגסטפו.

תנאי הדיור היו בלתי אנושיים; בחדר אחד הצטופפו עד עשרים איש. לא היה מקום לרהיטים, אפילו לא למיטות. ישנו על הרצפה, וכשהצליחו להכניס מיטה, ישנו עליה כמה אנשים. לעתים רחוקות הכניסו גם שולחן. בתנאים כאלה קשה היה לחשוב על נקיון מינימלי, וכתוצאה מכך פשטו בגיטו מגיפות, שבימי החורף הקיפו את רוב האנשים. מדי יום ביומו היו בגיטו לא פחות ממאה חולים, ולפעמים אפילו מאתיים. לא היתה כל אפשרות למנוע העברת מחלה מאדם לאדם בגלל הצפיפות. החולים שכבו במחבואים, בפינה רטובה וחשוכה, על האדמה, בלי שום טיפול אנושי ממשי. תרופות לא היו, גם אוכל לא היה, פרט למי שתיה, שנתנו לחולים בלי הגבלה. אנשים רבים, בפרט בגילים מששים ולמעלה, מתו ממחלות אלה. מתו גם אנשים צעירים, ואלה, שקמו ממחלתם, לא חזרו לאיתנם ונשארו חלשים, חוורים וירודים במשקל, ואין פלא בכך, שכן לא היתה להם מנת מזון הדרושה במחלות אלה, שתשיבם לאיתנם, ולא היה להם אויר צח לנשימה מהיותם מסתתרים כל הזמן במחבואים מפני הגסטפו. ואם בכל זאת נשארו בחיים חולים רבים, הרי זה תודות לרצון להתגבר על המחלה, דבר שעזר להם כנראה להתגבר על כל הקשיים, הקשורים במחלה.

בגיטו לא היתה שום אפשרות לקנות אוכל. השלטונות הסכימו להתיר ליהודים לצאת את הגיטו וללכת לשוק „נווירינק” למשך מחצית השעה, משעה שתיים עשרה בצהריים עד שתיים עשרה וחצי. באותה שעה היה השוק ריק ברובו, ולא היה שם מה לקנות. מעט האוכל, שהגיע לידי יושבי הגיטו, הובא בידי האנשים, שיצאו לעבודה מחוץ לגיטו, או על ידי אנשים, שיצאו בגניבה. שמו נפשם בכפם, יצאו לקניות וחזרו דרך כל מיני פרצות ומכרו את המזונות שהביאו בכסף מלא.

צרה נוספת היתה לנו בגיטו בכך, שכאן נשארנו בלי שום מחבוא, בלא כל אפשרות להסתתר בבונקר בשעת הצורך, כי לבנות בונקר לארבעים עד ששים איש זה ענין, הדורש זמן, כח־עבודה, חומרי בנין וידע בבניית בונקרים. וכאן הזמן דוחק. בהרבה מקרים היה השטח כל כך קטן, שלא היתה כל אפשרות לבנות בו מחבוא לכל כך הרבה אנשים.

היו גם בעיות של יום יום. בעיות קטנות אבל חוזרות ונשנות. אנשים, שהתרגלו לחיים יותר נוחים, בבת אחת היו צריכים לותר, וזה לא נעשה בקלות. היודנטר השתדל לחלק דירות וחדרים, להתאים משפחות ככל שעלה הדבר בידו. לא הצליחו להתגבר על כל הקשיים. מובן מאליו, שהיודנטר לא שכח לתת את החדרים הטובים והדירות הטובות לאנשים מכובדים (פרוטקציונרים) של אותם הימים.

העברה. לפי פקודת הגסטפו נמשכה ההעברה שלושה ימים ושני לילות. עד אז מותר היה להוציא מהדירות ולהעביר לגיטו כל מה שניתן להעברה. קשה לי לצייר לפני קוראי את התמונה הנוראה והמשפילה הזו. איך רצו אנשים בכל הכוונים, לגיטו וחזרה, סוחבים חבילות, שקים, רהיטים, קרשים, כלים. כולם עובדים, גם ילדים, במהירות רבה מובילים עגלות יד קטנות עמוסות. סוחבים ארונות, שולחנות, כסאות, בגדים, הכל בערבוביה. את החפצים אין מכניסים לחדרים, אין זמן, אלא זורקים אותם באמצע הרחוב. ילד קטן עומד על יד ערימת חפצים ומשגיח, שלא ילך משהו לאבוד. האנשים מביאים חפציהם לגיטו וממהרים, אין אוכלים, אין שותים, אין נחים, רצים להביא את יתר הדברים, כך במשך ששים שעות רצופות. אצל העומד מהצד ומסתכל על כל זה מתקבל הרושם, שאש פרצה בעיר, והאנשים עושים מאמץ עליון להציל את רכושם מן השריפה. . . דומה, כאילו מוציאים האנשים האלה מן הבתים אחוזי האש דברים יקרי ערך. ואמנם כך היה, הכל היה יקר ערך באותם הימים, אפילו קרש קטן, כלי שבור או סמרטוט קרוע.

גם בלילות אין נחים, כי באותן השעות מכניסים את המטלטלין לחדרים. דין קדימה נתן לחפצים חשובים, שהוכנסו ראשונים לדירות. אמנם גם זה בהתאם לגודל ולמקום, המסוגל לקלוט את הדברים. שלושה ימים אינם מספיקים להעברה רבתי זו. אך האנשים השקיעו הרבה עבודה ואת כל המרץ, ועשו מה שעשו ביסודיות רבה.

שלושת ימי ההעברה עברו בלי הפרעות. הגרמנים נהגו כך בכוונה כדי לתת ליהודים הרגשה, שהם עוברים למקום מנוחה, שמעתה יהיה זה ביתם. כאן יגורו דרך קבע ולא יחשבו על שיבה למקומות מגוריהם הקודמים, או על בריחה מן הגיטו. הגרמנים ידעו, כי ההעברה לגיטו תגרום ליהודים יסורים, תשפיל אותם ותזכא אותם, והרי בכך היו מעוניינים. היו גם מריבות בין היהודים לבין עצמם בבעיות השגת גבול בין שכנים לדירה או לחדר, והגרמנים ראו, כיצד יהודים רבים ביניהם, והם נהנו וצחקו, ועמהם נהנו וצחקו גם האזרחים הגויים. הם זכו לראות מחזה, שכדומה לו אירע בימי הביניים ; חיי יהודים בגיטו.

כמה משפחות של גויים יצאו מסביבת הגיטו והתרחקו ממנו, מעין „לא ייחד כבודו עמכם". אלה קבלו פיצויים נאים: דירות נאות והעברה על חשבון היודנט.

העברה נסתיימה בסוף שלושה הימים בערב, אבל העבודה מסביב להעברה ותור צאותיה נמשכו עוד ימים ושבועות. צריך היה להכניס את החפצים לחדרים, לסדר אותם, ובגלל חוסר מקום לנצל את הפרוזדור, את החצר וכל פינה אפשרית, ואחרי הכל — להשאיר גם חלק ברחוב מחוסר מקום. כמה משפחות קבלו רשות מן הגסטפו (בעד תשלום מתאים) לגור מחוץ לגיטו, בתנאי שלא ישארו בדירור תיהן אלא יעברו לדירות יותר קטנות בקרבת הגיטו. רשות זו ניתלה מהם כעבור חודש ימים. לאותן משפחות היה בכך טלטול מיותר, עבודה וסבל כפולים, כי פעמיים העבירו את המטלטלין, ובינתיים נסתיימה ההעברה, והדירות והחדרים נתחלקו. נוצב שכונם של המשפחות האלה נעשה קשה מאד.

Der Jude/Oskar Ritter
beschäftigt bei der Alt- und Abfallstoffverfassung
ist/berechtigt, die Grenzen des jüdischen Wohnbezirks in
Brzesany für die Dauer der Gültigkeit dieses Passierscheines
wiederholt (.....mal) zu passieren.

Arbeiterkategorie und Führer:
Einzelpassierschein für die ganze Stadt in der Zeit von 5⁰⁰ bis 20⁰⁰ Uhr

Gültig bis 30. Juni 1943

Der Kreishauptmann
Im Auftrage:
Gebühr:l. erhalten

תעודת מעבר ליהודי מן הגטו
של י. ריטר (אביר).

באותם הימים סימה הגסטפו את הסיבוב הראשון של האקציות לבלז'ץ. בעירות הקטנות תפסה הגסטפו יהודים ככל שיכלה למצוא, הוציאו אותם מהעיירות והכריזו על המקומות האלה, שהם „יודנרין“. את היהודים שנתפשו העבירו לערים יותר גדולות. גם היודנרט שלנו קבל פקודה מן הגסטפו לפנות שני בתים גדולים (בלוקים), לאכלס אותם במגורשים מן העירות הקטנות. את היהודים, שגרו עד עתה בבלוקים, לא היה לאן להעביר, לכן חילקו אותם בין יושבי הגיטו, ובכך גדלה הצפיפות ונעשתה ממש ללא נשוא. הגסטפו כנראה דאג לכך מראש! הפעם גם האנטיסמיסטים שביננו, אשר האמינו, שפעולת יום הכפורים היתה חד פעמית, והמצב שלנו ישתפר, נוכחו לדעת, שטעו. כעת הבינו, כי הגרמנים מכינים את צעדיהם ומעשיהם מראש, כפי שראו זאת מזמן הפסימיסטים שבנו.

טרם עבר חודש מפעולת יום הכפורים, הגיעו ידיעות על אקציות חדשות, על סיבוב שני, שהפעם התחיל בעיר המחוז טארנופול. יום הגיעו בשורות רעות על המתרחש בסביבה יותר רחוקה, במחוזות אחרים, כמו בערים שבמחוזנו. אותן הפעולות, אותן האכזבות, אותו מספר קרבנות, אם לא יותר, אותן הדרכים ואותם האמצעים; חיפושים, תופשים יהודים, מובילים אותם, ככר האסוף, רכבת, בלז'ץ, הורגים בתאי הגזים, שורפים במשרפות, והגלגל מסתובב וחוזר, כל הזמן עובדות המכונות. הרכבות מובילות ומביאות „חומר גלם“, ובתי חרושת מעבדים אותו!

עתה דאגו האנשים לסדר במהירות האפשרית מחבואים בשביל אנשים רבים ככל האפשר ובזמן קצר. עבדו בלילות, וגם הימים היו ללא מנוחה; חופרים, מוציאים אדמה, מכינים חומר בניה, — וכל הטורח הרב הזה אינו מספיק כדי להכין בזמן מחבוא מוגמר, בו יכלו להתחבא בשעת אקציה. קובעים שמירה ביום ובעיקר בלילות כדי לקבל מידע מוקדם על האסון המתקרב, שמא יצליחו להסתתר או לברוח בזמן אל מחוץ לגיטו.

האקציה השניה לבלז'ץ

פעם לא נתנו לנו הגרמנים שהות ארוכה. בסוף חודש אוקטובר, בליל שלוש ואחד לחודש, באו הגרמנים בשקט גמור במכוניות בלתי מוארות והתקרבו בזהירות לגיטו. מספר הרוצחים ועוזריהם היה כמספרם בפעולה הקודמת. הדבר הראשון שעשו היה העמדת משמרות בכל נקודות המפתח של הגיטו. עד שנודע לנו על המתרחש היה כבר הגיטו סגור מכל העברים. היו בינינו אנשים, שעדיין לא הכינו לעצמם או לא גמרו לבנות מחבוא. אלה נסו לברוח אל מחוץ לגיטו, הרי לא היתה להם ברירה. רק מעטים הצליחו להמלט. רובם נהרגו מיריות הגרמנים, אשר הפעם לא רדפו אחריהם, אף לא נסו לתפוש אותם. הם ירו ללא אבחנה וללא אזהרה לכל הכוונים. והיו הפעם הרוגים רבים יותר מהמספר, שהיה באקציה הראשונה. המשמר מסביב לגיטו הקטן היה יותר קפדני ויותר יעיל, הגרמנים בעזרת מספר קטן של אנשים הצליחו לסגור את הגיטו סגירה הרמטית, אין יוצא ואין בא. את האקציה עצמה דחו לשעות הבקר. הם פחדו להכנס לגיטו בשעות הלילה, בחושך.

איני צריך לתאר כאן את האקציה בפרוטרוט, שכן היתה חזרה על הקודמת, רק מתוקנת יותר, מהירה יותר, יעילה יותר ואכזרית יותר. באותם הכוחות הצליחו לבצע הפעם בכמה שעות פעולה, שלא הצליחו לבצע בפעם הקודמת במשך יומיים. למהירות ולריבוי הקרבנות הפעם היו כמה סיבות ; אנשים רבים, שנשארו בחיים אחרי הפעולה הראשונה, טרם התאוששו מהמהלומה של אקצית יום כפור. אלה לא גלו שום התנגדות, הם נפלו מיד לידי הרוצחים. הגרמנים גם הספיקו בינתיים ללמוד פרק בהלכות החיפוש, היכן לחפש, איך למצוא את המחבוא, איך לפתוח אותו במהירות. נוסף לכך אנו עצמנו לא היינו מוכנים עדיין להתגונן בפני אקציה זו. רב המחבואים, כפי שאמרתי, טרם נסתימה בנייתם, הם היו יותר פרימיטיביים, יותר שטחיים מן הקודמים. בכל בונקר, אם גלו אותו, תפשו יותר מעשרים איש, והיו כאלה, שהיו בהם כששים איש.

השנוי בפעולה זו — שהיתה הרבה יותר קצרה, יותר מהירה ויותר מאורגנת היה בזה, שהתחילו אותה עם אור הבוקר, כשהגיטו היה מוקף כבר מחצות הלילה. החיפושים התחילו בבת אחת מכל הצדדים וכמעט בכל הדירות באותו הזמן. אחרי החיפוש הראשון באו השני והשלישי. הם התקדמו מהר, בהתאם לפקודה ולתוכנית, פרצו דלתות וחלונות, צעקו, הרסו קירות, הרימו קרשים מהריצפה, חפשו במרתפים ובכל מקום, שהיה חשוד בעיניהם. כמו בפעם הקודמת בשעת חיפוש לא חסו על רהיטים ועל כלים, בכוונה שברו הכל וזרקו את השברים החוצה. את הזקנים והחולים הרגו במקום בירה ולא טרחו כלל לקחתם למקום האסוף, לשם הובילו את כל אלה שתפשו והיו יכולים להגיע בכחות עצמם. שוב אותה 'הצגה', אלא שקהל הצופים היה הפעם אחר : הפעם היו אלה האכרים מהסביבה, שהגרמנים רצו להראות להם את כוחם ואת גבורתם למען יראו וילמדו מזה לקח. הפעם היו גם סתם מכות כדי לגנון ולשפר את ההצגה וצעקות עד כדי שגעון על מנת להפחיד את האנשים ולזרז את עצמם, לגמור את האקציה לאור היום. הם אמנם הצליחו, אחרי הצהרים סיימו את הובלת האנשים לתחנת הרכבת.

סיימו את ההטענה, סגרו את הקרונות, נעשתה בדיקת ביקורת, צפירת הקטר, והרכבת זזה לבלזץ.

אחרי שעזבה הרכבת את העיר, נגשו אנשינו לעבודה, לפרוץ את הדלת, לקפוץ החוצה, לברוח ולנסות את מזלם ולחזור לגיטו, אם יעלה הדבר בידם. וכך היה ! קרון אחר קרון נפרץ, ואנשים קפצו החוצה בזמן שהרכבת אצה במלוא מהירותה. אנשינו למדו איך לקפוץ מתוך רכבת נוסעת במהירות ועזרו איש לרעהו בזמן הקפיצה. אחד האנשים עמד מן הצד ושימש משקיף בחושך, בתנו סימנים לשני האנשים, שעמדו משני צדי הדלת, להודיעם, אם הדרך פנויה, אם אין עצים או אבנים או עמודי טלפון בדרך. לפי הסימן השני עזרו האנשים לאדם המוכן לקפוץ בכוון הנכון, למקום הנכון ובזמן הנכון. לא ידוע לי, כמה אנשים קפצו, וכמה מהקופצים נשארו בחיים, אולם במשך הלילה חזרו העירה, לגיטו, כמאה איש. ביניהם הרבה פצועים, זקוקים לטיפול וגם לטיפול כירורגי.

טיפלתי בפצועים, והם סיפרו לי את אשר עבר עליהם מן הרגע שנתפשו עד שחזרו לגיטו. בשביל כל אחד מהם היתה זו חוויה מיוחדת במינה, שלעולם אין שוכחים אותה. כל קפיצה היא סיפור רב מתח, הרפתקה בלתי נשכחת. בין הקופצים היו חמישה אנשים, שזו להם הפעם השניה שקפצו והצליחו להמלט ולהמשיך לחיות ולחכות לאקציה השלישית !

אלה שקפצו בהצלחה הלכו לאורך פסי הרכבת ועזרו לפצועים לחזור הביתה או להסתתר בדרך. ספרו על עגלון אחד מעירנו, שמו צבי הרשלי מיאצישציוער, שעזר לאנשים לקפוץ מן הקרון, ובראותו שאנשי הקרון הסמוך אינם מצליחים לפתוח את הדלת מבפנים, קפץ תוך כדי נסיעה לאותו קרון, כשבדו גרזן קטן, ופתח להם את הדלת. הגרמנים גילו אותו בשעת מעשה וירו בו צרור כדורים. אדם זה הקריב את חייו כדי לשחרר אחרים ולהצילם.

היו עוד הרבה אנשים גבורים, שעשו מעשיהם בשקט ובהקרבה וידעו, שלא יספרו עליהם ולא יהללום כגיבורים.

האנשים שקפצו חזרו לגיטו בלילה והתגנבו לדירות בזהירות רבה, כדי שלא יודע לגרמנים, שהיו ודאי מוציאים אותם להורג. הם חששו גם מהמיליציה שלנו, שמא תגלה את סודם.

למחרת היום, לאחר החורבן השני, שממדיו לא היו פחות קשים מן החורבן הראשון, החלו האנשים, שנשארו בחיים, לבנות מחבואים חדשים. הפעם במהירות יותר גדולה כדי להיות מוכנים לסיבוב השלישי, אשר ידענו, כי בוא יבוא. הלם החורבן הזה היה חזק מאד והשפעתו על האנשים, אשר נשארו בחיים, היתה רבה אמנם, אולם לא נמשכה זמן רב. האנשים התאוששו מהר וכבר הכניסו את עצמם למצב של ערב סיבוב שלישי כדי להיות מוכנים בצורה יותר יעילה, לברוח, להסתתר ולקפוץ, אם יהיה צורך בזה, ולחיות !

לקראת החורף

דאי לציין ולהזכיר, כי כל זה קרה בסתיו של שנת 1942, והגרמנים היו אז בשיא הצלחתם כמעט בכל החזיתות. הם שלטו ברוב שטחי אירופה. גייסות רומל הגיעו לאל-עלמיין בצפון מערב מצרים. ברוסיה היו בידיהם שטחים מלנינגרד בצפון, מוסקוה במרכז וסטאלינגרד בדרום, הגיעו עד הנהר וולגה וחדרו להרי קאוקז. כל יום הביא להם נצחון חדש, ועל אף הכל ולמרות ההצלחות הגדולות הרגשנו בגרמנים עצבנות, אי שקט, איזה הרגשה, שאנו עומדים לפני מאורעות חשובים כבר בימים הקרובים. יתכן, שהם פחדו מן החורף הרוסי המתקרב.

הרהורים על חורף קשה עוררו תקוות חדשות. אנשינו התעוררו באופן אינסטינקטיבי ונתמלאו רצון חדש לחיים, מוכנים למאבק ברוחם, שכן היתה הרגשה שנצחונו אינו רחוק. האמנו בגאולה קרובה, ואנשינו ניסו כל הדרכים, שעמדו לרשותם, להציל את נפשם. מי שהיה לו אומץ ואפשרות עזב את העיר בתעודות אריות, למרות שידע את הקשיים, העומדים לפניו, אולם מאידך גיסא הרי אין מה להפסיד, אפשר רק להרויח, והרי יתכן, שיצליח במשימה. אלה שהיו להם אפשרויות כספיות חיפשו לעצמם מקומות מחבוא קבועים 'עד יעבור זעם' אצל הגויים בסביבה לכל המשפחה או לחלק ממנה, לילד אחד או לכמה ילדים. לפעמים חילקו את המשפחה: האב עם ילד אחד אצל איכר במקום מסוים, והאם עם עוד ילד אצל איכר אחר. מי שלא היו לא האפשרויות האלה השקיע את כל כוחו, מרצו, תבונתו והידע שלו בבניית מחבואים. עשינו הכל כדי להרויח זמן. נדמה היה לנו, כי הרייך השלישי עומד בפני התפוררות למרות הנצחונות האחרונים.

האמת היא, שבאותם הימים חל מפנה בכל החזיתות. בחודש נובמבר נחל היטלר ימ"ש מפלה אחרי מפלה. בשנים בנובמבר התחילו הבריטים את התקפת הנגד באל-עלמיין ולא הפסיקו אותה עד אשר גרשו את הגרמנים ואת האיטלקים מצפון אפריקה. באותו חודש בצעו האמריקאים נחיתה בצפון אפריקה, וצבאם התקדם שם במהירות רבה. בעשרים ושנים בחודש נובמבר התחיל הצבא הסוביאטי את התקפתו הנגדית הקשה ביותר בסטאלינגרד, התקפה אשר התפשטה במשך ימים לכל החזיתות. באוירה זו גבר רצוננו לחיות ולחוג את מפלתו של היטלר. אך דבר אחד לא ידענו, שהיטלר לא יתמוטט, גם אם יכריחו אותו לסגת עד הבירה שלו, ברלין. לא שערנו לעצמנו, שהוא יהיה מסוגל לעמוד במפלות האלה, ואנשיו ימשיכו להאמין בו וישמעו לפקודותיו עד הרגע האחרון. הגרמנים לא נשברו, לא נכנעו בקלות. צריך היה לגרש אותם צעד אחרי צעד ולהלחם איתם עד הסוף במשך שנים וחצי נוספות. את זאת לא שערנו, וחיינו באשליות, שעודדו אותנו להתגבר על הקשיים העל-אנושיים.

בחודש נובמבר היו כמה אקציות במחוזנו. גם אצלנו לא היה שקט גמור. היו כמה חטיפות למחנה עבודה, למרות שהתקרב החורף. זה נעשה על יד המיליציה היהודית והיודנרט. חוץ מכל אלה היו גם הבעיות היום יומיות שלנו, כמו הבעיה להשיג אוכל. אצל האיכרים היה השנה עודף מזון, והם עשו ברצון עיסקות חליפין עמנו. הקושי היה כיצד להפגש ואיך לסדר את החליפין, והבעיה העיקרית — כיצד להכניס את מצרכי המזון לגיטו. כבר כתבתי על זה. היו כמה דרכים; חלק ניכר מאנשינו, אנשי מקצוע, קבלו בעד כסף רשיון מהגרמנים לעבור לצד הארי ולעבוד בשביל האוכלוסיה הלא יהודית מחוץ לגיטו. היו אלה צורפים, צלמים, מסגרים, זגנים וכו'. תמורת עבודתם קבלו בעלי המקצוע היהודים תוצרת חקלאית באופן בלתי ליגלי, ואותה הכניסו לגיטו בדרך בלתי ליגלית. היו אנשים, שהתעסקו בקניות מזון והעברתו לגיטו באורח בלתי ליגלי. בעסקות אלה היו מעורבים יהודים וגם גויים, ומטעם זה עלו המחירים. אולם כל הבעיות האלה לא עמדו בהשוואה לבעיות הקשות ביותר — המגיפות — שהתפשטו לקראת החורף, ובפרט התגברו עם כניסתנו לגיטו, פעולות הנגד של הרמן, שעלו לנו שבוע שבוע הרבו קרבנות.

מאבקי למען חולי טיפוס

אחד הערבים, בחודש נובמבר שנת 1942, נודע לי ביודנרט על מותו של עורך הדין פינקלשטיין. הלכתי לשם לנחם אבלים, ובהזדמנות זו להתפלל ולומר קדיש לזכר אבי ז"ל. עד חודש אוקטובר ערכנו פעמיים ביום תפילות בחדרי, אני אמרתי קדיש, תחילה לזכר אמי ואחרי כן לזכר אבי. כאשר נכנסנו לגיטו נפסק הסדור הזה, כיון שלא היתה כל אפשרות להמשיך. מדי פעם השתדלתי להוודע היכן מתפללים כדי להצטרף למנין ולקיים מצוות קדיש. באותו ערב עברתי בעצמי לפני התיבה, התפללתי תפילת שמונה עשרה בכוונה, באותו רגע פרצו פנימה שני ראשי מיליציה, נגשו ישר אלי ומסרו לי הודעה מן הגסטפו להתיצב לפנייהם מיד בחדר המיליציה, תחת איום, שאם לא יביאו אותי תוך חמש דקות, יהיו חייבים מיתה. הם ספרו לי גם מה קרה! מי שהוא הלשין על יהודים המסתתרים בבונקר, והרמן גילה על סמך ההלשנה את הבונקר ובו ששה עשר איש חולי טיפוס. מהם הוציא

וידוי לפני מותם, אחרי ענויים קשים, שאני הרופא, שהייתי מטפל בהם בעת מחלתם! אותם הרגו ביריה בתוך הבונקר, כעת מחכים לי!

באותו רגע הרגשתי, כאילו נגלה אלי אבי ז"ל במלוא קומתו — עמד לפני, הסתכל בי ואמר: „בני, קוראים לך — לך! אל תפחד ואל תשבר, אני אהיה עמך!“

החקירה בחדר המיליציה נמשכה שעות וחצי ויותר. הם השתמשו בכל האמצעים הידועים, שנהגו במקרים כאלה (להוציא מכות), כדי להביא אותי לידי התמוטטות עצבים ולהודאה באשמה. בזמן החקירה נתברר לי, שהרבה דברים היו ידועים להם, אפילו מקרים, שעד אז הייתי בטוח, שנשארו בגדר סוד כמוס. אחת הטענות נגדי היתה, שאני מקבל לבית החולים הגרמני יהודים בשם בדוי, ארי, ומרפא אותם על חשבון הממשלה הגרמנית. זאת היתה עבירה, שאין עליה כפרה! האמת היתה, שכל הזמן טיפלתי בחולים כאלה בבית החולים. הם נתקבלו על ידי האחות הראשית, אחרי שקבלה מידם מתנת כסף בשביל המנוח שלה, ואני הוא שטיפלתי בהם בבית החולים בתור חולים אריים. שנינו ידענו את האמת, אולם אף פעם לא דברנו על זה. נתברר, שהחצרן של בית החולים עקב אחרי החולים האלה והודיע על כך לגסטפו. הגסטפו השתדלה לתפוש את החולים האלה, ולשם זה עשו חיפושים פתאומיים מזמן לזמן. אבל אף פעם לא הצליחו במשימה זו. דרושה היתה להם עדות חיה, כדי להאשים לא רק אותי, אלא את כל הנהלת בית החולים, לכן רצו להכריח אותי להודות באשמה, ולהיות עד המלך נגד ההנהלה!

איך זה קרה, שלא הצליחו אף פעם לתפוש חולה יהודי בבית החולים? מעשה שהיה כך היה. מהנדס גרמני, שעבד בחזית, השאיר את אשתו בעירונו. היא היתה יפפיה ובעלת מרץ רב, והיו לה הרבה מאהבים, ביניהם — הרמן איש הגסטפו. כל פעם, שעמד לבקר בעירונו, הודיע לה על כך בטלפון. היא גרה בדירתו של ד"ר בילינסקי, מנהל בית החולים העירוני, והטלפון היה משותף. בני משפחת בילינסקי עקבו אחרי כל שיחה (מטעמי ריגול, הנוגע לפולנים). הם הודיעו לי כל פעם על ביקורו הצפוי של הרמן, כך שידעתי מראש על המתרחש, ומה עלי לעשות. באותו רגע הוצאתי את כל החולים היהודים מבית החולים, ובעצמי הסתלקתי משם עד שעזב הרמן את בית החולים. היתה זו רק מקריות, אבל זה הציל את חיי החולים וגם את חיי. כך זה נמשך כל הזמן, שהייתי בבית החולים. גם אחרי המקרה הזה פעלנו בזהירות יתרה ונשמרנו מעיניו של החצרן.

אחזור לרצף העניין. כבר ספרתי על פקודת הגסטפו למיליציה שלנו בענין חיפושים אחרי חולים יהודים בגיטו במשך הלילה, ספרתי על הלילה שלי ושל המיליציה-יאנטים בחדר המיליציה, ליל שמורים, עתה אשוב ואספר על בקורי יחד עם ארבעה המיליציאנטים, לפי פקודת הגסטפו, אבל הרמן בדירתו. בשעה מוקדמת בבוקר הגענו לבית הגסטפו, שם חכו לי שנים מאנשי הגסטפו (שנים שהיו בטיפולי). הם השתדלו להשפיע עלי ברגע האחרון לשנות עדותי, להודות באשמתי ולמסור לידי הגסטפו מאה חולים יהודים ככופר נפשי, זה עשוי להציל את חיי. לא הגבתי על דבריהם, נגשתי ישר לדלת, אחרי דפיקה קלה, בלי לחכות לתשובה, פתחתי אותה וכולנו נכנסנו לחדרו של הרמן. הוא שכב במלוא תלבושתו על המיטה. עיניו היו עצומות, כנראה ישן. על ארון לילה שמימינו היה מונח אקדח טעון. נתתי עיני באקדח ובליבי עלתה מחשבה להרוג את הרוצח. חויה זו נמשכה רק שניות מעטות, כי הרמן פקח את עיניו וראה פתאום, שאנו עומדים לפניו. יתכן, ששם לב למבט שלי בכיוון אקדחו. הוא היה מבולבל כולו ופתח עלינו בצעקות: „מה?! מה אתם עושים... כאן?! עניתי לו, כי הוא הזמין

הגסטפו והז'נדרמריה הדגישו במיוחד את חיפושיהם אחרי האנשים, שיצאו מן הגיטו באורח בלתי ליגלי או הסתתרו אצל הגויים או הסתובבו באורח חופשי בעזרת מסמכים אריים. חפשו ומצאו אותם כמעט יום יום בעזרת המלשינים. הגרמנים בעצמם לא היו מסוגלים לתפוש את האנשים האלה בלי עזרה מצד המלשינים. הם לא הבחינו בין יהודי וגוי ועל אחת כמה וכמה לא יכלו לערוך חיפושים בכפרים, כי לכך לא היו להם לא זמן, לא אפשרות ולא כוח אדם במידה מספקת.

יש לציין, שבאזורנו לא קיבל שום גוי עונש מן הגרמנים, כאשר מצאו אצלו יהודים. מכאן עלה אצלנו חשד, שהם בעצמם מסרו לגסטפו את האינפורמציה על היהודים, המצויים אצלם, וקבלו כסף תמורת הידיעות שמסרו. הם קבלו כסף ותכשיטים משני הצדדים. מן היהודים בעד המחסה, ומן הגסטפו תמורת הידיעות. בכמה מקרים ספרו הם עצמם על כך בפני אנשי הכפר והתפארו בחכמתם ובגבורתם, שהצליחו להנות מן הקרבנות ומן הגסטפו גם יחד.

חודש ינואר עבר כפי שתארתי לעיל. לחיים כאלה כבר התרגלנו. על קרבן של היחיד בכתה המשפחה והקרובים ביותר, יתר האנשים נשמו לרוחה כל יום ויום, שעבר עליהם בלי אקציה. בתחילת חודש פברואר 1943 קיבל היודנט פקודה מן הגסטפו להחזיר לגיטו את כל היהודים, שעד כה גרו מחוץ לגיטו לפי רשיון מיוחד, בעיקר בכפרים מסביב לעיר. בחמישה עשר בפברואר פג תוקף כל רשיון בלי יוצא מן הכלל. אני הייתי אחד ויחיד, שלרגל עבודתי מותר היה לי להסתובב בכל המחוז במשך עשרים וארבע שעות ביממה, אבל מקום מגורי הרשמי היה הגיטו. אלה שחזרו לגיטו — יותר נכון, אלה שנכנסו בפעם הראשונה לגיטו, שעד אז לא טעמו את טעמו, קשה היה להם להסתגל לתנאים. הם סבלו פי כמה מכל אלה, אשר התרגלו במשך הזמן לתנאי הגיטו. תנאי הדיור, בימים האלה היו הרבה יותר מסובכים. לא היו בשבילם מחבואים מוכנים. למזלם לא נערכו עוד אקציות משלוח לבלאז', והאקציה הקרובה ביותר היתה מקומית בלבד ונערכה רק אחרי חודשים.

הפקודה האחרונה של הגסטפו היתה בשבילנו רמז ברור למדי, שאנו עומדים לפני חיסול הגיטו, וזה בימים הקרובים, ואפשר עד סוף חודש פברואר. על זה דברו אנשי הגסטפו בגלוי. הם ידעו, כי אנו נתונים כולנו בידיהם, כי אין לנו לאן לברוח. הם גם שמרו עלינו בשבע עינים בגיטו ומסביב לגיטו ביום ועוד יותר מזה בלילות. את תפקידי השמירה קבלו עליהם הפולקסדויטשים, כעוזרים לגסטפו ולג'נדרמריה. הם היו מוכנים לאקציה, וחכו רק לפקודה מלמעלה, ואילו זו לא היתה תלויה בגסטפו המקומי או המחוזי, כי היה זה ענין ארצי. לא ברור בכלל, כיצד קרה הדבר, שחיסול הגיטו נדחה לעוד שלושה חודשים.

היו כמה השערות: באותם הימים דברו על עסקת חליפין בין הגרמנים והאמריקאים. תמורת היהודים, שנשארו בחיים, דרשו הגרמנים מן האמריקאים כלי רכב ועוד אביזרי מלחמה, ואילו האמריקאים לא הסכימו לעסק חליפין כזה. המשא ומתן הזה (כפי שמסופר) נמשך זמן, עד שלבסוף קבלו הגרמנים תשובה שלילית.

היתה סברה אחרת, שחלק מאנשי הממשל הגרמני דרשו להשאיר בחיים בעלי מקצוע יהודים עד גמר המלחמה. סברה אחרת היתה, שהגרמנים פחדו מתגמול אמריקאירוסים לכן חכו לראות, מה היא תגובתם, וכאשר לא באה התגובה, סיימו את מעשיהם בלא הפרעות.

אולם אנו לא ידענו באותם הימים את סיבת הדחיה וכמה זמן יעבור עד האקציה הסופית. חכינו יום יום, ערב ערב, לילה לילה לפעולה. מה שאני כותב כאן הוא המצב הנאמן והמדויק, כמו שהיה שכן מיום שנכנסו האנשים לגיטו עד פעולת "יודנרין" לא היתה לנו אף שעה מנוחה, לא ביום ולא בלילה. זה הרס את העצבים שלנו. ביום הלכו האנשים לעבודה ולא ידעו, אם יזכו לשוב הביתה, ובערב, כשחזרו, הלכו מיד לבונקר, למחבוא שלהם. שם התאספו כולם, מוכנים כל רגע לסימן, שעליהם להכנס למחבוא. במשך הלילה נכנסו למחבוא ויצאו ממנו פעמים ללא ספור לרגל כל דבר, שעורר חשד. האנשים הקשישים וכבדי התנועה ישבו רב זמנם במחבוא כדי לא להפריע לאחרים להכנס בשעת הצורך. כולנו לא פשטנו את בגדינו ונשארו ימים ושבועות במלבושינו. כל אחד וכלי זינו איתו לשם פריצה, אם יהיה צורך בכך. לכל אחד היה מעט מזון, וגם בבונקר הוסתר מעט מזון לשעת חירום.

לכל בית היה מפקד. כולנו נהגנו לפי פקודותיו, אורגנה שמירה קפדנית במשך עשרים וארבע שעות ביממה, והעיקר בלילות. בכל בית נקבעה נקודת מצפה, בה ישב אדם אחד או שנים ושמרו בלי הפסק כדי לראות, אם אין תנועה בדרכים. הם עשו מלאכתם בנאמנות, הטיבו להביט והיטיבו להאזין ולקלוט כל רחש. היה להם קשר עם מפקד הבית, והם דווחו לו על כל דבר, שעורר את חשדם. היו אנשי קשר בין בית לבית, וכל ידיעה עברה מהר מבית לבית. בגיטו היינו בכוונות מתמדת ובמתח בלתי פוסק, אפילו ביום ראשון בשבוע, אף על פי שידענו, שהגרמנים לא יוותרו על מנוחת סוף השבוע שלהם.

קשה לתאר ועוד יותר קשה לאנשים, שלא היו שם, להבין ולהרגיש את האווירה המחושמלת של אותם הימים. כל תנועה קלה, כל מכונית עוברת, עוררה בנו תגובת מתיחות. את רב זמננו בילינו במחבואים, בבטן האדמה ולא בדירתנו. הדירה היתה רק פרוזדור לבונקר, שבו או על ידו היינו מבליים את זמננו, כשכולם עיינים ואוזנים למתרחש סביב.

כבר התרגלנו למחשבה, שאנו עומדים לפני חיסול מוחלט, ולכאורה השלמנו עם המצב הזה, אבל לא התרגלנו למתח הנפשי הממושך, מתח קשה מנשוא.

הגרמנים ידעו לנצל את מצבנו. בכוונה הפיצו שמועות וכל מיני ידיעות כוזבות כדי לבלבל אותנו. הם ספרו כל מיני מעשיות על הקלות, כביכול, שעומדים לתת לנו, ובאותה שעה ספרו גם את ההפך מזה, לאמר, שאנו עומדים — לפני אקציה וחיסול. ערכו התנפלויות על בתים בודדים ועשו בהם חיפושים ממושכים, שנמשכו יום שלם וגם יומיים.

את האנשים, שמצאו מחוץ לגיטו, הרגו במקום, לעיני הגויים באותה סביבה. לפעמים הביאו את הנתפש לבית הקברות כדי להציג את כוחם לפני היהודים, תראו מה שמחכה לכם, אם תנסו לברוח. בין אלה, שהגרמנים הרגו במקום, היו שתי בנות של מר אלטמן, שהג'נדרמריה (פנקרס) תפשו אותן וירו בהן בחצר של האיכר, וההורים שלמו לאכר, אשר הביא את גויותיהם העירה. כך תפשו את שני הילדים של פומרנץ השען בביתו של גוי אחד מחוץ לגיטו, הביאו את כל המשפחה אל בית הקברות, שם הרגו את האשה והילדים, ולו עצמו הרשו לשוב לגיטו, כיון שהיה בעל מקצוע נחוץ להם. הוא סרב לקבל מהם את הרשות ואת הפקודה ונשאר בקבר אחד יחד עם בני משפחתו.

זוכר אני באחד הימים אחרי הצהריים שמענו יריות אחדות. ירדתי לרחוב לראות מה פשר היריות ורצתי לאותו כיוון ממנו הגיע הד היריות. בדרך פגשתי יהודי

אותנו בענין החולים שבגיטו. עברו שניות ארוכות, בהן התאמץ לחשוב, ופתאום פנה למיליציאנטים ושאלם, כמה חולים הם מצאו. כאשר ענו לו, שלא מצאו אף אחד, התעורר כולו, קפץ מהמיטה, תפש שוט בידו, פנה אלי ואמר: „אתה תסתלק מכאן, מהר!“ ובשוט שבידו החל להכות את המיליציאנטים. מהרנו להמלט מחדרו. האנשים שלנו, שעקבו מרחוק אחרי המתרחש, ספרו, כי אחרי שברחנו מחדרו, יצא הרמן כמעט בריצה, קפץ על הגיף ויצא מן העיר. יתר אנשי הגסטפו, שחכו בחוץ, עמדו בצד מופתעים מאוד מהתנהגותו המוזרה והבלתי מובנת של הרמן, כאדם שנפגע מנכישת נחש, והסתכלו אחריו עד שנעלם. עשר השעות הללו חרתו בנשמת חריץ עמוק. אחרי שעברתי את תלאות יום הכפורים הייתי חזק למדי ולא נשברתי, אך הייתי עייף מאוד מן המתח הרב, שנפסק פתאום בצורה שנפסק. כולנו, המיליציאנטים ואני, חזרנו לחדרם, כלנו כאילו קמנו לתחיה. שם הכינו בשבילנו, הניצולים ממוות בטוח, קפה שחור, שתינו. נחתי, אספתי את כוחותי וחזרתי לעבודתי לבית החולים ולחולים שלי בגיטו, שממנו נעדרו ששה עשר אנשים, שנהרגו על ידי אנשי הגסטפו.

אקצית חנוכה 1942

ודש נובמבר עבר עלינו בחדש, שהרי מי ישים לב ליריות בודדות ומקרי מוות בודדים. הרי דברים כאלה קורים אצלנו יום יום. העיקר, שלא היתה אקציה וטרם התחילו בסיבוב השלישי. בכך נתנה לנו האפשרות לבנות את המחבואים. באותו הזמן נסינו גם למצוא קשר עם העולם שמחוץ לגיטו, בעיר או בכפר עם האיכרים.

הימים עוברים. לאט מדי לגבי צרותנו, ומהר מדי לגבי הכנת מחבואים ליום הדין. הגענו לחודש דצמבר, מצד אחד שמענו בשורות טובות מהחזיתות על נסיגה של הגרמנים ועל מפלה אחרי מפלה שלהם בחזיתות, ומצד שני שמענו על אקציות חדשות. כבר חדלנו לספור את האקציות ולא הבחנו, אם זה יהיה סיבוב שלישי או רביעי. ראינו את המצב שלנו בעיניים פתוחות, בכל זאת גם בתקוה. ידענו, שעומדים לחסל אותנו במהירות רבה. לפנינו אימת אקציה ובנו תקוה. אנו מחכים למפלה של היטלר ולגאולה שלנו, זו היתה חצי הנחמה שלנו, שראינו במו עינינו את התחלת מפלת הנאצים.

בחודש דצמבר, כפי שחשבנו ולא טעינו, היתה אצלנו אקציה. „אקצית חנוכה“, ובמקום נסים ונפלאות באו עלינו ימי פורענויות. האקציה, כקודמותיה, התחילה לפנות בוקר, והפעם נמשכה עד שעות מאוחרות בערב. הפעם הסתפקו בפחות אנשים, שכן היו פחות אנשים חולים בחדרים, פחות זקנים, אשר מתו בינתיים מרעב וממגיפות, או נהרגו לפני כן מיריות של הגסטפו בכל מיני פעולות אחרות. גם הבונקרים עמדו הפעם במבחן.

האנשים שנתפשו החליטו גם הפעם להמלט מתוך קרונות הרכבת, ויהי מה, ולחזור העירה, או אפילו למות בדרך, אבל לא לוותר על נסיון הקפיצה מתוך הקרונות: הרבה אנשים מאלה שחזרו, כקודמיהם, היו פצועים, ואני טיפלתי בהם. עבדתי קשה בגלל ריבוי המקרים, כי יתר הרופאים ישבו עוד בכפרים הסמוכים. האקציה עצמה היתה העתק נאמן לזו שתארתי לעיל, ששוב אבדו לנו כמה מאות איש.

מספר היהודים בגיטו קטן מדי חודש, מדי שבוע ומדי יום. עוד אקציה אחת לבלזץ התקיימה באותם הימים. היתה זו האקציה האחרונה, בה נשלחו אנשינו לבלזץ. זה היה יום חרפי קצר, קר וקשה. הגרמנים נאלצו להתחיל את האקציה לאור הירח כדי להספיק לאסוף את מספר האנשים, שימלאו את הרכבת. למרות אכזריותם לא הצליחו הפעם הצלחה מלאה ונאלצו להסתפק בהרבה פחות ממה שקוו לאסוף. אנשינו עשו את המאמץ האחרון, כמעט כולם קפצו מן הרכבת. הפעם היה יותר קל בגלל השלג הרך, מאידך גיסא גם יותר קשה בגלל הקור ובגלל השלג, שהסתיר את האבנים. אנשים קפצו ונפלו על השלג הרך אך גם על האבנים, שהיו מתחת לשלג, ולכן היו הפעם הרבה קרבנות מהקור והיו פצועים שנפצעו מן האבנים. לפי הערכת אנשים שקפצו, נשארו ברכבת לא יותר מחמישה עד עשרה אחוזים מכל אלה שנתפשו. זאת היתה, כאמור, הרכבת האחרונה, שהביאה את אנשינו לבלזץ.

סיבת הפסקת האקציות לבלזץ אינה ידועה לי, ודאי היו סיבות. אנשי הגסטפו, שדברו בגלוי על חיסול הגיטו ויושביו, ספרו בשיחה בארבע עינים, שבינתים הפסיקו את האקציות. הודו, שחל שינוי, אולם מדוע ועד מתי לא ידעו להגיד.

מצבנו בגיטו ומאבקנו עד החיסול

ד' הסתיימה שנת 1942. היתה זו שנה קשה מאד בשבילנו, שנת קרבנות רבים. נשארו קומץ קטן של יהודים, המחכים לחסולם. הרבה מקומות מסביב לנו כבר היו „יודנריין“. למרות הצרות הרבות הורגש גם שינוי מה לטובה; הגרמנים בנסיגה בכל החזיתות, זה נתן לנו תקווה. בגיטו, האנשים שנשארו בחיים היו ברובם צעירים או בני גיל בינוני. הזקנים והחולים או נתפשו או נהרגו או מתו ממגיפות ולא הכבידו על אנשי הגיטו. רובם של האנשים, שנשארו בחיים, היו בעלי מקצוע, שהיו רשאים להתהלך מחוץ לגיטו. היו עוד הרבה אנשים, שבאופן רשמי המשיכו לגור מחוץ לגיטו כגון רופאים ויתר אנשי מקצוע, שעבודתם חיונית גם בשעות הלילה. לאנשים האלה היה קשר עם העולם החיצוני הלא יהודי. הם השתדלו למצוא מחבואים בכפר, שהרי כל אשר לאדם יתן בעד נפשו. שאר האנשים סמכו על הבונקרים שלהם וגם על הנס. אמנם אין סומכים על הנס, אבל בלית ברירה שאני!

אחרי האקציה האחרונה חלה הפסקה עד לפני חג הפסח. אמנם שקט לא היה, נעשו פעולות מקומיות קטנות. מדי פעם הרגו כמה אנשים. כל זה נשא אופי מקומי. לשם כך לא הביאו גרמנים מבחוץ. את הפעולות האלה בצעו אנשי הגסטפו והז'נדרמריה המקומית. מדי פעם ערכו חפוישים בבית אחד או בכמה בתים. חפשו אנשים מסויימים, שלא ידענו, מה פשעם. משמצאו אותם הביאו אותם ישר לבית הקברות והרגום בו במקום, או לקחום לבית הסוהר, צרפו אותם לנתפשים אחרים, ומשם הביאום לבית הקברות היהודי וירו בהם על יד הבור, שהוכן לדבר.

אחד ושאלתיו לפשר היריות ותשובתו היתה: „שום דבר, ירו בשלושה יהודים“. אמרתי לו: „מה זאת אומרת — הרגו שלושה יהודים, וכי הדבר הוא קל בעיניך?“ ענה לי ואמר „מצאו אותם מחוץ לגיטו, הביאו אותם הנה וירו בהם, על ערימת אשפה.“ כך! חשבתי בלבי עד היכן הגענו! הריגת שלושה מאחינו, שוב אינה עושה עלינו רושם, כאילו זה מאורע טבעי. בדרכי בחזרה הביתה פגשתי שנים מאנשי הג'נדרמריה, אלה שירו ביהודים. הם שאלו אותי בלעג אם אני הולך לערוך בגויות בדיקה שלאחר המות, כדי לקבוע את סבת מותם. כן! חיינו נעשו הפקר בעיני אלוהים ואדם — ולא עוד אלא שחיינו נעשו הפקר גם בעינינו עצמנו!

אקצית "החלב" ואחרות

חודש מרס 1943 יצאו שתיים עשרה נשים מן הגיטו ועברו לצד השני על יד השוק „נווירינק“. הן יצאו לקניות ובעיקר חלב בשעה שתיים עשרה בצהריים לפי אישור הגסטפו ורשיונו. מעטים בלבד עברו אל השוק הזה באותה שעה, שכן כמעט לא נשארה בו סחורה. באותו יום חכתה להם מהצד השני הג'נדרמריה ולקחה אותן עמה. אנשי היודנרט פנו מיד אל הג'נדרמריה כדי לברר סיבת מאסר הנשים, אך אלה סרבו לקבלם לשיחה בטענה, שעתה שעת מנוחת צהריים, ועליהם לבוא בשעה ארבע אחרי הצהריים. אנשי היודנרט לא חששו ביותר למקרה הזה, כיון שהיחסים עם הג'נדרמריה היו טובים בדרך כלל. אנשי היודנרט היו בטוחים, שעד הערב יצליחו להוציא את הנשים משם ולשחררן. אולם בשעה שתיים הודיעו אנשים, קרוביהן של הנשים, שחכו על יד המשרד של הג'נדרמריה, שראו איך מובילים אותן אל מחוץ לעיר.

הביאו אותן לבית הקברות היהודי, פקדו עליהן להתפשט ערומות וירו בהן. בין הנשים האלה היתה אשתו של עורך הדין פרידמן ובתו של לופטר הזגג. באותו חודש מרס היו עוד כמה פעולות מקומיות וחפושים, כך הקיפו את הבית בפינה מהשוק לאדמובקה (בלוק רוזנברג). שם היו כמה בונקרים מוצנעים כהלכה, ובמשך שלושה ימים של מצור לא הרשו לאיש להכנס או לצאת מן הבנין, ערכו חפושים. הרסו מה שהרסו, אך לא הצליחו לגלות את הבונקרים, שאנשינו כנו בכנוי „סטאלינגרד“. הם תפשו דייר אחד מדיירי אותו הבית, אבל הוא לא גלה להם את סוד הבונקר, והם ירו בו והרגוהו. פעולה דומה, אך בממדים יותר רחבים, אקציה ממשית, היתה בתחילת חודש אפריל.

האקציה האחרונה לפני חיסול הגיטו

קציה זו נעשתה על ידי הגסטפו בצירוף הג'נדרמריה בכוחות מוגברים. בשקט, בלי רעש. לא הקיפו את הגיטו, גם לא נחוץ היה, היינו בין כך ובין כך מוקפים כל הזמן, ובזמן הפעולה אי אפשר היה לברוח מן הגיטו. במשך שלושה ימים הסתובבו אנשי הגסטפו בגיטו וערכו חיפושים. מדי פעם במקום אחר. נכנסו לבית, יצאו ועוד פעם נכנסו. מי שנמצא במיטה נורה מיד, במיטה. הגרמנים גילו כמה מחבואים, הוציאו מהם את האנשים ולקחו אותם לבית הסוהר. הפעם עשו חפושים בלי המיליציה היהודית. אולם מיליציאנטים אחדים הסתובבו עמהם.

אנשינו נכנסו מיד עם התחלת האקציה למחבואים ונשארו שם (אלה שלא תפשו אותם) עד הסיום, במשך שלושה ימים, בלי לאכול, אף שהיה עמהם מעט אוכל, אבל מרוב מתיחות לא היו יכולים לטעום אף כזית. המתח גבר משעה לשעה. הגרמנים נכנסו לבתים, בדקו, דפקו, צעקו, יצאו וחזרו לאותו הבית, לאותה דירה, מזמן לזמן שמענו יריות. ראינו את האנשים, שנלקחו לבית הסוהר. את כל הדברים האלה ראיתי בעיני מנקודת תצפית, בה ישבתי, וממנה היה לי קשר עם אנשים בבונקר. אני העברתי אליהם את הידיעות על תנועות הגרמנים בסביבה שלנו. היתה זו אוריה של קץ המאבק עם רגש של „הסוף המתקרב“, עם מתח ההולך ומתגבר עם הזמן האין סופי של האקציה. לא ידענו, מתי תסתים האקציה, אם בכלל תסתים, או תמשך עד שיחסלו אותנו כלנו ויכריזו על העיר, שהיא מהיום „יודנריין“.

ביום השלישי לאקציה, לפנות ערב, ראיתי מנקודת התצפית שלי, שמובילים את האנשים מבית הסוהר לכיוון בית הקברות. זמן מה לאחר מכן שמענו יריות. כשנפסקו היריות נשמו האנשים לרווחה. אחדים הוציאו מזונות וסעדו את לבם אחרי צום של שלושה ימים. הסתכלתי באנשים האלה, ראיתי את הבעת פניהם יחשבת בלבי: האדם הוא רק בשר ודם, יצור חלש, אגואיסטי ואגוצנטרי, השוכח על נקלה דברים, שלא נגעו בו ישירות. הרגו כמה מאות יהודים, אולם אנו נשארו בחיים ואפשר לנשום לרווחה, אכן, אין זה עדיין הסוף, לא גמרו אותנו, שהרי אנו עוד חיים ונלחם על קיומנו!

באקציה זו תפשו כשלוש מאות איש. לקראת סיום הפעולה באו לבית הסוהר הרמן עם עוזריו, הוציאו את האנשים לחצר בית הסוהר, ושם עשה הרמן את „הסלקציה“, חלק את האנשים חלק לימין וחלק לשמאל, מי לעבודת פרך ומי למוות לאלתר. את הגברים, שמצאו חן בעיניו, שמונים ותשעה במספר, העלו על מכוניות והובילו למחנה עבודה בקמיונקה. ביניהם היה מיורקו טאלר. טאלר הוא היחידי, שנשאר בחיים מכל אלה, שנלקחו באותה אקציה, הוא נפטר בקנדה, והוא גם כתב על פעולה זו ועל החיים במחנה העבודה בקאמיונקה. את יתר האנשים, את הגברים שנשארו ואת כל הנשים והילדים הובילו לבית הקברות. שם הפשיטום ערומים ועל יד הקבר הפתוח ירו בהם אחד אחד וחסלו אותם עד האיש האחרון. וכך נפלו הגויות זו על זו, ובמקרים רבים נשארו הקרבות עדיין בחיים ולפעמים גם בהכרה מלאה.

בערב הודיעו לי אנשינו, שהם מתגנבים לבית הקברות לברר, אם אפשר לעזור לאלה, שלא מתו עדיין בקבר האחים. הם הוציאו מהקבר אשה אחת פצועה בחזה מכדור, שחדר לחזה מצד שמאל, מעל ללב, עם שטף דם פנימי. הוציאו גם ילד בן שתיים עשרה פצוע קשה בפניו. הכדור עבר את שתי לחייו ופצע את לשונו. התקשרתי עם דר. בילינסקי, והוא קבל את הפצועים, ביצע את הניתוחים הנחרצים והביא אותם לטיפול בגיטו.

בעשרים בחודש אפריל חל חג הפסח. הפעם לא קבעו החגים את התאריך של האקציה — אקצית החיסול לבצוע תכניות „יודנרין“ במחוזנו, גם בשבילנו לא היה הבדל, אם האקציה תהיה לפני, בזמן או אחרי החגים, עתה לא רק העתיד, גם העבר לא היה עוד שייך לנו (כביכול). האם היה זה יאוש, איני יודע, אבל זאת היתה המציאות. רק הזמן, היום, השעה הם קובעים לגבינו, כמה עוד נחיה. אנו נבלה את ימי החג, אם נחיה, כמו את כל ימות החול ולילותיו, בבונקרים. רק מעטים העלו זכרונות מן הימים שעברו, אבל בסתר לבו קיווה כל אחד מאיתנו לנס, עדיין אין אנו נמצאים בככר האסוף, מקום בו הכל אסור פרט ללנושם ולחשוב, — מחשבות שבצל התליה, כאן מותר לנו לחשוב ולהאמין בנס. אך גם להרבות מחשבה אין זמן. אנו נמצאנו כל הזמן במתח ובתנועה וחיים בצל התליה.

עוד דבר אחד שכחנו באותם הימים — לישון. בזמן המיועד לשינה היינו עובדים לשם שיפור הבונקר ולתיקונו! היינו ממהרים, ואת עבודתנו עשינו כמו במצב של חלום. קשה לי לחזור במחשבותי לאותם הימים, לאותה אוירה. אין הדבר דומה למצבו של אדם, היושב בבית הכלא ומחכה לבצוע פסק הדין — למותו. אפילו נמשכת הצפיה זמן רב. מצבנו גם לא היה דומה למצבו של חולה אנוש, שימיו ספורים, והוא חש בעליל, איך הוא הולך ומתקרב אל קצו. לא! אנו היינו מלאי חיים ומרץ, מלאים רצון לחיות, היום לחיות, לחיות גם מחר, אם כי אבד לנו העבר, והעתיד הוא נסתר, לא נראה באופק, רחוק מאיתנו לחיות! לחיות, אפילו החיים האומללים בצל המוות, בכל זאת בתקווה, שהחבל ינתק ברגע האחרון, אפילו כשיהיה נתון על צוארנו.

לפנות ערב בין השמשות נפגשנו ביודנרט קומץ אנשים בסופו של יום. דברנו, ספרנו מחיותינו, אפילו בדיחות ספרנו, מעין „גלגל־הומור“, בדיחות על עצמנו בצל התליה ונפרדנו זה מזה במילים: עד מחר, אם נחיה, באותה שעה. כאלה היו חיינו באותם הימים.

היתומות והשער הנעול

ביא תמונה קטנה — ספור קצר, המאפיין אותם הימים: יום אחד לפנות ערב חזרתי מבית החולים העירוני לאחר פגישה עם ד"ר בילינסקי ושיחה עמו. בקשתי ממנו וקבלתי מנת רעל (ציאנקאלי) לעת מצוקה בשבילי ובשביל בני ביתי. (מצרך מבוקש מאד, שלא ניתן להשיגו בגיטו) בלב שקט, עם הנשק הסודי בכיסי (רעל לשעת חירום) חזרתי. סברתי לבקר. תחילה, כמו כל יום, ביודנרט, לשמוע את חדשות היום, ורק לאחר מכן להגיע הביתה לאשתי ולבני. הלכתי וחשבתי על המחר שלנו. יותר קל לראות את העתיד, או יותר נכון את ימי העתיד, כאשר בידך הברירה, באיזו דרך לבחור, אם נעמוד פעם לפני ההכרעה הסופית, וכך הלכתי הביתה, עברו במוחי אלפי מחשבות, איך לא להשתמש ברעל ולהשאר בחיים.

כשחציתי את הגיטו, ראיתי מרחוק מיליציאנט אחד, המתקרב בריצה בכיוון אלי וצועק. עצרי! עמדי! וגם קול צעקה מקוטע של ילד או ילדה שמעתי — קול דק, החוצב לבבות, מלווה דפיקות בדלת, פתחו! פתחו! הסתובבתי וראיתי על ידי ילדה קטנה, אחותה בזרועותיה, נופלת על יד השער הסגור והיא דופקת בו ומתחננת „פתחו לפני את השער“, מבט פניה ודבורה כשל אדם מבוהל בראותו חית טרף, המתקרבת בלוע פתוח ומכינה עצמה לטרוף את קרבנה. בקפיצה אחת הקדמתי את המיליציאנט, ממש כשהושיט את ידו לתפוש בילדה. הרחק ידך, צעקתי, ובתנועה מהירה אחזתי בידו השלוחה בכיוון הילדה ועצרתי בעדו: „אני הייתי הראשון“ אמרתי, „לי הן, כל הקודם זוכה“. „חשוב מה אתה עושה“ אמרתי, „מה אתה רוצה מהילדה הקטנה? מה עשתה לך?“ בכעס הסתכל בי, הוריד את ידו והשפיל את ראשו. עמד שותק, ומרוב מאמץ וריצה לא יכול היה להוציא הגה מפיו. אחרי דקה אמר: „הרמן — הוא שנתן פקודה למיליציאנטים, שכל אחד חייב להביא תוך עשר דקות קרבן — כופר נפשו. „קח אותי“ אמרתי, „אותי תפסת, נלך יחד ליודנרט, אבל אותן תשאיר כאן“. „לא“ אמר, „לא אני תפסתי, הפעם נוצחתי על ידך“. בדמעות בעיניו מרוב כעס או פחד הסתובב והלך. נשארתי על יד השער עם שתי הילדות, שתי יתומות. כבר מספר שבועות, שהן מסתובבות בחוצות הגיטו. אחת בת שמונה וחצי והשניה בת שנה וחצי. ההורים שלהן באו אתן מהכפר לעיר, כמו יתר המשפחות, לפי פקודת הגסטפו. אחרי זמן קצר נתפש אביהן למחנה עבודה. אמן, גבורה, נשארה עם הילדות ודאגה לקיומן, שלושה ימים בשבוע עבדה מטעם היודנרט אצל הגרמנים תמורת ככר לחם. פעם בשבוע התגנבה אל מחוץ לגיטו והלכה לכפר בו היתה גרה לפני, כשבידה דברי ערך להחליף אותם תמורת אוכל בשביל ילדיה. לפני צאתה מסרה את הילדה הקטנה לטיפול ולהשגחה לבת המבוגרת, בת השמונה וחצי, עד שהיא תשוב.

באחד הפעמים הלכה ולא שבה עוד. לא אחת פגשתי את היתומות ברחוב, כשהמבוגרת מחזיקה את הקטנה בזרועותיה. יהודים בני רחמנים עזרו להם, שלא יגועו מרעב. כעת עמדו לפני השער של הבונקר שלהן, כשהוא סגור בפניהן. הוצאתי מכיסי שתי סוכריות, שקבלתי בבית החולים בשביל בני, והגשתי אחת לקטנה והשניה למבוגרת. הקטנה לקחה את הסוכריה לפה ונרגעה, והמבוגרת הכניסה אותה לכיס ואמרה, כאילו מדברת לעצמה; אני לא צריכה את זה, אחזיק את הסוכריה בשביל הקטנה, שלא תבכה אם נהיה בבונקר.

בינתיים נרגעו הרוחות, במקום קרני אש של השמש השוקעת עטף חושך את הגיטו, והרחובות דממו. הגיעה שעת ללכת, אך לא יכולתי להשאיר את היתומות בחוץ. דפקתי בשער, אך לא ענו, אף כי ידעתי, שהם שמעו את כל השיחה וידעו, כי היתומות, הדרות במחבוא שלהם, הן המחכות על יד השער. דפקתי בעדינות בפעם השניה, אחר כך קראתי בשמו של האחראי לבית ואיימתי: „אם לא תכניסו את היתומות אפתח את השער בכוח, בעזרת המיליציה” בכוח איום זה נפתח השער לרוחב 'זרת', ובעד הסדק הצר הוציאו יד והכניסו את שתי האחיות. השער נסגר אחריהן.

בקורי ביודנרט לא התקיים הפעם בגלל האחור. בדרך הביתה נכנסתי לחדר המיליציה, בו היה אור ושמחה, לדעת על מה ולמה השמחה הגדולה. נודע לי, שהפקודה שנתן הרמן היתה רק הלצה. אחרי שנתן את הפקודה הוא עזב את העיר, והאנשים שנתפסו חזרו הביתה. ארבעים מיליציאנטים חגגו ושתו לחייו של אחד מהם, גבור ערב היחידי, שהחליט למסור את עצמו ולא הביא קרבן כופר נפש. זה היה האיש, איתו נאבקתי על היתומות. כאשר ראה אותי השפיל את ראשו ושתק. גם אני שתקתי, אבל בלבי חשבתי, שהוא באמת גבור. הוא כבש את כעסו ברגע, שיתכן שהיה הקשה ביותר בחייו!

הפרד ומשול של הגסטאפו

ג הפסח קרב ובא, את סדר הפסח הפעם לא ערכנו, בילינו את הערב כמו את יתר ערבים — במחבוא. ערכנו תרגילי כניסה ויציאה אל הבונקר וממנו החוצה. בין תרגיל לתרגיל היתה לי שעת כושר מעטה — לחשוב.

עברו שמונת ימי הפסח, עברו כמו שאר ימים ולילות של אותה תקופה. כמה קרבנות, ידיעות על חיסול קהילות ופעולות 'יודנרין' בסביבה, חדשות מן החזיתות, חטיפות למחנה עבודה, מתי מגיפות ועוד.

באותם הימים הזמינה אליה הגסטאפו את המיליציה היהודית, בחרה מתוכם שנים עשר מיליציאנטים והכניסה אותם לכלא. ובחרה דוקא את אלה שהיו מקורבים לאנשי הגסטאפו ומקובלים עליהם. אמרו למיליציאנטים במה הם מואשמים: בהחזקת נשק ובהתארגנות למעשי חבלה ולהתנפלויות על הגרמנים. לפי דברי אנשי הגסטאפו הגיעו אליהם הידיעות הללו מיהודי הגיטו. לא היתה זו אמת. שום איש, שום יהודי לא הודיע ולא מסר, אף לא בא במגע עם אנשי הגסטאפו. הכניסו את המיליציאנטים לבית הכלא כדי לעשות להם 'שטיפת מוח', להפכם לכלבים נאמנים בזמן שיגשו לחסל את הגיטו, לזרוע פירוד ושנאה בין אנשי המיליציה ובין אנשי הגיטו, דבר, שהיה נחוץ להם בימים האחרונים לפני החורבן הסופי, והם גם הצליחו בכך. המיליציאנטים, שעברו שטיפת מוח בכלא, האמינו, שנפלו קרבן להלשנה מצד אנשי הגיטו, כדי להתנקם בהם.

היודנרט מצדו עשה כל מאמץ להוציא אותם שלמים מבית הסהר, ואמנם הצליחו, כי כעבור שבועים שוחררו מהכלא. מסופקני, אם שחרורם בא בעזרת היודנרט. לפי דעתי, כשנוכחו אנשי הגסטאפו לדעת, כי התחבולה שלהם הצליחה, והם עוררו שנאה בלב המיליציאנטים כלפי אנשי הגיטו, הוציאו לחופשי. הספור על

ההלשנה חדר עמוק ללב המיליציאנטים, וכשבאה לידם ההזדמנות הראשונה נקמו נקמתם ועזרו במידה רבה לחיסול הגיטו!

חודש מאי הגיע, והסוביאטים התחילו בהתקפות בכל החזיתות והתקדמו מהר. מאידך גיסא כבשו הבריטים והאמריקאים את צפון אפריקה ונחתו בסיציליה. עתה דברו על חזית שניה באירופה המערבית, בצרפת וגם באיטליה. התחלנו לראות במו עינינו את התחלת מפלתו של היטלר י"ש. אבל המפלה מתקדמת לאט מדי, ואנו מחפשים דרכים להרויח זמן, שהרי הזמן כל כך יקר עתה בשבילנו.

הקסרקטין

זו באה הצעה חדשה: אנשי הקשר שלנו הודיעו לנו על הסכמת הגסטפו להקים בעירנו קסרקטין בשביל מאתים גברים בעלי מקצוע. אלה ישארו כאן גם לאחר שיוכרז על המקום, שהוא „יודנריין“, ויגורו כלם בבית אחד סגור תחת משמר הגרמנים. הם יעבדו בשביל הרייך בפיקוחו של מנהל גרמני. אין אני יודע, מי היה בעל ההצעה הזאת, האם אנשי הקשר שלנו, הם שפנו לגסטפו והציעו להם את ענין הקסרקטין, או הגסטפו עצמו פנה לאנשי הקשר שלנו והביע נכונות לאשר בעירנו, כמו בערים אחרות, אחזקת קסרקטין כזה גם לאחר חסול הגיטו.

התשלום בעד כרטיס כניסה לקסרקטין היה גבוה למדי, ואף-על-פי-כן גדל מספר המעוניינים, ובמשך כמה ימים עבר את המספר הנקוב — מאתים. בהשתדלות אנשי הקשר אצל הגסטפו העלו את המספר לשלוש מאות, ואחרי זמן מה הגיע עד ארבע מאות איש. הגסטפו ואנשי הקשר מנו אותי לתפקיד רופא הקסרקטין, אבל נשארתי גם במקום עבודתי בבית החולים (למזלי). לשכון הקסרקטין בחרו את ביתו של ד"ר פלק ז"ל. הקיפו את הבנין סביב בגדר תיל והפכוהו לבית סהר ממש עם שער ברזל, סגור, ומשמר כבד מכל הצדדים, כמו במחנה עבודה. לפי כל החישובים הרי אחרי חסול הגיטו לא יהיה מקום יותר בטוח מאשר בקסרקטין.

במשך חודש מאי הקימו את הקסרקטין, וחלק מן האנשים נכנס לגור בו, ועד סוף חודש מאי נכנסו לשם כל אלה, שנרשמו ונתקבלו, לאחר ששלמו. מעתה היו יושבי הקסרקטין תחת פקוח הנהלתי. אין נכנס ואין יוצא בלי רשיון. זה הפך מקום סגור, המיועד אך ורק לארבע מאות גברים בעלי מקצוע. לא נתנו רשות כניסה אפילו לאישה אחת.

אפשר היה להכיר את הבית מרחוק — בית הסוהר המוקף גדר תיל דוקרני, והשמירה קבועה על יד השער. אני לא הייתי אף פעם בפנים בחדרים, ואני יודע את תאור הקסרקטין מפי מנחם כץ, היחידי שהיה שם ונשאר בחיים.

במשך חודש מאי חסלו במחוזנו גיטו אחרי גיטו והכריזו על המקומות האלה, שהם „יודנריין“. עירנו נשארה כמעט עד הסוף ביחס לחסול הסופי. במחוז שלנו נשארו מקומות יחידים, ואנו ביניהם. לפי קצב הפעולות היינו יכולים לומר בודאות, באיזה יום תהיה אצלנו האקציה, — פעולת חסול על ידי הגרמנים, כי הם שוב לא הסתירו דבר, כי ידעו, שאין לנו שום אפשרות להמלט ולברוח,

וכי מפקחים עלינו בשבע עינים. אנו סגורים מכל העברים ואורבים לנו יומם ולילה לראות, מה אנו עושים בגיטו. ונגחה מיוחדת היתה בדרכים, תפשו כל יהודי, היוצא מן הגיטו בלי רשיון. כך עברו עלינו הימים האחרונים של יהודים ליגליים ויהדות לגלית בעירנו!

הריקוד האחרון

מה ימים לפני חסול הגיטו נתבקשתי לבקר אצל חולה. הבטחתי שאבוא בשעות המאוחרות בערב. באותן השעות היה הגיטו עטוף אפלה — חושך ושקט מוחלטים, האנשים בגיטו מטים אוזן, חודרים במבטיהם את החושך ומשגיחים. שבילי הגיטו היו נהירים לי, הכרתי כל בית וכל שביל, כל דירה וכל דייר. אני ניגש בזהירות אל הדלת כדי לא להפחיד את האנשים. איני דופק, אלא פותח את הדלת ונכנס. בחדר חושך. אין איש לאוזני מגיעים מרחוק הדים של מוסיקה. מוסיקה מתקליט בחדר הסמוך? מוסיקה, כאן, בגיטו? אולי טעיתי? קרבתי לדלת החדר, שממנו הגיעו צלילי המנגינה. עמדתי והקשבתי. כן! מנגינה של ריקוד ישן. עזרתי עוז ופתחתי את הדלת. ראיתי לפני חדר ארוך, חשוך, שהפנס, התלוי על הקיר, מאיר אותו באור כהה, כאן קשה היה להכיר איש את רעהו. החדר היה ריק מרהיטים. בפינה עמד ארגז קטן ועליו גרמופון, שתקליט הסתובב עליו. על ידו עמד 'צלו' של אדם בלי כל תנועה.

בחדר היו זוגות של צעירים, שהיו מתחבקים, שרים ורוקדים בעינים עצומות, וכך הסתובבו במעגל, עברו על ידי שלובי ידים וזרועות, צמודים זה לזה כגוף אחד, הם לא ראו אותי, לא שמעו שנכנסתי, רק רקדו לפי קצב המנגינה של הריקוד הישן.

פקחתי עיני לרוחה, ואני עומד ומסתכל. לפני אנשים כאילו מעולם אחר. הם שרים ורוקדים, אינם שומעים דבר ואינם יודעים, שזה הוא הריקוד האחרון שלהם! בו הם משקיעים את שארית שאיפות חייהם ורצונם, כוחם ומרצם תמצית חייהם! בעינים עצומות מכאב התרחקתי ונעלמתי בחשכה, בקחתי בלבי את תמונת בני הנוער הרוקדים, אותו נוער מלא חן וחיים תוססים, יופי ורצון וזכות לחיים!

התמונה היקרה הזו של הנוער הרוקד נחרטה בלבי לעולם. החושך עטף אותי, רק המנגינה נדבקה אלי, ליוותה אותי בכל אשר הלכתי, ובה שמעתי אילו את המילים של מלאך המות. „אתה שלי! ממני לא תחמק!"

האקציה האחרונה – חיסול הגיטו. "יודנריין"

בהתחלת חודש יוני 1943 (חודש סיון), נערכו יום יום אקציות במחוזנו, אקציות, שמטרתן לטהר שטחים מיהודים ולעשותם „יודנריין“. נשאו ערים מעטות, המחכות ליום הגורלי שלהן. הן מתחרות ביניהן, מי תהיה האחרונה בתור. יום מחכים לאקציה האחרונה, וכשאינה באה, עושים חשובים, כמה זמן נשאר לנו עוד לחיות. עוד יום או יומים, או רק כמה שעות.

מבחינה נפשית כבר היינו מוכנים לסיום הזה, אבל כל כמה שהתקרבו לתאריך, כן גברו בנו הרצון והחשק לחיים, „להרויח“ עוד שעה. אותה שעה יכולה להיות לפעמים גורלית להצלת החיים. מנצלים את כל האפשרויות!

כך למשל הודיעו לנו מכרים אוקראינים, שהם מחפשים רופא יהודי, שיוכל לבוא אליהם עם משפחתו ליער, יהיה מגויס ויגור עמהם. היו אלה הלאומנים האוקראינים, (הבנדרובצים), הלוחמים לחירות אוקראינה. אנשים אלה ישבו ביערות וערכו התנפלויות על הגרמנים, ובזמן הסוביאטים — על הסוביאטים, ובכל ההזדמנות הרגו פולנים ויהודים. רופאים אוקראינים לא רצו לוותר על חייהם החופשיים בעיר, לכן פנו אל רופאים יהודים והבטיחו הצלה להם ולמשפחותיהם מידי הנאצים. התקשרתי עם המפקדה, ולמזלי היה כבר המקום תפוש.

אחרי המלחמה התברר, כי האוקראינים הרגו את בני משפחות הרופאים היהודים ואותם החזיקו בתנאים קשים מאד, עד שהרגו גם אותם. מעטים מהרופאים האלה הצליחו להמלט בשעת הקרבות בין האוקראינים והסוביאטים וחזרו העירה. ואילו מצבם היה קשה עתה ביותר, כי הסוביאטים ראו בהם לוחמים לצד אויביהם, והבנדרובצים חפשו אותם, ראו בהם עריקים משרות פעיל, שיוכלו למסור הרבה סודות לאויב.

מעירנו הצליחו להמלט זוג רופאים. היו הם דר' לבר ואשתו מבית רוזן. הסתתרו אצלנו שמונה ימים, ובקושי העברנו אותם אל מעבר לגבול, לפולין.

כל אחד מאיתנו נסה מזלו בתשלום או בלי תשלום אצל מכרים לזמן קצר או יותר ארוך, אך את תקותינו תלינו בקסרקטין. אם ישאר גרעין חזק של ארבע מאות איש, תהיה אפשרות לקרוביהם להסתתר אצל הגויים לזמן יותר קצר או יותר ארוך. העיקר להרויח את הזמן הדרוש!

בשמונה ובתשעה בחודש יוני חלו שני ימי חג השבועות, על החג עצמו חדלנו לחשוב מכבר. חשוב היה התאריך וחשובים הימים, בהם הדגישו הגרמנים במיוחד את האקציות ואת שאר הפורענויות. וכשעברו הימים האלה, כשם שעברו שאר ימות החול, נטמנו לרוחה. הרוחנו עוד יומים, ואולי עוד כמה ימים. לפי החשובים שלנו היו צריכים להתחיל את האקציה בעירנו בעשרה ביוני, וכשגם האחד עשר ביוני בבקר היה שקט, עשינו חישוב חדש: השנים עשר בחודש חל בשבת, השלושה עשר הוא יום ראשון, הארבעה עשר והחמישה עשר לחודש הם ימי החג, חג שבועות של הגויים. פעולת „יודנריין“ אי אפשר לגמור ביום אחד, שבת, ואין הדבר מתקבל על הדעת, שהגרמנים יתחילו את הפעולה בשבת ויפסיקוה לשלושה ימים כדי להמשיכה אחרי החגים. צודקים איפא אלה שקבעו את התחלת הפעולה ליום רביעי בשבוע הבא, היינו, יום ששה עשר בחודש יוני. אולם החשובים לחוד והמציאות לחוד, וכמו תמיד, כך גם הפעם פעלו הגרמנים בנגוד לחשובים שלנו.

ביום ששי אחרי הצהרים הודיע לי מסר הרוקח, שראה מרחוק את הרמן, איש הגסטפו. משוחח עם בטינגר, ולפי תגובת בטינגר הבין, שכאן מדובר בפקודה חשובה, שהרמן מסר עליה לבטינגר. הפניתי צעדי ישר לקסרקטין, לדירתו של בטינגר. חשוב לדעת, שמאחד ביוני כבר גרו בקסרקטין כל ארבע מאות היהודים, שקבלו אישור לכך, חוץ ממני, שהייתי היחידי, שיכולתי לשהות בלילה גם מחוץ לקסרקטין. אם כי את בטינגר לא מצאתי, פגשתי את אשתו בבית. אחרי דין ודברים ספרה על פקודתו של הרמן: להכין גרזנים ולהיות מוכנים לשבת בבקר, הוא יום השנים עשר בחודש יוני.

מיד הודעתי על כך ליודנרט וליתר האנשים בגיטו. אנשי היודנרט עשו מאמצים לברר את הגירסה שלי, אם היא נכונה. היו להם מקורות מודיעין משלהם, ולפי אותם מקורות לא תערך הפעולה לפני ששה עשר בחודש. החלטנו בכל זאת להיות זהירים ולא להאמין לגרמנים. לצערנו, עשה זאת רק חלק מאיתנו!

כל אחד ניצל את הזמן, שעמד לרשותו, לתקן, להכין ולברר. אני עצמי החלטתי לעזוב את הגיטו ולהעביר את אשתי ובני לבית החולים, בו עבדתי. בשבילי לא היתה בכך שום בעיה, הבעיה העיקרית היתה בעית הבן, שטרם מלאו לו חמש שנים. לא פעם הבטיחה לי האחות הראשית לעזור לי בשעת הצורך. לא האמנתי לדבריה, חשבתי להכין למשפחתי בונקר בקרבת בית החולים ופניתי בענין זה לחצרן. הבטחתי לו סכום כסף גדול, אולם, אחרי התיעצות עם אשתו, הוא סרב, ומאותו רגע הוא הכפיל את ערנותו כלפי. ויתרתי איפא על הרעיון לבנות בונקר. בינתיים רציתי להרויח זמן עד אחרי האקציה. האחות הראשית עזרה לי להכניס את אשתי לבית החולים ולהסתיר אותה שם. היא עזרה לי גם להוציא את בני מהגיטו ולהעבירו לבית החולים ולהסתירו שם יחד עם אשתי. מובן, שהחצרן לא ידע מאומה על זה.

לפני שעזבתי את החדר שלי הזהרתי עוד פעם את דיירי הבית, שנקרא „בלוק הרופאים“, שבו גרו הרופאים עם משפחתיהם וקרוביהם. אמרתי להם, שאני עוזב את המקום עם אשתי ובני ובורח אל מחוץ לגיטו. אחרי כן נפרדתי מחברי הרופא אריה פלד ז"ל, לחצנו ידנו, הוא היה האדם האחרון, איתו החלפתי מילים, ונפרדנו כאחים לתמיד. אחרי השיחה עמי עזב גם הוא את הגיטו באותו הערב.

בשבת בבקר, אחרי שגמרתי את עבודתי, החלטתי לבקר בגיטו וביודנרט וכן לבקר כמה חולים ולשמוע על המצב. נזהרתי בדרכי ולא הלכתי בכביש הראשי, אלא בשביל צדדי. מרחוק ראיתי את אנשי הג'ודרמריה הגרמנית רכובים על סוסיהם. הסתתרתי עד אשר עברו וחזרתי לבית החולים. משם טילפנתי העירה, לבית המרקחת, שהיה מחוץ לגיטו. שם עבדו הרוקחים גולדמן וטוניס. מהם נודע לי, כי „החתונה“ אמנם התחילה בשעות הבקר המוקדמות, בלויית „תזמורת“ חזקה. יש כבר הרבה אורחים מוזמנים. השיחה נפסקה באמצע.

נשארתי בבית החולים והמשכתי בעבודתי כל היום כרגיל.

ביום ראשון בבקר ערכתי את הביקור אצל החולים בבית החולים כתמול שלשום, גמרתי את הבקור מהר ובקשתי את האחות הראשית, שתלך העירה ותשוב ותדווח לי על פעולת יום השבת. בקשתי אותה במיוחד לעבור על יד הקסרקטין ולברר, אם האנשים יצאו לעבודה או נשארו במקומם. לא שערתי, שארע משהו לאנשים האלה. אולם גם הפעם הצליחו הגרמנים לרמות אותנו!

האחות הראשית חזרה כעבור שעתים וספרה לי על הפעולה ועל המודעות בשפות גרמנית, פולנית ואוקראינית בנדון יום השבת, השנים עשר ביוני 1943 (שם נאמר): העיר שלנו בז'יני היא מעתה עיר נקיה מיהודים „יודנרין“. מי שיסתיר יהודי או יעזור ליהודי אחרי תאריך זה יבוא על עונשו. היא עברה גם על יד הקסקרטין, כפי שבקשתיה. שם לא היה איש, לא היתה שמירה, השער היה פרוץ.

זאת אומרת, שגם אותם חסלו.

בתאריך ט' בסיון תש"ג, שנים עשר ביוני — 1943 חוסלה יהדות בז'יני

אחרי חיסול הגיטו

פגישתנו עם האחות הראשית של בית החולים בו עבדתי, סיפרה לי האחות, כי למחרת היום, בו עזבתי את בית החולים, מוקדם בבקר, בא הרמן, איש הגסטפו, ל„פגישה“ עמי, (החצרן הלשין עלי. הוא צלצל לגסטפו, שאני מסתתר בבית החולים). אולם הרמן איחר הפעם את המועד. הפגישה ביננו נדחתה לעשרים ושלוש שנים ונתקיימה בבית המשפט בעיר שטוטגרט, בגרמניה, במשפט נגד אנשי הגסטפו, על פעולותיהם בזמן הכיבוש במחוזנו. שם מסרתי את עדותי נגדם, ובפרט נגדו. (פסק דינו של הרמן היה 10 שנות מאסר. הוא מת בבית הכלא).

יום השבת השחורה — היה רק התחלת הפעולות, הרדיפות והחיפושים אחרי יהודים ורכוש יהודי, ונסתיים כעבור יותר משנה, עם השיחרור על ידי הצבא הסוביאטי, אם כי גם אז לא השתחררנו במלוא מובן המילה. כאן אביא כמה דברים, שידועים לי על התקופה הקשה זו, מה שעבר על יהודי עירנו מאז התחלת פעולת היודנרין בעירנו, הכל כפי ששמעתי מפי. עדי ראה.

בזמן חיסול הגיטו עדיין היו בחיים מעל אלפים יהודים. (לפי גירסת הגרמנים היו הרבה פחות) בשבת השחורה, שהיה היום הראשון לפעולת החיסול, הצליחו הגרמנים לתפוש כשש מאות וחמישים איש בגיטו וכשלוש מאות וחמישים יהודים מהקסקרטין, ביחד כאלף איש. לאחר שתפשו אותם הביאום לבית הקברות היהודי, שם היה מוכן קבר אחים, עמוק וארוך, שהפעלים הפולניים חפרו אותו

לפני כן. ספר לי עד ראייה, שופט פולני, שירוא עמד על הגג בביתו מן הבקר עד הערב, ובאמצעות משקפתו הסתכל ברצח היהודים בבית הקברות.

כל יהודי, שהובא לבית הקברות, פשט את בגדיו, ערס אותם לערמה, ערום ויחף ניגש אל שפת הקבר, כשפניו אל הבור ועורפו אל הגרמני. הגרמני ירה בו והוא נפל, קפץ או נדחף אל תוך הבור. אקציה זו נמשכה עד לפנות ערב.

בשבת שאחרי האקציה עשו הגרמנים הפסקה לשלושה ימים. הם חידשו את החיפושים רק ביום ד' של אותו השבוע, אבל הפולקסדויטשים והפירחחים ערכו לעצמם באותם ימי הפסקה חג משלהם, חג של גזל וביזה של רכוש היהודים שנרצחו וחיפושים אחרי בונקרים, בהם נשארו עוד יהודים. הם היו מומחים בעבודה זו. הם הרסו הכל עד היסוד בחיפוש אחרי יהודים או אחרי חפצי ערך.

בשבת השניה, אחרי האקציה הראשונה, חפרו הפועלים הפולניים עוד כמה קברים בבית הקברות היהודי. סיפר לי עד ראייה, פולני, שהיה בין החופרים, סיפור, שזעזע אותו ואת חבריו: את קבר האחים של פעולת הרצח בשבת הראשונה כיסו פעמים באדמה: בשבת, אחרי הרצח, וביום השני בבוקר, מפני שהגויות לא היו מכוסות. ביום שלישי הוסיפו עוד אדמה על הקבר, בו נמצאו כאלף גויות, ואז שמו לב לזעזועים ולתנודות של שכבת האדמה שמעל קבר האחים. לאט לאט התרחקו מן המקום אחוזי פחד והסתכלו לדעת מהנ עשה. עברו כמה דקות והנה קרתה מעין התפוצצות. האדמה פתחה את פיה, ומקבר האחים עפו גויות כלפי מעלה ונזרקו למרחקים, רחוק מהקבר.

הם ראו בכך אות, שגם האדמה הזדעזעה, והיא מתנגדת למעשים כאלה, לא רוצה לחפות ולכסות על מעשי הרצח. האדמה כאילו פעה את פיה כלפי השמים והכריזה בקול, שהיא לא תהיה שותפה למעשים האלה.

החיפושים אחרי יהודים בגיטו ומסביב לו נמשכו באופן רציני כמעט בלי הפסקה עוד שבועים. בחיפושים האלה נמצאו עוד הרבה יהודים. ביניהם אחותי וחברי דר. אריה פלד עם משפחתו, זכרונם לברכה.

לפי ספורו של עד ראייה הביאו את משפחת פלד לבית הקברות, שם ירו באשתו ובשני ילדיו, עד שהגיעו אליו, אך אותו שחררו, משום שהיו זקוקים לו. הוא היה רנטגנולוג יחידי בסביבה. מבית הקברות ירד העירה והגיע עד הכנסיה הפולנית ברחוב „ראיסקה“, פתאום עמד, היסס שניה והתחיל לרוץ בחזרה לכיוון בית הקברות, ושם מצא את מותו על יד בני משפחתו.

בזמן האקציות ועוד יותר במחנות ההשמדה היו מקרים רבים כאלה, בהם תפשו הגרמנים משפחות שלמות ופרקו אותן. הפרידו בין איש ואשתו, בין אם ובת או בין בן ואב. כל אחד מבני המשפחה המשיך בדרכו, מי למות ומי לגורל אחר. מטר של מכות אכזריות אילץ את האנשים לקבל עליהם את פסקי הדין בלי שום ערעור, בלי שיוכלו אפילו להפרד זה מזה או להגיב באיזה צורה שהיא, אם לא רצו למות תחת מקל החובלים ובהשפלה.

מקרה שני עליו סיפר לי מאיר טאלר; היה זה בחצר בית הסהר בעירנו, כאשר חילק הגסטפו את האנשים לימין ולשמאל, עשו „סלקציה“ לעבודת כפיה במחנה עבודה ולבית הקברות, בדרך למות. הרמן ביצע את „הסלקציה“. כאשר עברה לפניו משפחה, פיצל אותה במחי יד. את האב למחנה ואת אשתו לבית הקברות. הבעל ניסה לתפוש את אשתו, אבל לא הצליח, תחת מטר מכות

הוא נסחב על ידי זרם האנשים האומללים ומצא את עצמו במחנה עבודה בקמיונקה. כל הימים שעוד היה בחיים לא סלח לעצמו על רגע החולשה, שלא בחר בדרך לבית הקברות יחד עם אשתו. את מנוחתו מצא אחרי כמה שבועות בחיפושים אחרי יהודים במשך השבועים אחרי חיסול הגיטו, בו ומסביב לו, נעזרו הגרמנים בעבודה הבזויה הזו במיליציה היהודית, שחבריה נבחרו באופן מיוחד בקרב אחים של מחנה העבודה.

למטרה זו, (היו הם שנים עשר המיליציאנטים, שהגרמנים עשו להם שטיפת מוח בבית הכלא כמה שבועות לפני כן). הם היו כל הזמן תחת פקוח קפדני של

הגסטפו. סופם של המיליציאנטים האלה היה כמו של כל היהודים, יתכן שעוד יותר מר! הגרמנים, לא זו בלבד שהרגו אותם, אלא התנקמו בהם לפני מותם. אחרי שבועים של חיפושים אספו אנשי הגסטפו את המיליציאנטים, שנים עשר במספר, קשרו אותם תוך מכות זה לזה בחוטי תיל דוקרני וסחבו אותם לבית הקברות, שם הכו אותם מכות רצח עד שחסלו אותם, כדי שלא תשאר שום עדות חיה למעשי הרצח שלהם. זה היה סופם של האנשים, אשר שרתו את האדונים הגרמנים, כמו כלבים נאמנים, המוכנים לבצע בלי ערעור כל פקודה שלהם.

עם סיום הפעולות האלה, משגמרו את החיפושים, הודיעו הגרמנים לאוכלוסייה הלא יהודית על העונשים הכבדים, עד עונש מוות, אשר יענשו כל אלה, שיושיטו עזרה כלשהיא ליהודים באזורנו.

במשך שלושה עשר החודשים, שהגרמנים עוד שהו באזורנו, הצליחו לגלות הרבה יהודים, לרוב באמצעות הלשנה של השכנים הגויים, או אפילו של אותו אדם, שבביתו התחבאו היהודים. מסתבר, שזוהי האמת, שכן בכל האזור שלנו לא נענש אף גוי, לא עונש כספי ולא עונש גופני, למרות שמצאו אצלם יהודים.

האכר, שאצלו מצאנו מחבוא, סיפר לנו כל פעם על קורבנות חדשים מהלשנה, בין אלה שהוא זכר את שמותיהם היו: הסיו רדליך עם אשתו (מהבית קלרה פריס), הרוקח מסר עם גיזה אוברלנדר, משפחת פודהורצר (ילד אחד נשאר בחיים אצל קרובי משפחה), ועוד רבים אחרים, שאת שמותיהם לא זכר. עוד יותר קשה היה מצבם של האנשים, שברחו ליער, בלי שתהיה להם כתובת לאן ולמי לפנות. ביום הסתתרו ביער או בשדה, ובערבים יצאו ממחבואיהם לחפש מעט מזון, שם ארבו להם גויי הסביבה, שאסרו אותם, לקחו מהם כל מה שהיה להם ומסרו אותם לאנשי הגסטפו תמורת כסף. קשה מאד היה להשיג אוכל, אפילו תמורת כסף. האכרים פחדו מכל מגע עם יהודים, וכך נוצר מצב, שהיהודים מתו מרעב, אפילו כשלא השיגה אותם יד הגרמנים. רבים מהיהודים ביער מתו בגלל כל מיני מחלות, בלי שום עזרה, או ממצבים של תת תזונה ואפיסת כוחות, כשנאלצו לעזוב את מקום מחבואיהם ולהסתובב ביער, בבוץ ובקור. קשה במיוחד היה המצב בתקופת החורף. אנשינו סבלו קשות מן הקור החורפי העז, שדוקא באותה שנה היה קשה מאד. ביחוד הזיק להם השלג, אשר גלה את עקבותיהם, ולא אחד מהם נתפש בגלל העקבות, שהטביעו רגליו בשלג.

לפי הערכתנו נשארו בחיים אחרי אותו החורף כמאתים וחמישים עד שלוש מאות יהודים, כשהמתקפה הסוביאטית התקרבה עד לאזורנו. לולא העובדה, שהתקפה זו נשברה, והסוביאטים נסוגו, הם היו נשארים בחיים. הנסיגה גרמה לחיסולם של רוב האנשים האלה, והנאולה באה רק אחרי ארבעה חדשים, בקיץ, במתקפה השניה, כאשר נשארו לא יותר משלושים עד ארבעים יהודים.

שוב שלטון הסובייטים

אז פעולת „היודנריין” עד יום השחרור מצאנו מחבוא אצל אכרים שונים בבונקר שחפרנו לעצמנו. אחרי השחרור נשארנו עוד יום אחד בבונקר שלנו מתחת לאדמה, בשורת השחרור מצאה אותנו ממש ברגע האחרון. מצבנו הגופני היה בכל רע, כולנו היינו „עור ועצמות”. אנשים, שראו אותנו, לא האמינו, שנהיה מסוגלים להבריא ולחיות.

בלילה עזבנו את הבונקר. אחרי שכלם יצאו ממנו, חזרתי לראות אותו עוד פעם ולהפרד ממנו. פתאום נעשה הבונקר ריק. הוא הפחיד אותי ממש. ראיתי לפני „קבר” שחור, חשוך, רטוב. האם אפשרי הדבר, שבילינו כאן שמונה חודשים? יצאנו ממש בשעה שתים לפנות בקר, את הדרך עשינו ברגל. רק חלקנו הצליח, אחרי שמונה שעות הליכה (ששה עשר קילומטר) להגיע העירה בכוחות עצמו. גיסי, גיסי ובנם מרק נשארו באפס כוחות תקועים באמצע הדרך, רק לפנות ערב מצא אותם צבא סוביאטי והביאם העירה. קרועים ובלוים, לבושי סמרטוטים, נכנסנו העירה שלושה עשר חודש אחרי שיצאנו ממנה בזמן חיסול הגיטו. איתנו חזרו עוד שלושים וחמישה אנשים. כל מה ששרד משנים עשר אלף היהודים בזמן כיבוש הנאצים!

היינו כבני משפחה אחת. כולנו גרנו בסביבה אחת, הרחק מן הגיטו ומן המקום, בו גרנו בימי שלטון הנאצים. לא נכנסנו לגיטו הזה. אפילו לא הסתכלנו אליו מרחוק. היה זה מעל לכוחות צו. שאיפתנו היחידה היתה להתרחק ככל האפשר ממקום הזועות הזה, בו הרסו את חיינו ואת חיי יקירינו. רצינו להתרחק מאותה אוכלוסיה של מרצחים, אשר ברובה נתנה יד לרצח היהודים.

את חיינו בזמן שלטון הסוביאטים תארתי בפרק „שלטון הסוביאטים”. הפעם הם השתנו מאד לרעה.

מצבנו כקומץ יהודים, שנשארו בחיים, אחרי כל מה שעבר עלינו, היה וופעם הרבה יותר קשה ממצבנו בתקופה הקודמת. האנטישמיות הרשמית והבלתי רשמית נתנה אותותיה בכל פנות חיינו. יש לציין, שהימים היו ימי מלחמה, וזה כשלעצמו שימש להם תרוץ ליחסם הקפדני כלפי האוכלוסיה, שהיתה תחת השלטון הנאצי וביחוד כלפי היהודים, שנשארו בחיים. העובדה, שהיהודים האלה לא הושמדו בידי הנאצים, החשידה אותנו בעיני השלטון הסוביאטי.

למזכירות המפלגה נשלח חוזר סודי, לפיו אסור היה למסור ליהודי שום תפקיד אחראי או מנהלי. שאלתי את ידידי הקומוניסטים היהודים לפשר הדבר, והם שתקו. אותה שאלה העמדתי לפני הקומוניסטים הלא יהודים, והם הסבירו לי, שצעדים אלה לא כונו „חלילה” נגד היהודים, אדרבא, אמצעים אלה שמשו לדעתם להגנת היהודים מפני זעמם של הגוים. השלטונות הסוביאטיים חששו למעשי נקם, כביכול, מצד היהודים נגד האוכלוסיה הלא יהודית, אם יגיעו היהודים לשלטון, אפילו מקומי זמני, — ואז תבוא תגובה רצחנית מצד האוקראינים, והם יחסלו את הקומץ הקטן של היהודים, שנשארו בחיים. סיבה נוספת היא לקרב את לבבות האוכלוסיה הלא יהודית, אשר ספגה בימי שלטון הנאצים רגשות של שנאה ואי אמן כלפי הסוביאטים.

בינתיים היו היהודים שוב הקרבן. השלטונות הסובייטיים התייחסו אלינו באי אהדה ובחוסר אמן. העובדה, שנשארו בחיים אחרי השואה, אמרה להם דרשני.

זה עורר חשדות בלבם כלפינו, ולא פעם קראו לי ל־נ.ק.ו.ד, או ל־ק.ג.ב. והציגו לי שאלות, חקרוני שעות. אחת השאלות. שחזרה ונשנתה בפהם, היתה: איך זה קרה, שכלם נהרגו ורק אתה ועוד כמה יהודים נשארתם בחיים? אין זה אלא ששתפתם פעולה עם הגרמנים. הם פשוט לא יכלו לסלוח לי, שאני חי לאחר שנגזר עלי למות.

באותם הימים הונקשתי להבין את הגישה הזו של הסוביאטים ליהודים, אולם לאחר שנים הבנתי והערכתי נכונה את היחס שלהם ואת גישתם כלפינו. באותו יחס שלילי כלפי נתקלתי בכל המוסדות בעירנו. הם היו עוינים לנו, ויחס זה גם סכן את חיינו. ביחוד מצד חלק מן האוכלוסיה האוקראינית, אשר הקימה מארבים ללכוד יהודים ולהורגם.

יציאה מן העיר היתה סכנת נפשות בשביל יהודי. גם האוכלוסיה בעיר לא סבלה אותנו. הם כבר התרגלו לחיות בלי יהודים, וקשה היה להם להשלים עם העובדה, שהיהודים שוב נמצאים ביניהם, אפילו כשמספר היהודים הוא מועט, וזה רק מצב זמני. לגבי דידם היתה שהותנו בקרבם לא רק מיותרת, אלא גם בלתי רצויה. והיו סיבות ליחס הזה; הם ראו בנו עדים חיים למעשה הזועה בתקופת שלטון הנאצים, מעשים שרבים מהם לקחו בהם חלק פעיל. היו גם כאלה, שנאלצו להחזיר חלק מן הגזילות, שגזלו מן הרכוש היהודי. אולם הסיבה העיקרית היתה שנאת ישראל. השנאה, שהגרמנים נטעו בלבם, החלה לצמוח ולגדול מכוח עצמה, ומיום ליום עלו ממדיה, התרחבו והתעמקו.

שני הצדדים, — היהודים והגויים, חיכו בכליון עינים לרגע, בו יוכלו להפרד זה מזה לצמיתות. לנו, היהודים, היה ברור, ששוב לא נמצא מקומנו כאן בין הרוצחים. גם המקומות עצמם הזכירו לנו על כל צעד את העבר הנורא, וקוֹינו לרגע, בו נוכל לעזוב את עיר מולדתנו ואת אדמת פולין לשעבר. והם, הגויים, חיכו ליום, בו נסתלק ונשאיר להם את שארית נכסי דלא־נידי שלנו, שנשארו עוד בכל פינות העיר. החיים בעירנו היו רוויי עצב, האנשים היו מדוכאים, החנויות סגורות, חושך ברחובות, העיר ברובה הרוסה, לא נקיה, מעוררת פחד וזכרונות לא נעימים. בסך הכל גרו עתה בעיר כחמשת אלפים תושבים, לעומת שנת 1941, שאז גרו בה כשלושים וששה אלף איש. התאימה הממרה — „הלך הצדיק מן העיר — פנה ממנה הדרה, זיוה, ויפיה“. כך היתה עירנו בלי היהודים. גם האינטליגנציה הפולנית והאוקראינית ברחו ברובה מערבה, יחד עם הצבא הגרמני. בימים האלה, ימי המלחמה, היה עוצר לילה, אחרי שעה שמונה בערב אסור היה לצאת לרחוב, וגם זה השפיע לא טוב על מצב הרוח שלנו. את הערבים בילינו כל אחד בביתו. כל החיים שלנו אז היו רק „ציפיה“. צפינו לסיום המלחמה, ובה תלינו תקוותנו. קוֹינו, שעם גמר המלחמה נוכל לזוז מכאן. חיינו חיים ארעיים, זמניים, וציפינו ליום, בו נוכל לעזוב את העיר. יום אחד נודע לנו על ההסכם, שנחתם בין רוסיה הסוביאטית ובין פולין בדבר העברת אזרחים בשני הכיוונים, לפי דרישות האנשים. אמנם נשארו בזכרוננו הרשימות הראשונות מימי שלטון הסוביאטים, שנסתימו בהעברת הנרשמים האלה לסיביר, בכל זאת החלטנו, ויהיה מה שיהיה, להרשם על אף הסיכון. השלטונות הסוביאטים לא רצו לסלוח לנו את הצעד הזה וחיפשו דרכים לעכב אותנו, להאשים אותנו בכל מיני עבירות, שלא עשינו, ולהעניש אותנו. זאת היתה סיבה נוספת ליחס השלילי ולרדיפות כלפינו.

כך עבר עלינו הקיץ, עבר החורף, באו ימי אביב. במשך החודשים האלה התקדמו הצבאות הסוביאטיים, הבריטיים ויתר הצבאות, הקשורים עמם, בכל החזיתות, ויום גמר פעולות האיבה קרב לבוא.

בינתיים חזרו העירה עוד כמה אנשים, דווקא צעירים, ששרתו בצבא האדום, או אלה שברחו בהתחלת המלחמה לרוסיה. הצעירים מלאי מרץ ורצון לחיים חדשים החליטו להקים משפחות, ואנחנו ערכנו להם מסיבות חתונה. היו אלה השמחות המעטות, שמחות כפולות; שמחת חתונה ושמחה עוד יותר גדולה, שזכינו לראות במו עינינו את תקומת העם. העם קם לתחיה! נפגשנו כולנו בזמן התפילה בציבור בחגים ובשבתות. תפילות ערכנו בבית פרטי. מכל בתי התפילה, שהיו בעירנו, נשאר רק בית הכנסת הגדול, אותו הפכו הסוביאטים למחסן תבואה.

סוף המלחמה

תשעה בחודש מאי 1945, כ"ו באייר תש"ה, נתבשרנו, שהפעולות המלחמתיות נסתימו. כל העולם החופשי חגג את הניצחון על היטלר י"ש, חוץ מאיתנו, היהודים. בשבילנו היה זה אמנם יום גמר המלחמה, ואילו אנו היינו — המנוצחים, שכן לא נשארו יהודים, שיחוגו את הנצחון, ואלה שנשארו היו פצועים בגופם ובנפשם לכל ימי חייהם. לא לנו הנצחון, ולא לנו השמחה. דבר אחד שזכינו בו, היא התקוה שנוכל לזוז מכאן.

אני עוזב את העיר

את עיר מולדתי, בה עברה עלי מחצית חיי, בה קברתי את הורי, יקירי, ואת הלומות נעורי, עזבתי בטרם כגננני מלטתי ממנה, דרך סמטאות ורחובות צדדיים, כדי להמנע מפגישה בלתי רצויה. היה זה יום מלא דאגות, גדוש מאורעות ושעות גורליות לעתידי. התאמצתי להתגבר על הקשיים ולגמור את עבודתי הרגילה בלי להפנות את תשומת לבם של הממונים עלי „למזימות שלי“, אבל גם לא לאחר לרכבת, שחיכתה לי במרחק של 16 קילומטר מן העיר. דרכי לרכבת עשיתי ברגל, מהרתי, היו אלה שעות מאוחרות של אחרי הצהריים. השמש נסתה מערבה והקרינה קרניה האדומות מזרחה בשפע של אור וחמימות, העוטפים את עירנו. עצרתי. לה אני שולח מרחוק. את מחשבתי ואת מבטי בפעם האחרונה. עיני מצלמות את העיר ומטביעות בזכרוני את דמותה. בשניות אלה אני מנסה להעלות את כל עברי בעיר מולדתי ולחבק אותה במבטי בפעם האחרונה. הורי, יקירי ואנשי עירנו — אני מבטיחכם, כי לא אשכח אתכם. על כך אני נשבע.

